

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI

Journal Of Turkic World Researches

YIL / YEAR

46

CİLT / VOLUME

136

SAYI / NUMBER

268

ISSN

0255-0644

e-ISSN

2822-342X

Journal Of Turkic World Researches

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI

SAYI:
268

ŞUBAT 2024

FEBRUARY 2024

268

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI

Journal Of Turkic World Researches

ISSN: 0255-0644

e-ISSN:2822-342X

2024 / 268

ŞUBAT 2024

FEBRUARY 2024

DergiPark
AKADEMİK

EBSCOhost

TÜRKİYE DIYANET VAKFI
İSLAM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ
İSAM.
TURKIYE DIYANET FOUNDATION
CENTRE FOR ISLAMIC STUDIES
مركز البحوث الإسلامية
وقف الديانة التركي

SÖBIAD

intihal.net

ACARINDEX

İstanbul - 2024

Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi

Journal Of Turkic World Researches - ISSN: 0255-0644

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı

The Foundation Of Researches About Turks All Around The World

Kurucusu / Founder

Prof. Dr. Turan YAZGAN

Sahibi / Owner

Közhan YAZGAN

Dizgi / Typesetting

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yuluğ Tekin Dizgi Merkezi

İletişim Adresi / Management Center

Kemalpaşa Mah. Bukalidede Sok. No: 4 Saraçhane - İstanbul / TÜRKİYE

Tel: (0212) 511 10 06 / Belgegeçer: (0212) 520 53 63

İnternet adresleri: www.tdadergi.com - www.turan.org.tr / **e-posta:** tdav@turan.org - dizgi@turan.org

Posta Çeki Hesabı Numarası: İstanbul Aksaray PTT Şubesi - 141720

Vakıfbank İstanbul Fatih Şubesi: TR76 0001 5001 5800 7287 8397 25

Baskı / Press

Aktif Matbaa ve Reklam Hizmetleri Sanayi Tic. Ltd. Şti. Osmangazi Mahallesi Genç Osman Caddesi No: 2 / C

Esenyurt / İstanbul **Telefon:** +90 212 698 93 54 **Faks:** +90 212 696 09 54 **Sertifika No:** 47477

Yayın Türü

4 Aylık, Süreli, Uluslararası, Hakemli

EBSCO PUBLISHING

Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, **Ebsco Publishing** tarafından taranmakta ve makalelerin İngilizce özetleri indeksin servisinde yer almaktadır.

Ebsco Publishing: www.ebscohost.com/titleLists/poh-coverage.pdf adresinden takip edebilirsiniz.

ISSN: 0255-0644

e-ISSN: 2822-342X

«TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI»

Bakanlar Kurulu'nun 20.7.1980 tarih ve 8/1307 sayılı kararıyla kamu yararına hizmet veren vakıf olarak kabul edilerek vergi muafiyeti tanınmış olan

«TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI VAKFI»nin hakemli, uluslararası, süreli ilmî yayın organıdır.

Adedi	1 Yıllık Yurt Dışı Abonelik / Subscription	1 Yıllık Yurt İçi Abonelik	Kurumsal Abonelik
300 TL	80 \$ veya karşılığı Türk Lirası	900 TL	1800 TL

Şeref Kurulu / Honorary Board		
Prof. Dr. Gülçin ÇANDARLIOĞLU	Prof. Dr. Eyyüp AKTEPE	Prof. Dr. Mustafa ERKAL
Prof. Dr. İsmail Hakkı DÜĞER	Prof. Dr. Birol EMİL	Prof. Dr. İnci ENGINÜN
Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN	Prof. Dr. Aysegül Demirhan ERDEMİR	Prof. Dr. Yünni SEZEN
Prof. Dr. Mümin ERTÜRK	Prof. Dr. Fadil HOCA	Prof. Dr. Metin KARAÖRS
Prof. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK	Prof. Dr. Edelet MURADOV	Prof. Dr. Bolat MYRZALİYEV
Prof. Dr. Emin ÖZBAŞ	Prof. Dr. Necdet ÖZTÜRK	Prof. Dr. Gültekin RODOPLU
Prof. Dr. Ramazan TAŞDURMAZ	Prof. Dr. Muratgeldi SÖYEGOV	Prof. Dr. Almas ŞAYHULOV (Müteveffa)
Prof. Dr. Nevzat ATLIĞ (Müteveffa)	Prof. Dr. Orhan TÜRKDOĞAN (Müteveffa)	

Yayın Kurulu / Editorial Board	
Prof. Dr. Abdurrahman ALİY	<i>İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü</i>
Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ	<i>Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü</i>
Prof. Dr. Köksal ŞAHİN	<i>Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü</i>
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL	<i>Yeditepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölüm Başkanı</i>
Prof. Dr. Mehmet YÜCE	<i>Bursa Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü</i>
Prof. Dr. Ömer KURTBAĞ	<i>Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü</i>
Doç. Dr. Turhan ADA	<i>Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü</i>
Doç. Dr. Ayhan Nuri YILMAZ	<i>Samsun Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü</i>
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim AKIŞ	<i>İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Hasan Ali Yücel Eğitim Fak., Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü</i>

Danışma Kurulu / Advisory Board	
Antropoloji	Prof. Dr. Mustafa AKSOY • <i>Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Başkanı</i> Doç. Dr. Kürşat GÜLBEYAZ • <i>Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Rekreasyon Bölümü</i>
Coğrafya	Prof. Dr. Cemalettin ŞAHİN • <i>Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü</i> Dr. Öğr. Üyesi Muhsin KADIOĞLU • <i>İstanbul Teknik Üniversitesi, Denizcilik Fakültesi, Deniz Ulaştırma İşletme Mühendisliği Bölümü</i>
Dil	Prof. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ • <i>Neveşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri Edebiyatları Bölümü</i> Prof. Dr. Vahit TÜRK • <i>İstanbul Kültür Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü</i>
Felsefe	Prof. Dr. Ayhan BIÇAK • <i>İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü</i> Doç. Dr. Cahid ŞENEL • <i>İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü</i>
Hukuk	Prof. Dr. Fethi GEDİKLİ • <i>İstanbul Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Kamu Hukuku Bölümü</i> Prof. Dr. Faruk ANDAÇ • <i>Çağ Üniversitesi, Hukuk Fakültesi</i>
İktisat	Prof. Dr. Mustafa DELİCAN • <i>İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü</i> Prof. Dr. Kutluk Kağan SÜMER • <i>İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Ekonometri Bölümü</i>
İşletme	Prof. Dr. Aycamal KANTÖRÖVA • <i>Uluslararası Kantörö Şaripoviç Toktomamatov Üniversitesi / Kırgızistan</i> Doç. Dr. Fariz AHMADOV • <i>Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi / Azerbaycan</i>
Maliye	Prof. Dr. Ahmet Vecdi CAN • <i>Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü</i> Doç. Dr. Volkan YURDADOĞ • <i>Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü</i>
Siyaset Bilimi	Doç. Dr. Pınar ÖZDEN CANKARA • <i>Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fak., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Böl.</i>
Sosyoloji	Prof. Dr. Veysel BOZKURT • <i>İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü</i> Prof. Dr. Hacı Musa TAŞDELEN • <i>Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü</i>
Tarih	Prof. Dr. Fatma ÜREKLİ • <i>Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü</i> Prof. Dr. İsmet TÜRKMEN • <i>Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü</i>
Uluslararası İlişkiler	Prof. Dr. Kutay KARACA • <i>İstanbul Aydın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü</i>

Editör Kurulu / Editorial Board			
Doç. Dr. Gökmen KILIÇOĞLU	Editör	<i>Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü</i>	gokmenkiloglu@duzce.edu.tr
Doç. Dr. Serkan KEKEVİ	Teknik Editör	<i>Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü</i>	serkankekevi@gmail.com
Mehmet Töre YILDIRIM	Yabancı Dil (İngilizce) Editörü	<i>Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı</i>	yayin@turan.org
Cem MERİÇ	Türk Dil Editörü	<i>Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi</i>	cem.meric4817@gmail.com

Alan Editörleri / Field Editors			
Öğr. Gör. Cansever KAYAPUNAR KESGÜL	Edebiyat	<i>Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü</i>	cansever.kayapunar@yenyuzyil.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Cengiz POYRAZ	Eğitim Bilimleri	<i>İstanbul Üniversitesi - Cerrahpaşa, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü</i>	cengiz_poyraz@yahoo.com
Dr. Ayça Özer DEMİRLİ	Sanat Tarihi	<i>Sanat Tarihçisi, Müze Araştırmacısı</i>	moonozet@hotmail.com
Doç. Dr. Yavuz CANKARA	Siyasi, İktisadi ve İdari Bilimler	<i>Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü</i>	yavuz.cankara@bilecik.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Gökçen ÇATLI ÖZEN	Sosyoloji, Felsefe	<i>İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü</i>	gokcenozen@aydin.edu.tr
Prof. Dr. Kürşat YILDIRIM	Tarih	<i>İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü</i>	kursatyildirimtr@yahoo.com
Doç. Dr. Yunus Emre TEKİNSOY	Tarih	<i>Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü</i>	yunusemretekinsoy@gmail.com

Dergi Yönetimi / Journal Management			
Saadet Pınar YILDIRIM	Yazı İşleri Müdürü	<i>Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı</i>	tdav@turan.org
Emel GÖKAY	Dergi Sekreteryası	<i>Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı</i>	dizgi@turan.org

Hakem Kurulu / Reviewer Board

Prof. Dr. Abdullah KÖK • Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Abdurrahman GÜZEL • Çanakkale Üniversitesi Eski Rektörü -
Emekli / Türkiye

Prof. Dr. Abdülcebbar GÖKLENOV • Türkmenistan Azadi Üniversitesi,
Tarih Bölümü - Emekli / Türkmenistan

Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ • Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Bülent BAYRAM • Kırklareli Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Cemile KINACI • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Cezmi ERASLAN • İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Dinçer KOÇ • İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Durali YILMAZ • İstanbul Kültür Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü - Emekli / Türkiye

Prof. Dr. Emine Gürsoy NASKALI • Marmara Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK • Aradah Üniversitesi,
İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Feridun Mustafa EMECEN • İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Güljanat ERÇİLASUN • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. İsmail YAKIT • Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Felsefe Bölümü, Bilim Tarihi ve Felsefesi Ana Bilim Dalı - Emekli / Türkiye

Prof. Dr. İsmet TÜRKMEN • Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Mehmet Fatih KIRIŞÇIOĞLU • Gazi Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Mehmet ŞAHİN • Kayseri Üniversitesi Eski Rektörü - Emekli / Türkiye

Prof. Dr. Mehtap ÖZDEĞER • İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi,
İktisat Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Metin ÖZKUL • Süleyman Demirel Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Mualla Uydu YÜCEL • İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Murat CERİTOĞLU • İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi,
Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Mustafa ÖNER • Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili ABD / Türkiye

Prof. Dr. Necdet HACIOĞLU • Balıkesir Üniversitesi Eski Rektörü - Emekli
Türkiye

Prof. Dr. Okan YEŞİLOT • Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Orhan DOĞAN • Kahramanmaraş Sütcü İmam Üniversitesi,
Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı Başkanı / Türkiye

Prof. Dr. Osman YORULMAZ • Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Recai COŞKUN • Bakiçay Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi Dekanı / Türkiye

Prof. Dr. Recep SEYMEN • İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi,
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkiler Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Reşat GENÇ • Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Tarih Bölümü
- Emekli / Türkiye

Prof. Dr. Saadetin Yağmur GÖMEÇ • Ankara Üniversitesi,
Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Sabri SÜMER • Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,

Biyoloji Bölümü - Emekli / Türkiye

Prof. Dr. Sebahat DENİZ • Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Sergei ZAHARIA • Komrat Devlet Üniversitesi / Gagauzeli

Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU • Marmara Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Svetlana ÇERVOJE • Nicolaus Copernicus Üniversitesi,
Tarih Bölümü / Polonya

Prof. Dr. Türker ÖZDOĞAN • George Washington Üniversitesi,
Güzel Sanatlar Fakültesi, Seramik Bölümü / ABD

Prof. Dr. Uçer BULDUK • Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi,
Tarih Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Valentina TUGUJEKOVA • Hakas Devlet Üniversitesi,
Dil Edebiyat ve Tarih Enstitüsü / Hakasya - Rusya

Prof. Dr. Viktor BUTANAYEV • Hakas Devlet Üniversitesi,
Arkeoloji Etnografya ve Bölgesel Tarih Bölümü / Hakasya - Rusya

Prof. Dr. Yılmaz KOCASAVAŞ • İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa,
Hasan Ali Yücel Eğitim Fak., Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Zeki KUŞOĞLU • Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi,
Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü - Emekli / Türkiye

Doç. Dr. Besire AZIZALIEVA • Azerbaycan Milli İlimler Akademisi,
Nizami Adına Edebiyat Enstitüsü / Azerbaycan

Doç. Dr. Elvin YILDIRIM • Ankara Aydın Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye

Doç. Dr. Işıl TUNA PINAR • Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye

Doç. Dr. Meşkur YILMAZ • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye

Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ • İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü / Türkiye

Doç. Dr. Uğur GÜRSU • İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye

Doç. Dr. Yavuz HAYKIR • Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi,
Tarih Bölümü / Türkiye

Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ • Gaziantep Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Ali AHMETBEYOĞLU • İstanbul Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Aygün ÜLGEN • İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi,
Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü / Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Ergün Öz AKÇORA • Bingöl Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü - Emekli / Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Erol ÜLGEN • İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı / Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Neşe İŞİK KADIOĞLU • İstanbul Medeniyet Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Uğur DOLGUN • İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi,
İktisat Bölümü, İktisat Sosyolojisi Anabilim Dalı / Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Yasin ŞERİFOĞLU • Kastamonu Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya TÜRKMEN • İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye

Etik İlkeler ve Yayın Politikası

Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi (TDA) yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve ULAKBİM tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser. Gönderilen bütün makaleler özgün, başka bir mecrada yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Her bir makale editörlerinden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirmeden geçirilir. İntihal, sahte yazarlık / inkar edilen yazarlık, araştırma / veri fabrikasyonu, uydurulmuş veri / sonuç üretimi, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, aynı yayını birden fazla yere gönderme, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir. Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

Araştırma Etiği

Dergi araştırma etiğinde en yüksek standartları gözetir ve aşağıda tanımlanan uluslararası araştırma etiği ilkelerini benimser.

- Makalelerin etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır.

- Araştırmanın tasarlanması, tasarımın gözden geçirilmesi ve araştırmanın yürütülmesinde, bütünlük, kalite ve şeffaflık ilkeleri sağlanmalıdır.

- Araştırma ekibi ve katılımcılar, araştırmanın amacı, yöntemleri ve öngörülen olası kullanımları; araştırmaya katılımın gerektirdikleri ve varsa riskleri hakkında tam olarak bilgilendirilmelidir. Araştırma katılımcılarının sağladığı bilgilerin gizliliği ve yanıt verenlerin gizliliği sağlanmalıdır. Araştırma katılımcıların özerkliğini ve saygınlığını koruyacak şekilde tasarlanmalıdır. Araştırma katılımcıları gönüllü olarak araştırmada yer almalı, herhangi bir zorlama altında olmamalıdır. Katılımcıların zarar görmesinden kaçınılmalıdır. Araştırma, katılımcıları riske sokmayacak şekilde planlanmalıdır. Araştırma bağımsızlığıyla ilgili açık ve net olunmalı; çıkar çatışması varsa belirtilmelidir. Deneysel çalışmalarda, araştırmaya katılmaya karar veren katılımcıların yazılı bilgilendirilmiş onayı alınmalıdır. Çocukların ve vesayet altındakilerin veya tasdik edilmiş akıl hastalığı bulunanların yasal vasisinin onayı alınmalıdır.

- Çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluşta gerçekleştirilecekse bu kurum ya da kuruluşun çalışmaya yapacağına dair onay alınmalıdır. İnsan ögesi bulunan çalışmalarda, "yöntem" bölümünde katılımcılardan "*bilgilendirilmiş onam*" alındığının ve çalışmanın yapıldığı kurumdan etik kurul onayı alındığı belirtilmesi gerekir.

Yazarların Sorumluluğu

Makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır. Yazar makalenin özgün olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirmede olmadığı konusunda teminat sağlamalıdır. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifle bağlı her türlü belge (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir. Gönderilen makalede tüm yazarların akademik ve bilimsel olarak doğrudan katkısı olmalıdır. Bu bağlamda "yazar" yayınlanan bir araştırmanın kavramsallaştırılmasına ve tasarımına, verilerin elde edilmesine, analizine ya da yorumlanmasına belirgin katkı yapan, yazının yazılması ya da bunun içerik açısından eleştirel biçimde gözden geçirilmesinde görev yapan birisi olarak görülür. Yazar olabilmenin diğer koşulları ise, makaledeki çalışmayı planlamak veya icra etmek ve / veya revize etmektir. Fon sağlanması, veri toplanması ya da araştırma grubunun genel gözetimi tek başına yazarlık hakkı kazandırmaz. Yazar olarak gösterilen bütün bireyler sayılan tüm ölçütleri karşılamalıdır ve yukarıdaki ölçütleri karşılayan her birey yazar olarak

gösterilebilir. Yazarların isim sıralaması ortak verilen bir karar olmalıdır. Bütün yazarlar yazar sıralamasını Telif Hakkı Anlaşması Formunda imzalı olarak belirtmek zorundadırlar. Yazarlık için yeterli ölçütleri karşılamayan ancak çalışmaya katkısı olan tüm bireyler “teşekkür / bilgiler” kısmında sıralanmalıdır. Bunlara örnek olarak ise sadece teknik destek sağlayan, yazıma yardımcı olan ya da sadece genel bir destek sağlayan, finansal ve materyal desteği sunan kişiler verilebilir. Bütün yazarlar, araştırmanın sonuçlarını ya da bilimsel değerlendirmeyi etkileyebilme potansiyeli olan finansal ilişkiler, çıkar çatışması ve çıkar rekabetini beyan etmelidirler. Bir yazar kendi yayınlanmış yazısında belirgin bir hata ya da yanlışlık tespit ederse, bu yanlışlıklara ilişkin düzeltme ya da geri çekme için editör ile hemen temasa geçme ve işbirliği yapma sorumluluğunu taşır.

Editör ve Hakem Sorumlulukları

Baş (Teknik) editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, cinsel yöneliminden, uyruğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar. Gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalacağını garanti eder. Baş (Teknik) editör içerik ve yayının toplam kalitesinden sorumludur. Gereğinde hata sayfası yayınlamalı ya da düzeltme yapmalıdır. Baş (Teknik) editör; yazarlar, editörler ve hakemler arasında çıkar çatışmasına izin vermez. Hakem atama konusunda tam yetkiye sahiptir ve dergide yayınlanacak makalelerle ilgili nihai kararı vermekle yükümlüdür. Hakemlerin araştırma ile ilgili, yazarlarla ve / veya araştırmanın finansal destekçileriyle çıkar çatışmaları olmamalıdır. Değerlendirmelerinin sonucunda tarafsız bir yargıya varmalıdırlar. Gönderilmiş yazılara ilişkin tüm bilginin gizli tutulmasını sağlamalı ve yazar tarafından herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdırlar. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir. Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir. Bazı durumlarda editörün kararıyla, ilgili hakemlerin makaleye ait yorumları aynı makaleyi yorumlayan diğer hakemlere gönderilerek hakemlerin bu süreçte aydınlatılması sağlanabilir. TDA'ya gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulu'nca dergi ilkelerine uygunluk açısından bir ön değerlendirmeye tabi tutulur. Dergi kapsamına girmeyen veya bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bazı değişiklikler istenebilir. Yayın Kurulu'nun değerlendirmesi sonucunda makale Alan Editörüne yönlendirilir. TDA'nın yayın kurallarına uygun olarak gönderilen makaleler, değerlendirilmek üzere o alandaki çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. TDA, değerlendirme sürecinde kör hakemlik sistemini kullanmaktadır. Makaleyi değerlendiren iki hakemden birisinin olumlu diğerinin olumsuz rapor vermesi durumunda makale üçüncü hakeme gönderilmekte veya Yayın Kurulu hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı vermektedir. TDA'ya gönderilen çalışmalarda yazarlar, hakem ve Yayın Kurulu'nun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. TDA'ya katılmadıkları hususlar varsa gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. TDA hakem değerlendirme sürecinde normal koşullarda editör 1-2 gün içerisinde ön değerlendirme aşamasını bitirir. Hakemlerin değerlendirme süresi 15 gün, düzeltme istemesi halinde yazarın düzeltme süresi de 15 gündür. Normal şartlarda bir makalenin tüm değerlendirme sürecinin 20-40 gün içinde bitmesi beklenmektedir. Ancak hakemlerden zamanında dönüş olmaması nedeniyle yeniden hakem atama vb. nedenlerden dolayı hakem değerlendirme süreci uzayabilmekte veya hakemin raporunu son değerlendirme tarihinden önce göndermesi, yazar tarafından yapılması gereken düzeltmelerin kısa sürede tamamlanması vb. nedenlerden dolayı makale değerlendirme süreci kısılabilmektedir. TDA'ya makale gönderen yazar / yazarlar, Derginin söz konusu hakem değerlendirme koşullarını ve sürecini kabul etmiş sayılırlar. TDA'da yayımlanmasına karar verilen (kabul edilen) çalışmaların telif hakkı, TDA'ya devredilmiş sayılır

Türk Dünyası Araştırmaları'na Gönderilecek Yazılarda Uyulması Gereken Kurallar

1. Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi (TDA), Türkiye ve Türk Dünyası ile ilgili akademik çalışmaları teşvik etmeyi, bu çalışmalar için bir veri tabanı oluşturmayı, alanla ilgili bilimsel, eleştirel çalışmaların yayınlandığı bir platform olmayı amaçlamaktadır. TDA; sosyal ve beşeri bilimler alanında yılda 3 defa (Şubat; Haziran; Ekim) yayın yapan, hakemli, uluslararası, akademik bir dergidir.

2. Yayın Kurulumuzca, 120. ciltten (Eylül-Ekim 2018) itibaren TDA'da yayınlanacak çalışmalarda *Orta Asya: Türkistan; Maveraü'n-Nehir: Aşağı Türkistan; Amu-Derya: Ceyhun; Sir-Derya: Seyhun; Türk Cumhuriyetler; Türk Cumhuriyetleri* gibi millî terimlerimizin kullanılması uygun görülmüştür. Yazarlar, yayın kurulumuz tarafından yayınlanacak yazılarda, bu terimlerin otomatik olarak değiştirilebileceğini kabul etmiş sayılırlar.

3. Makale Hazırlama:

a. TDA'ya gönderilen bütün yazılar dergipark sistemi üzerinden <https://dergipark.org.tr/pub/tda> adresimize gönderilmelidir.

b. Dergi kuralları hakkında bilgi dergimizin dergipark sayfası üzerinde yer almaktadır. Kurallara uygun hazırlanmayan makaleler dergi sekreteryası tarafından teknik düzeltme talepleri ile birlikte yazarlarına geri gönderilecektir.

c. Dergimize gönderilen çalışmalar değerlendirme sürecinin herhangi bir basamağında benzerlik tespit yazılımı (intihal.net) ile taranmaktadır. Benzerlik oranı yüzde 15'in üzerinde olan çalışmalar yazarına iade edilir.

11. Kaynak gösterme: Dipnotlar, atıf ve açıklama için kullanılabilir. İki hâlde de sayfa altında gösterilir.

TDA dipnot sistemi olarak Chicago modelini benimsemektedir. Atıfların yapılandırılması için

https://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide/citation-guide-1.html adresinden ilgili kurallar incelenebilir. (Bağlantı için aşağıdaki kare kodu kullanabilirsiniz.)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

TÜRKİYE VE ABD ARASINDA KÜRK TİCARETİ (1950-1960)

FUR TRADE BETWEEN TÜRKİYE AND USA (1950-1960)

Havva KAYA 1

ISACCO SCIACKY'NİN "LE SİYONİZME" İSİMLİ RİSALESİNDE SİYONİST HAREKETİN FELFESİ VE POLİTİK KARAKTERİNE DAİR BULGULAR

FINDING ON THE PHILOSOPHY AND POLITICAL CHARACTER OF THE ZIONIST MOVEMENT IN ISACCO SCIACKY'S BOOKLET TITLED "LE SİYONİZME"

Akif ÇARKÇI 31

AZERBAJCAN'DA SOSYALİST BİR KADIN DERGİSİ: 'ŞARK KADINI (1923-1938)'

A SOCIALIST WOMEN'S MAGAZINE IN AZERBAIJAN: 'ŞARK KADINI (1923-1938)'

Elanur KÖSE KIZIR 51

TÜRK DEMOKRASİSİNİN GELİŞİM SEYRİNİ KARŞIT İDEOLOJİLİ KOALİSYONLAR ÜZERİNDEN İNCELEME

RESEARCHING THE DEVELOPMENT TRACK OF TURKISH DEMOCRACY THROUGH COALITIONS WITH OPPOSING IDEOLOGIES

Selim ÇAKIR - Ümmühan KAYGISIZ 69

1915 OLAYLARININ 100. YILINDA TÜRK BASINI: BİR METAFOR ÇÖZÜMLEME ÇALIYMASI

TURKISH PRESS ON THE 100TH ANNIVERSARY OF THE 1915 EVENTS: A METAPHOR ANALYSIS STUDY

Bilge Merve KARADAĞ 99

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE ÇATI EKİNİN DURUMUNA GENEL BİR BAKIŞ

AN OVERVIEW OF THE SITUATION OF THE ROOF SUFFIX IN TURKISH

Esra POYRAZ 125

İNCELEME MAKALESİ

TÜRK DÜNYASI TOPLUM ARAŞTIRMALARI: KAZAKİSTAN SOSYOLOJİSİ

TURKIC WORLD SOCIETY STUDIES: SOCIOLOGY OF KAZAKHSTAN

Arif AKBAŞ 137

EDİTÖRDEN

Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi'nin kıymetli okuyucuları ve dergimize katkı sunan/sunacak olan sayın araştırmacılar ve akademisyenler,

Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi Prof. Dr. Turan Yazgan tarafından büyük Türk düşünür İsmail Gaspıralı'nın "Dilde, Fikirde, İşte birlik" umdesine uygun şekilde Türk Dünyası'nın bilimsel kıstaslarla incelenmesi ve üretilen akademik bilginin biriktirildiği bir zemin olması maksadıyla 45 yıl önce kurulmuştur. Prof.Dr. Yazgan'ın hedeflerini daha da ileri taşımak maksadıyla dergimizde 2024 yılından itibaren bazı değişikliklere gidilmiştir. Söz konusu değişikliklerin temel sebepleri akademik kaliteyi sürdürülebilir kılmak ve derginin Türk Dünyası araştırmalarına yönelik odağını korumak ile ilgilidir. Bu doğrultuda ;

2024 yılından itibaren dergimiz yılda 3 (üç) sayı (Şubat- Haziran- Ekim) olarak neşredilecektir.

Dergimiz bundan böyle yüksek lisans tezlerinden üretilmiş, türetilmiş çalışmalar, çeviri makaleler ve kitap tanıtımlarını kabul etmeyecektir.

Ayrıca dergi yazım kurallarında da uluslararası düzeyde kabul gören yazım ve atıf biçimlerinden Chicago Usulü 17. Sürüm'e geçilmiştir. Bu, dergimizin uluslararası indekslerde taranması ve yapay zekâ araçları tarafından daha kolay şekilde bulunmasını sağlayacaktır.

Dergi ile ilgili değişiklikler hakkında ayrıntılı bilgiyi Dergipark sistemindeki sayfamızdan edinebilirsiniz.

Saygılarımızla.

Şubat 2024

Türkiye ve ABD Arasında Kürk Ticareti (1950-1960)

Fur Trade Between Türkiye And USA (1950-1960)

Havva KAYA*

* Doktora Öğrencisi.

Orcid Id: 0000-0001-8670-8760

Sorumlu Yazar / Corresponding Author:
Havva Kaya, Kastamonu Üniversitesi
Tarih Bölümü, Kastamonu Türkiye.

E-posta / E-mail:
havvaaltikulacoglu@hotmail.com

Geliş Tarihi / Received Date:
29 Ağustos 2023

Kabul Tarihi / Accepted Date:
23 Ekim 2023

Araştırma Makalesi / Research Article

Atrf / Citation:
Havva Kaya, "Türkiye ve ABD Arasında
Kürk Ticareti (1950-1960)", *Türk Dünyası
Araştırmaları* 136, Sayı 268, (2024): 1-30.

doi: 10.55773/tda.1352102

Bu makale Creative Commons BY-NC-SA
2.0 tarafından lisanslanmıştır. /
This article is licensed under a Creative
Commons BY-NC-SA 2.0.

Öz

Kürk ve dericilik tarih boyunca insan hayatında daima önemli bir yere sahip olmuştur. İlk Çağlarda insanlar, bedenlerini olumsuz hava koşullarından korumak için hayvanların postlarından yararlanmışlardır. Zamanla kürk sadece ihtiyaç olmaktan çıkarak, önemli bir ticaret emtiası olmuş ve aynı zamanda kişinin yaşadığı toplumda statüsünü belirleyen bir unsur haline gelmiştir. En eski dönemlerden itibaren, kürk ve deri Türk toplumlarında da önemli bir yere sahip olmuştur. İlk Türk devletleri, günlük hayatta kullandıkları deri ve kürk eşyalarını aynı zamanda komşu ülkelere ihraç etmiştir.

ABD ile olan ilişkiler, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti Dönemi'nde genel olarak siyasi ve askeri açıdan ele alınmış ve ticari ilişkilere yeterince değinilmemiştir. Bu çalışmada sırasıyla kürkün tanımı, insan yaşamındaki yeri ve önemi, kürkün tarihi gelişimi, Türklerde kullanımı ve Osmanlı Devleti'ndeki ticaretine kısaca değinildikten sonra Cumhuriyet Dönemi'ndeki Türk-Amerikan kürk ticareti ele alınmıştır. Çalışmanın asıl konusunu 1950 ve 1960 yılları arasında Türkiye'nin ABD ile yaptığı kürk ticareti oluşturmaktadır ve National Archives (United States)'teki 163 numaralı belge ve Türkiye İstatistik Kurumu raporlarından faydalanılmıştır. Neticede, 1950 ve 1955 yılları arasında iki devlet arasında kürk ticaretinin yoğun olarak yapıldığı, 1955 yılından sonra ise bu ticaretin gittikçe azaldığı saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kürk, ABD, Ticaret, İthalat, İhracat.

Abstract

Fur and leather have always had an important place in human life throughout history. In ancient times, people used the hides of animals to protect their bodies from adverse weather conditions. Over time, fur has ceased to be just a necessity, has become an important trade commodity, and at the same time has become an element that determines the

status of a person in the society in which he lives. From the earliest times, fur and leather have also had an important place in Turkic societies. The first Turkic states also exported leather and fur goods that they used in daily life to neighboring countries.

Relations with the USA were generally discussed in political and military terms during the Ottoman Empire and the Republic of Türkiye, and commercial relations were not adequately addressed. In this study, the definition of fur, its place and importance in human life, the historical development of fur, its use in the Turks and its trade in the Ottoman Empire are briefly discussed, and then the Turkish-American fur trade in the Republican Era is discussed. The main subject of the study is Türkiye's fur trade with the USA between 1950 and 1960, and document number 163 in the National Archives (United States) and Turkish Statistical Institute reports were used. As a result, it was determined that fur trade was intense between the two states between 1950 and 1955, and that this trade gradually decreased after 1955.

Keywords: Fur, USA, Trade, Import, Export.

Giriş

En eski devirlerden beri Türkçede mevcut olan kürk kelimesi hem işlenmiş hem de işlenmemiş tüylü hayvan derileri anlamında kullanılmıştır. Bu tür kürkler için Farsça “pôst” tabiri de kullanılmıştır.¹

İnsanlar avladıkları yaban hayvanlarının etinden ve sütünden yararlandıkları gibi, olumsuz doğa koşullarından korunmak için bu hayvanların derileri ve kürklerinden de faydalanmışlardır. Avlanan hayvanlardan elde edilen postlar; çetin hayat koşullarında yüksek koruyuculuk ve yalıtım görevini üstlendiği için insanlık tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur.² İlk başta insanların avcılıkla geçindiği zamanlarda avlanan hayvan postları sadece giyinmek ve vücudu dış etkilere korumak için kullanılırken, zamanla bir ticaret emtiası olarak ortaya çıkmıştır. Böylece kürk, süs ve giyim aksesuarı olarak toplum içinde itibarı ve statüyü gösteren bir unsur haline gelmiştir.³ Kürkün ticarete öneminin artması ile zamanla, çiftliklerde kürk hayvancılığı yapılmaya başlanmıştır. Dünyada ilk kürk hayvancılığı yetiştiriciliği Kanada'da Prince Edwards Adası'nda başlamıştır. Burada yabani tilki yetiştiriciliği yapılmış ve bunun için çiftlikler kurulmuştur. İlk başta bu iş gizli tutularak, kürkler sanki vahşi hayvanlardan elde edilmiş gibi satılmıştır. Bunun sebebi ise; alıcıların çiftlik kürklerinin daha düşük kalitede olduğunu düşünmesinden kaynaklanmıştır. Uzun yıllar sonra tilki yetiştiriciliğine ek olarak diğer kürk hayvanları da yetiştirilmeye başlanmış ve bunun sonucu olarak “Fur Farming” (kürk ziraatı) adı verilen yeni bir yetiştirme alanı ortaya çıkmıştır.⁴

İlk Türk Devletleri'nde de giyim eşyasının başlıca malzemesini; koyun, kuzu, sığır, tilki, az miktarda ayı derisi ile koyun, keçi ve deve yünü oluşturmuştur.⁵ Kürk, ata topraklarımızda da en eski zamanlardan beri kullanılmış

¹ Filiz Karaca, “Kürk maddesi”, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 26, 2002), 568.

² Sedef Acar, Ecem Tosun, “Kürk Modası, Kürk Karşıtı Hareketler ve Modaya Etkileri”, *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi* 9, Sayı: 19, (2018), 42.

³ Zeki Tekin, “Osmanlıda Kürk Kullanımı”, içinde *Türkler*, ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca, Cilt: 10, (Ankara: Yeni Türkiye, 2002), 644.

⁴ Turgut Yazıcıoğlu, “Kürk Hayvancılığının Doğuşu”, *Hayvansal Üretim Dergisi* 1, Sayı: 1 (1974), 4.

⁵ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018), 306.

olup Göktürk Yazıtları'nın yakınlarında bulunan Bilge Kağan ve Kül Tegin'e ait mezarlarda deri ve kürk kalıntılarına rastlanmıştır.⁶ Yine Göktürlere ait Katanda Kurganı'nda kürk cübbe ve kaftan çıkarılmıştır.⁷ Osmanlı öncesi Türk Devletleri, komşu devletlerle yaptıkları ticarete, canlı hayvan, konserve et, deri, kösele ve kürk gibi hayvani ürünler satmışlardır. Bunun karşılığında ise hububat ve giyim eşyası almışlardır. Hazar ve Bulgar ülkelerinden başlayarak Ural-Güney Sibiryası-Altaylar-Sayan Dağları üzerinden Çin ve Anamur Nehri'ne ulaşan yolda canlı bir ticaret faaliyeti yürütülmüştür ve bu ticaret yoluna "Kürk-yolu" adı verilmiştir. Bu yolun asıl ticaret unsuru; sincap, sansar, tilki, samur, kakım, kunduz, vaşak gibi hayvanların kürkleri ve bunlardan imal edilen eşyaları olmuştur.⁸ Daha sonraki dönemlerde de kürke olan ilgi azalmamış ve Büyük Selçuklu zamanında kürk değerli hediyeler arasında yerini almıştır.⁹

Osmanlı Devleti'nde kürk, ilk başta daha çok soğuktan korunmak amacı ile kullanılmaya başlandıysa da zamanla lüks bir ticaret ürünü haline gelmiştir. Bu sebeple 15. yüzyılın ortalarından itibaren giderek artan mali sıkıntılar sebebiyle kürk tüketimi sınırlandırılmaya çalışılmıştır. 17. yüzyıl Osmanlı pazarlarında; samur, vaşak, zerdeva, kakım, tilki, kursak, sansar, sincap, kuzu, kedi, tavşan, çılkafa ve kokarca kürklerinin ticareti yapılmıştır. Bu postların hayvanın cins ve özelliğine göre sırt, kafa, boyun ve paça gibi kısımları ayrı ayrı ve her biri farklı kalitede Osmanlı pazarlarında sergilenmiştir.¹⁰ Osmanlı Devleti'nde kürkün bir diğer kullanımı ise; devlet adamlarına törenlerde makam ve mevkilerine uygun bir şekilde kullanılması olmuştur. Buna ek olarak kürk, şerefliendirilmek istenen kişilere ve diğer devletlerin elçilerine de "hil'at" olarak giydirilmiştir. Osmanlı geleneğine göre, teşrifatta bir üst elbise olarak giydirilen kürk ve kaftanlara "hil'at" adı verilmiştir. Devlet maddi olarak sıkıntıya girdiğinde bile hil'at giydirmeye törenlerine devam etmiştir.¹¹

Osmanlı Devleti'nde değerli bir malzeme olan kürk ile meşgul olan esnaf grubunun toplum içerisinde refah seviyesinin oldukça yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Kürklerin maddi değeri ve kullanım alanının çok olması sebebiyle kürk işi ile uğraşan kesim, 19. yüzyıla kadar maddi olarak Osmanlı'da en nüfuzlu esnaf gruplarından birisi olmuştur. Bu esnaf grubu, İstanbul'a kürk getiren büyük tüccarlar dışında, şehirlerde kürk dikenler ve kürk satışıyla uğraşmışlardır. Kürk dikenler "postin-düzân", satanlar ise "post-fürüşân" olarak adlandırılmıştır.¹²

⁶ Nadir Karakuş, "Haçlı Seferlerinde Kürk ve Kürk Ticareti", *İdrak Dini Araştırmaları Dergisi* 2, Sayı: 2, (2022), 213.

⁷ Zeki Tekin, "Osmanlı Devleti'nde Kürk Ticareti", *Türkler içinde*, ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca, Cilt: 10, (Ankara, Yeni Türkiye, 2002), 754.

⁸ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 312-313.

⁹ Karakuş, *Haçlı Seferlerinde Kürk ve Kürk Ticareti*, 2013.

¹⁰ Karaca, *Kürk maddesi*, 568.

¹¹ Tekin, *Osmanlı Devleti'nde Kürk Ticareti*, 644-645.

¹² Elif Bayraktar Tellan, "Osmanlı Gayrimüslim Çalışmaları Çerçevesinde İstanbul Kürkçülüğü", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, Sayı: 27, (2017), 118.

Osmanlı Devleti'nde kürk yaygın olarak kullanıldığından kürk ticaretine de önem verilmiştir.¹³ Osmanlı Devleti'nde ihtiyaç duyulan kürklerin bir kısmı iç piyasadan karşılanmıştır. Bunun yanı sıra yerli piyasa ihtiyacı karşılamadığı için dışarıdan da ithalat yapılmıştır. Dışarıdan yapılan kürk ithalatında Rusya önemli bir yere sahip olmuştur. Samur, vaşak, zerdeva ve Rus tilkisi dışarıdan en çok alınan kürkler arasında yer almıştır. Osmanlı kürk ticaretinde iç pazardan temin edilen kürk miktarı ve ihracat malzemesi olarak dış pazara yapılan satış hep sınırlı miktarda olmuştur.¹⁴

1. Türkiye ve ABD Arasındaki Kürk Ticareti (1923-1950)

Amerika Birleşik Devletleri'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle birlikte Şubat 1917'de Almanya ile ilişkilerini kesmesi, Osmanlı Devleti'nin de bu ülke ile olan münasebetlerini 20 Nisan 1917'de bitirmesine sebep olmuştur. Osmanlı-ABD ilişkilerinin kesilmesine rağmen her iki ülke de birbirlerine karşı savaş ilan etmemiştir. Savaştan sonra ise ABD'nin Osmanlı Devleti'ne karşı izleyeceği politika Wilson Prensiplerinin ortaya çıkmasıyla şekillenmiştir.¹⁵

ABD, Lozan Konferansı'na katılmadığı halde TBMM Hükümeti ile ayrı bir anlaşma imzalamıştır. ABD'nin İsviçre elçisi Joseph Clark Crew ile İsmet İnönü arasında 6 Ağustos 1923'te imzalanan bu anlaşma ile siyasi ve ticari ilişkiler yeniden düzenlenmiştir. Fakat 1915 Olaylarından sonra kaynaklanan sorunlar ve kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etmek istemeyen ABD senatosu Lozan Barış Anlaşması'nı onaylamak istememiştir. Yapılan uzun görüşmeler sonucunda iki ülke arasında, 17 Şubat 1927 yılında geçici bir anlaşma ile diplomatik ilişkiler kurulmuştur.¹⁶ Bu tarihten itibaren iki ülke arasında yürütülen ekonomik ilişkiler, özel anlaşmalar sayesinde büyük bir gelişme kaydetmiştir. İki ülke arasındaki ticari ilişkilerin gelişmesinde, ABD Dışişleri Bakanı Yardımcısı M. Crew'in büyük etkisi olmuştur. Crew'e göre Amerikan pazarı, Türk ürünlerinin satılması için gayet müsait olarak görülmüştür.¹⁷

1923 ve 1930 yılları arasında, T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (İGM), Dış Ticaret Yıllık İstatistikleri'nde, kürk çeşitleri 11. fasılda yer almış ve bu faslın başlığı istatistiklerde "Mâmul Deri, Kösele ve Kürk" olarak geçmiştir. 1930 tarihine kadar kürk, dış ticaret yıllık istatistiklerinde ayrı bir fasıl olarak yer almamıştır.¹⁸ 1923 yılında Türkiye ve ABD arasında yapılan ticarete, ABD'ye ihracatımız toplamda 674.960.246 lira olup bunun %6.51'ini

¹³ Tekin, *Osmanlı Devleti'nde Kürk Ticareti*, 754.

¹⁴ İbrahim Etem Çakır, "Osmanlı Sofya'sında İtibar ve Zenginlik Göstergesi Olarak Kürk (17. Yüzyıl)" içinde *Kürk Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2019), 27.

¹⁵ Roger R. Trask, *The United States Response to Turkish Nationalism and Reform 1914-1939* (Minneapolis: University of Minnesota, 1971), 21-22.

¹⁶ Doğan Koçak, "Tarihsel Süreç İçerisinde Türkiye ABD Arasında Olan İlişkilerin Gelişimi ve Türkiye-ABD Ticaret Anlaşması (1 Nisan 1939)", *Atatürk Dergisi* 7, Sayı: 1, (2018), 104.

¹⁷ Ahmet Özgiray, "Türkiye İle Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Siyasi İlişkiler (1923-1938)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 15, Sayı: 43, (1999), 56.

¹⁸ T.C. İstatistik Genel Müdürlüğü (İGM), *Türkiye Dış Ticaret İstatistiği Yıllığı 1339 (1923)*, (İstanbul, 1926), 97.

mamul deriler, köseleler ve kürkler oluşturmuştur.¹⁹ 1926 yılına gelindiğinde ABD'den kuzu postunun yanı sıra tavşan, kurt ve beyaztilki kürkü ithal edilmiştir. Türkiye tarafından ABD'ye ihraç edilen kürk çeşitleri ise terbiye görmüş ve ham halde tavşan kürkü, sansar, zerdeva, samur, kokarca ve tilki postu olmuştur.²⁰

İki ülke arasında ilişkilerin gelişmesi ile 1929 yılında Türkiye ile ABD arasında, 1 Ekim 1929 tarihinde bir "Ticaret ve Seyr-i Sefain" antlaşması imzalanmıştır.²¹ Yapılan bu anlaşmadan sonra 1929 yılında ABD ve Türkiye arasındaki kürk ticaretine bakıldığında, ABD'den "mamul deri, kösele ve kürk" grubunda yer alan ürünlerden 348.622 lira değerinde ithalat yapılırken, Türkiye'nin ABD'ye bu ürünlerden yaptığı ihracat ise 226.209 lira değerinde olmuştur.²² Bu yıl, ABD'den kuzu, oğlak, koyun ve keçi postu ithal edilirken, ABD'ye ise sansar, zerdeva, samur, kakım, tilki ve tavşan kürkü ihraç edilmiştir.²³

1929 Dünya ekonomik bunalımının yaşanması ile beraber 1930-1939 yılları arasında Türkiye'de, hükümet tarafından alınan kararlar doğrultusunda, dış ticaret politikaları ile ekonomi dışı kapanarak devlet desteğiyle milli sanayinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. İlk defa bir gümrük tarifesinin yürürlüğe konulduğu ve dünya ekonomisinin büyük sıkıntılar yaşadığı 1929 yılından sonra ithalata sınırlar getirilerek dış ticaret açığının fazla vermesi amaçlanmıştır. Bu tedbirler doğrultusunda ithalat 1932 yılına kadar sürekli azalmış ve 1933 yılından itibaren artışa geçmiştir. 1930'lu yıllar devletin dış ticaret üzerindeki müdahalesinin oldukça fazla olduğu yıllar olmuştur. 1930 yılında ihracat ve ithalat değerleri sırasıyla 71,3 ve 69,5 milyon dolar iken, 1940 yılına gelindiğinde ihracat yaklaşık %12 oranında artarak 80,9 milyon seviyesine yükselirken, ithalat ise %13 oranında azalarak 50 milyon dolar seviyesine düşmüştür.²⁴

Türk dış ticaretinde ABD, 1930-1938 yılları arası dönemde ihracatta %18,48 pay ile üçüncü sırada, ithalatta ise %6,90 pay ile dördüncü sırada yer almıştır. ABD ile yapılan dış ticarete ithalât oranı 1933 yılına kadar sürekli bir düşüş, bu tarihten 1937'ye kadar ise artış göstermiştir. 1937 yılında ticaret hacmindeki artışta ise Nisan 1936'da yapılan ticaret antlaşması etkili olmuştur. 1936 yılında ithalât değerleri 8,99 milyon iken, bu miktar 1937 yılında 17,29 milyon liraya yükselmiştir. Türkiye'nin toptan ithalât oranında bu pay % 9,7'den, % 15,1'e yükseliş göstermiştir.²⁵

¹⁹ İGM, *Türkiye Dış Ticaret İstatistiği Yılı 1339 (1923)*, (1923 ve 1926 yılları arasında, dış ticaret yıllık istatistik raporları Osmanlıca olup, bu bilginin geçtiği sayfada, sayfa numarası belirtilmemiş ve "ش" harfi ile gösterilmiştir).

²⁰ İGM, *Harici Ticaret İçin Yıllık İstatistik 1926 Kısım II*, (Ankara: İstanbul Hamit Matbaası, 1929), 40-42.

²¹ Koçak, *Tarihsel Süreç İçerisinde*, 105.

²² Gümrükler Umum Müdürlüğü, *Harici Ticaret İçin Yıllık İstatistik Yıl 1929 Kısım I*, (Ankara: Devlet Matbaası, 1930), 267.

²³ Gümrükler Umum Müdürlüğü, *a.g.e.*, 51-52.

²⁴ Özgür Polat, Mustafa Ş. Ersungur, "Türkiye Ekonomisinde Dış Ticaretin Gelişimi", *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 1*, Sayı: 1, (Kış 2011), 51.

²⁵ Şevket Kaya, *Türkiye Harici Ticaretinin Milletler Arası Ticareti Tahlil ve Mukayesesi 1930-1938*, (Ankara: Recep Ulusoglu Basımevi, 1942), 248.

İstatistik Genel Müdürlüğü, Dış Ticaret Yıllık İstatistikleri'nde, 1930 yılından itibaren kürk ürünleri 9. fasılda yer almıştır. Bu fasıla, “Kürk imaline mahsus postlar ve kürkçü *mamulâtı*” başlığı altında yer verilmiştir. Böylece kürk ürünleri, mamul deri ve kösele ürünlerinden ayrılarak başlı başına bir fasıl halini almıştır.²⁶ 1930 yılına gelindiğinde ABD'den kürk ürünleri grubundan hiç ithalat yapılmamıştır.²⁷ Bu yıl Türkiye'nin, ABD'ye ihraç ettiği kürk çeşitlerinden bazıları ise tavşan, kurt, maymun, sansar, zerdeva, tilki, kurt, ayı ve samur olmuştur.²⁸ 1931 yılında ise ABD'den toplamda 2 kilo ve 20 lira değerinde kürk ithalatı yapılmıştır. ABD'ye yapılan ihracat ise 49.358 kilo ve 236.587 lira değerinde olmuştur.²⁹ 1932 yılında ABD'den, 1930 yılında olduğu gibi hiç kürk ithal edilmemiştir. Bu yıl Türkiye'nin ABD'ye yaptığı kürk ihracatı ise 377.147 lira değerinde olmuştur. İhraç edilen kürkler ise geçen yıllardaki kürk türleri ile benzerlik göstermiştir.³⁰ 1933 yılına gelindiğinde ise 1932 yılında olduğu gibi ABD'den hiç ithalat yapılmazken, 237.359 lira değerinde ve 103.320 kilo kürk ihraç edilmiştir.³¹

1934 yılında Türkiye'nin ABD'den toplamda ithalatı, 19.080.216 kilo ve 3.756.268 lira değerinde olmuştur. İhracatı ise, 81.063.659 kilo ve 9.462.481 lira değerindedir.³² 1934 yılında ABD ile yapılan kürk ticaretine bakıldığında ise sadece 17 lira değerinde ithalat yapılmıştır. İhracat ise 104.548 kilo ve 249.955 lira değerinde olmuştur.³³

1935 yılında ABD'den toplamda 43.297.149 kilo ve 6.181.964 lira değerinde ithalat yapılmıştır. Aynı yıl Türkiye, ABD'ye toplamda 50.821.167 kilo ve 9.652.645 lira değerinde ihracat yapmıştır.³⁴ 1935 yılında ABD'den yapılan kürk ticaretine bakıldığında ise hiç kürk ithal edilmemiştir. Türkiye'nin, ABD'ye yaptığı kürk ihracatı ise 87.828 kilo ve 161.162 lira değerinde olmuştur. 1934 yılı ile karşılaştırıldığında ihracatta 82.793 lira düşüş yaşanmıştır.³⁵ 1935'te ABD'ye ihraç edilen kürk çeşitleri ise, terbiye görmemiş tavşan, kakım, zerdeva, misk faresi-kedisi, kunduz, vizon, sansar ve tilki gibi hayvanların kürkleri olmuştur.³⁶

²⁶ İGM, *Harici Ticaret İçin Yıllık İstatistik Yıl 1930 Kısım I* (Ankara, Cumhuriyet Matbaası, 1931), IV.

²⁷ İGM, *Harici Ticaret İçin Yıllık İstatistik Yıl 1930 Kısım I*, 322.

²⁸ İGM, *Harici Ticaret İçin Yıllık İstatistik Yıl 1930 Kısım II*, (Ankara, İstanbul: Hamit Matbaası, 1932), 28-29.

²⁹ İGM, *Harici Ticaret Yıllık İstatistik Yıl 1931 Kısım I-II*, (Ankara: Devlet Matbaası, 1932), 1271-1272.

³⁰ İGM, *Harici Ticaret İçin Yıllık İstatistik Yıl 1932 Kısım I-II*, (Ankara: Hilal Matbaası, 1933), 1033-1034.

³¹ İGM, *Harici Ticaret 1933 Yıllık İstatistik Kısım II*, (İstanbul: Devlet Matbaası, 1935), 403.

³² İGM, *Harici Ticaret 1934 Yıllık İstatistik Cilt II*, (Ankara: Ulus Matbaası), 143-146.

³³ İGM, *Harici Ticaret İçin Yıllık İstatistik Yıl 1930 Kısım II*, 403.

³⁴ İGM, *Harici Ticaret Yıllık İstatistik Yıl 1935 Cilt: 2*, (İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası, 1936), 168-169.

³⁵ İGM, *Harici Ticaret İçin Yıllık İstatistik Yıl 1935 Cilt: 2*, 387.

³⁶ İGM, *1936 Harici Ticaret Yıllık İstatistik ve 1936 Aralık Ayı Kısım: I Maddeler ve Memleketler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi, 1937), 74-80.

1936 yılında Türkiye, dışarıya toplamda 174.024 kilo ve 670.210 lira değerinde kürk ihraç etmiştir. Yine aynı yıl ithalat verileri ise, 831 kilo ve 54.653 lira değerinde olmuştur.³⁷ 1936 yılında ABD'den kürk ürünlerinden hiç ithal edilmemiştir. Türkiye'nin ABD'ye yaptığı kürk ihracatı ise 93.092 kilo ve 224.226 lira değerinde olmuştur. ABD'ye yapılan kürk ihracatında, 1935 yılına göre artış yaşanmıştır.³⁸ 1936 yılında Türkiye tarafından kürk ürünlerinin ithalatı genelde Rusya'dan yapılmıştır. ABD'ye ihraç edilen kürk çeşitleri ise; terbiye görmemiş kuzu, koyun, oğlak ve keçi kürkleri, terbiye görmemiş tavşan, kurt, maymun, köpek, kedi, çakal, ayı postları, sansar ve tilki gibi postlar olmuştur.³⁹

Türkiye, ABD'den son iki yıldır kürk ürünlerinden hiç ithalat yapmamıştır. 1937 yılında ise 153 kilo ve 11.333 lira değerinde kürk ithalatı yapılmıştır. Bu yıl ABD'ye yapılan kürk ihracatı ise 128.533 kilo ve 453.420 lira değerinde olmuştur. ABD'ye yapılan kürk ihracatı verilerinde 1936 yılına göre bir miktar artış kaydedilmiştir.⁴⁰

1938 yılında Türkiye, ABD'den toplamda 119.742.702 kilo ve 15.680.355 lira değerinde ithalat yapmıştır.⁴¹ Bu yıl ABD'ye yapılan toplam ihracat ise 48.944.650 kilo ve 17.768.833 lira değerinde olmuştur.⁴² 1938 yılında ABD'den yapılan kürk ithalatı, 323 kilo ve 42.623 lira değerinde olmuştur. Bu yıl ABD'den yapılan kürk ihracatı ise 36.134 kilo ve 125.867 lira değerinde olmuştur. Geçen yıla göre, ABD'den yapılan kürk ithalat değerinde bir miktar artış yaşanırken ihracatta ise düşüş yaşanmıştır.⁴³

Türkiye ve ABD arasında, 1 Nisan 1939 tarihinde yeni bir ticaret anlaşması imzalanmıştır.⁴⁴ 16 Haziran 1939'da kabul edilen anlaşmaya ilişkin kanunda ise yapılan ticaret anlaşmasının amacı “iki memleket arasındaki ananevi dostluk bağlarını kuvvetlendirmek ve ticarî münasebetleri, ticaretin inkişafını teminen müşterek ve mütekâbil imtiyaz ve menfaatler bahşederek tevsi eylemek, iki ülke arasındaki dostluk ve ticarî münasebetleri güçlendirmek” olarak ifade edilmiştir.⁴⁵ Anlaşmada ayrıca 1 Ekim 1929 tarihli Ticaret ve Seyri Se-fain Anlaşması'nın bir ve ikinci maddelerine de aynen yer verilmiştir. 1939 yılında imzalanan bu ticaret anlaşması ile iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerde büyük bir ilerleme kaydedilmiştir.⁴⁶

³⁷ İGM, 1936 Harici Ticaret Yıllık İstatistik ve 1936 Aralık Ayı Kısım: I, 610-617.

³⁸ İGM, Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1936 Kısım-2 Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat, (Ankara: Recep Ulusoglu Basımevi, 1937), 242.

³⁹ İGM, 1936 Harici Ticaret Yıllık İstatistik ve 1936 Aralık Ayı Kısım: I Maddeler ve Memleketler İtibariyle İthalat ve İhracat, (Ankara: Recep Ulusoglu Basımevi, 1937), 63-67.

⁴⁰ İGM, Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1937 Kısım-2 Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat, (Ankara: Hüsnütabiat Basımevi, 1938), 269.

⁴¹ İGM, Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1938 Kısım-2 Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat, (Ankara: Mehmet İhsan Matbaası, 1939), VII.

⁴² İGM, Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1938 Kısım-2, XV.

⁴³ İGM, Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1938 Kısım-2, 301.

⁴⁴ Resmi Gazete, Sayı: 4207, 13.05.1939.

⁴⁵ Resmi Gazete, Sayı: 4242, 26.06.1939.

⁴⁶ Koçak, Tarihsel Süreç İçerisinde, 106-107.

Türkiye Cumhuriyeti İkinci Dünya Savaşı yıllarında, savaş ekonomisi koşullarını bütün ağırlığıyla hissetmiştir. Büyük Buhran sonrası ekonomi politikaları ile önemli oranda daralmış olan ithalat, İkinci Dünya Savaşı başladığında yarı yarıya azalmıştır.⁴⁷ Hem tarımsal üretimin düşmesi hem de ithalatın savaş nedeniyle azalması sonucunda ithalatta ciddi oranda daralma yaşanmıştır. 1938 yılında 119 milyon dolar seviyesinde olan ithalatımız 1939 ve 1940 yıllarında sırasıyla %22 ve %46 oranlarına kadar düşmüştür.⁴⁸

İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1939 yılında ABD'den yapılan kürk ithalatı, 494 kilo ve 54.831 liradır, bu yıl ABD'ye yapılan kürk ihracatı ise geçen yıla göre bir hayli düşmüş ve 77 kilo ve 7.323 liraya gerilemiştir.⁴⁹ İthal edilen kürkler arasında terbiye görmüş koyun kuzu, keçi ve oğlak postları, mavi, gümüş ve siyah tilki kürkleri yer almıştır. İhraç edilen kürkler ise sadece sansar kürkü olmuştur. 1939 yılında kürk ticaretinde en çok ithalat ve ihracat yapılan ülke ise Almanya'dır.⁵⁰

1940 yılına gelindiğinde, ABD'den kürk ürünlerinden 1.191 kilo ve 63.524 lira değerinde ithalat yapılmıştır. Bu yıl ABD'ye yapılan kürk ihracatı ise 96.401 kilo ve 402.596 lira değerinde olmuştur. 1939 yılına göre ihracat değeri 395.273 lira yükselmiştir.⁵¹ Bu yıl ABD'den ithal edilen kürkler arasında terbiye görmüş kuzu postları, mavi, gümüş ve siyah tilki kürkü, terbiye görmüş tavşan, sincap, kunduz postu yer almıştır. ABD'ye ihraç edilen kürkler ise terbiye görmemiş tavşan, kurt, çakal, sansar, kunduz, zerdeva ve tilki kürkleri olmuştur.⁵²

1941 yılında ABD'den 1.271 kilo ve 95.564 lira değerinde kürk ithalatı yapılmıştır. Aynı yıl ABD'ye yaptığımız kürk ihracatı ise 77.288 kilo ve 412.828 lira değerinde olmuştur.⁵³ 1941 yılında ABD'den alınan ve ABD'ye ihraç edilen kürk türlerine baktığımızda ise geçen yıl ile büyük oranda benzerlik göstermiştir.⁵⁴

1942 yılında ise ABD'den toplamda 1.126 kilo ve 107.974 lira değerinde kürk ithalatı yapılmıştır. Aynı yıl ABD'ye yapılan kürk ihracatı ise 21.527 kilo ve 309.875 lira değerinde olmuştur. Geçen yıla göre ithalat oranında bir miktar artış yaşanırken ihracat oranında ise düşüş yaşanmıştır.⁵⁵

⁴⁷ O. Murat Koçtürk, Meryem Gölalan, "1923-1950 Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi" Üçüncü Sektör Kooperatifçilik 45, Sayı: 2, (2010), 50.

⁴⁸ Özgür Polat, Mustafa Ş. Ersungur, *Türkiye Ekonomisinde Dış Ticaretin Gelişimi*, 52.

⁴⁹ İGM, *Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1939 Kısım-2 Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Yeni Cezaevi Matbaası, 1940), 320.

⁵⁰ İGM, *Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1939 Aralık Ayı Kısım: I Hususi Ticaret Maddeler ve Memleketler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara, Recep Ulusoğlu Basımevi, 1940), 59-62.

⁵¹ İGM, *Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1940 Kısım-2 Hususi Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi, 1941), 299.

⁵² İGM, *Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1940 ve 1940 Aralık Ayı Kısım: I Hususi Ticaret Maddeler ve Memleketler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi, 1941), 54-60.

⁵³ İGM, *Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1941 Kısım-2 Hususi Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi, 1942), 266.

⁵⁴ İGM, *Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1941 ve 1941 Aralık Ayı Kısım: I Hususi Ticaret Maddeler ve Memleketler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: (yayınevi okunamadı), 1942), 42-48.

⁵⁵ İGM, *Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1942 Kısım-2 Hususi Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi, 1943), 258-259.

1943 yılında Türkiye, en fazla kürk ithalatını Macaristan, İngiltere ve Almanya'dan yapmıştır. ABD ise kürk ithalatında 6. sırada yer almıştır.⁵⁶ 1943 yılında Türkiye'nin yapmış olduğu kürk ihracatında ise ABD, İngiltere ve Irak'tan sonra üçüncü sırada yer almıştır.⁵⁷ 1943 yılında Türkiye, ABD'den toplamda 109 kilo ve 20.497 lira değerinde kürk ithalatı yapmıştır. Aynı yıl ABD'ye yapılan kürk ihracat ise 3.542 kilo ve 101.966 lira değerinde olmuştur.⁵⁸

1944 yılında Türkiye en fazla İsveç, Almanya ve Macaristan'dan kürk ithal etmiştir. ABD ise 42 kilo ve 6.884 lira değer ile ithalatta 5. sırada yer almıştır.⁵⁹ Türkiye'nin yapmış olduğu kürk ihracatında ise ABD, 18.685 kilo ve 384.508 lira değer ile ilk sırada yer almıştır. Kürk ihracatında ABD'den sonra sırası ile Irak ve İngiltere yer almıştır.⁶⁰ Bu yıl ABD'den ithal edilen kürkler ise kuzu ve tilki postları olmuştur. ABD'ye ihraç edilen kürk türleri ise tavşan, sansar, çakal, zerdeva postu ve beyaz ve kırmızı tilki kürkü olmuştur.⁶¹

1945 yılında Türkiye dışarıdan toplamda 1.092.151 lira değerinde kürk ithal etmiştir. En çok kürk ithal edilen ülkeler Suriye, İsveç ve Kanada olmuştur. ABD'den ise 48.477 lira değerinde kürk ithalatı yapılmış ve kürk ithalatında ABD 4. sırada yer almıştır.⁶² Bu yıl Türkiye'nin toplamda dışarıya ihraç ettiği kürk ise 81.220 kilo ve 1.306.017 lira değerinde olmuştur. Bu yıl Türkiye tarafından sadece ABD ve İngiltere'ye kürk ihracatı yapılmıştır. ABD, 1.170.527 lira değerinde kürk ihracatıyla ilk sırada yer almıştır.⁶³

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye, 1945 yılından itibaren ABD ile olan ilişkilerini geliştirmek için büyük çaba sarf etmiştir. Savaş sonrasında Türkiye'de ekonomik problemler artmış, dış ticarete sorunlar büyümüş ve ithalat azalmıştır. Ayrıca Türkiye dış politikada yalnızlığa itilmiştir. Tüm bu sorunların çözümü için çareler aramaya başlayan Türkiye, ABD ile yaptığı ikili görüşmeler sonucunda Amerikan yardım programına dâhil olmuştur. Böylece Türkiye ekonomisinin ABD yardımı ile iyileştirilmesi amaçlanmıştır.⁶⁴ ABD'nin öncülüğünde Sovyet tehlikesine karşı bir önlem olarak ve aynı zamanda Avrupa'nın imarını hedefleyen "Marshall Planı" olarak bilinen bir yardım programı geliştirilmiştir. Marshall Planı kapsamında 1947-1951 yılları arasında Türkiye'ye de yardım yapılmasına karar verilmiştir. Türk yetkililer Türk iktisadi kalkınma programı için 615 milyon dolar yardım talebinde bulunmuştur.⁶⁵

⁵⁶ İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1943 ve 1944 Kısım-2 Hususi Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1946), XXII.

⁵⁷ İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1943 ve 1944 Kısım-2*, XXXVII.

⁵⁸ İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1943 ve 1944 Kısım-2*, 175.

⁵⁹ İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1943 ve 1944 Kısım-2*, XLIV.

⁶⁰ İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1943 ve 1944 Kısım-2*, LVII.

⁶¹ İGM, *Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1944 ve 1944 Aralık Ayı Kısım: I Hususi Ticaret Maddeler ve Memleketler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1945), 37-42.

⁶² İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1945 ve 1946 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1947), 23.

⁶³ İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1945 ve 1946 Kısım-2*, 61.

⁶⁴ Osman Yalçın, "İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk Amerikan İlişkileri". *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 21 (2012), 95.

⁶⁵ Koçtürk, Gölalan, *1923-1950 Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi*, 62-63.

Savaş'ın hemen sonrasında, 1946 yılında ABD'den yapılan kürk ithalatı 27 kilo ve 4.139 lira değerinde olmuştur. Bu yıl Türkiye en fazla kürkü, İsveç, Kanada, Norveç ve Kanada'dan ithal etmiştir.⁶⁶ 1946 yılında kürk ihracatında geçen yıl olduğu gibi ABD ilk sırada yer almıştır. Bu yıl ABD'ye toplamda 2.360.943 lira değerinde kürk ihracatı yapılmıştır. Yine aynı yıl zarfında ABD'den başka İngiltere, Suriye ve Kanada'ya da kürk ihracatı yapılmıştır.⁶⁷

1947 yılında Türkiye dışarıdan toplamda 5 ton ve 377 bin lira değerinde kürk ithal etmiştir. Türkiye bu yıl kürk çeşitlerinden en fazla Kanada, İsveç ve Norveç'ten ithal etmiştir. Kürk ithalatında ABD ise 7. sırada yer almıştır. Bu yıl ABD'den 1 ton ve 2 bin lira değerinde kürk ithal edilmiştir.⁶⁸ 1947 yılında Türkiye dışarıya toplam 94 ton ve 3.056 bin lira değerinde kürk ihraç etmiştir. 1947 yılında Türkiye'nin kürk ihracatında ABD, 1.905 bin lira ve 40 ton ile ilk sırada yer almıştır. ABD'den sonra en çok kürk ihracatı yapılan ülkeler ise sırası ile İngiltere ve Brezilya olmuştur.⁶⁹

1948 yılında ise Türkiye dışarıdan 13 ton ve 825 bin lira değerinde kürk ithal etmiştir. Bu yıl en çok kürk ithalatı yapılan ülkeler İtalya ve Kanada olmuştur. 1948 yılında ABD'den ise 27 bin lira değerinde kürk ithal edilmiştir.⁷⁰ 1948 yılında Türkiye dışarıya toplamda 650 ton ve 2.847 bin lira değerinde ihracat yapmıştır. Geçen yıl olduğu gibi en fazla ihracat, 1948 yılında da ABD'ye yapılmıştır. ABD'den sonra en çok kürk ihracatı sırası ile Çekoslovakya, İngiltere ve Kanada'ya yapılmıştır.⁷¹

1949 yılında Türkiye toplamda dışarıya 13 ton ve 712 bin lira değerinde kürk ithalatı yapmıştır. Türkiye'nin yaptığı kürk ithalatında en çok alım yapılan ülkeler Kanada, Fransa ve Norveç olmuştur. Kürk ithalatında ABD ise dördüncü sırada yer almış ve 1949 yılında ABD'den, 41 bin lira değerinde kürk ithal edilmiştir. Bu yıl ABD'ye 7 ton ve 425 bin lira değerinde kürk ihraç edilmiştir.⁷²

2. Türkiye'de Kürkçülük ve Kürk Ticareti (1950-1960)

Türkiye'de 1952 ve 1955 yılları arasında postu için Astrakhan kuzusunun yetiştirildiği birkaç devlet çiftliği dışında çiftlik kürkçülüğü yapılmamıştır. Bu yıllarda Astrakhan postunun kalitesi düşük kabul edildiği için dışarıya ihraç edilmemiştir. Bu derilerden yılda 3.000 ila 5.000 adet üretilmiş ve bu kürkün fiyatı 20 lira ve 30 lira arasında olmuştur.⁷³

⁶⁶ İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1945 ve 1946 Kısım-2*, 22-23.

⁶⁷ İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1945 ve 1946 Kısım-2*, 61.

⁶⁸ İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1947 ve 1948 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat* (Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1949), 18.

⁶⁹ İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1947 ve 1948 Kısım-2*, 36.

⁷⁰ İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1947 ve 1948 Kısım-2*, 18.

⁷¹ İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1947 ve 1948 Kısım-2*, 36.

⁷² İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1949 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (İstanbul: Pulhan Matbaası, 1951), XIX.

⁷³ National Archives (United States), 17 October 1955-12 November 1958, No: 163, 1.

Türkiye’de kürk üretimi 1952 ve 1955 yılları arasında oldukça azalmıştır. 1954 ve 1955 yılı kürk mahsulü son on yılın en az olduğu yıllar olmuştur. Kürk üretimindeki bu düşüş, 1954 yılındaki kışın ılıman geçmesiyle ilişkilendirilmiştir. 1955 yılının kış mevsiminin daha soğuk ve karlı geçmesinden dolayı 1956 yılında kürk üretiminde artış yaşanması öngörülmüştür.⁷⁴

Kürk türüne göre 1953-1955 yılları arasında Türkiye’de üretilen ham kürk fiyatları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.⁷⁵

Tablo 1: 1953 ve 1955 Yılları Arasında Türkiye’deki Ham Kürk Fiyatları

	(Bölge)	1953	1954	1955
		TL	TL	TL
Tavşan	Anadolu	1.10-1.20 (Parça Başına)	1.00-1.10 (Parça Başına)	1.60-1.70 (Parça Başına)
	Trakya	Bu kalite, 0.80 ve 1.00 TL’den daha az olarak bilinmektedir.		
Taş Sansarı	Erzurum	270-280 (Çift Başına)	270-280 (Çift Başına)	320 (Çift Başına)
	Karadeniz	230-240 " "	230-240 " "	250-260 " "
	Anadolu	180 " "	180 " "	190-200 " "
Ağaç Sansarı		90 (Parça Başına)	100 (Parça Başına)	130 (Parça Başına)
Porsuk		90 " "	100 " "	130 " "
Tilki		2.00-3.00 " "	2.00-3.00 " "	2.00-3.00 " "
Çakal		3.00-4.00 " "	3.00-4.00 " "	3.00-4.00 " "
Kunduz		120.130 " "	140-150 " "	200-220 " "
Vaşak		80-100 " "	80-100 " "	80-100 " "
Yaban Kedisi		6-7 " "	6-7 " "	6-7 " "
Kurt		8-10 " "	8-10 " "	10 " "

Türkiye’de kürk endüstrisi 1952-1955 yılları arasında, kendi küçük atölyelerinde kürk işleyen çok sayıda perakendeci ile bireysel olarak varlığını sürdürmüştür. Bu faaliyetler esas olarak İstanbul merkezli yürütülmüştür.⁷⁶ 1953-1955 yıllarında Türkiye’de kürk satışlarında müzayede usulü yapılmamış ve komisyon usulü ile çalışan acenteler, Türkiye’nin kürk üretilen bölgelerini gezerek kürk satın almış ve bunları satmak için pazarlara getirmiştir.⁷⁷

1953-1955 yılları arasında Türkiye; ABD, Almanya, Macaristan ve İngiltere’ye kürk ihraç etmiştir. Bu yıllarda ABD, Fransa, Macaristan, Almanya ve İngiltere’den ise abiye kürk ithal edilmiştir.⁷⁸

ABD arşiv kayıtlarına göre 1953, 1954 ve 1955 yıllarında Türkiye’nin dışarıya ihraç ettiği kürkler arasında yer alan, yabancı kürk üretimine ilişkin piyasalardan aşağıdaki tablodaki rakamlar elde edilmiştir.⁷⁹

⁷⁴ National Archives (United States), 3.

⁷⁵ National Archives (United States), 2.

⁷⁶ National Archives (United States), 2.

⁷⁷ National Archives (United States), 2.

⁷⁸ National Archives (United States), 3.

⁷⁹ National Archives (United States), 1.

Tablo 2: 1953-1955 Yılları Arası Türkiye'nin Dışarıya İhraç Ettiği Yabancı Kürk Üretimi

	1953	1954	1955
	Parçalar (Adet)	Parçalar (Adet)	Parçalar (Adet)
Taş Sansarı	10-12.000	10-11.000	6-8.000
Ağaç Sansarı	1-1.200	700-900	500-600
Tavşan	600-700.000	500-550.000	350-400.000
Porsuk	18-20.000	15-17.000	12-14.000

Yukarıdaki verilere ek olarak, çoğunluğu ihraç edilmeyen kürklerin üretim seviyesi aşağıdaki tabloda verilmiştir.⁸⁰

Tablo 3: Türkiye'de 1952 ve 1955 Yılları Arasında Genel Olarak İhraç Edilmeyen Yabancı Kürk Üretimi

	1953	1954	1955
	Parçalar (Adet)	Parçalar (Adet)	Parçalar (Adet)
Anadolu Tilkisi	18-20.000	13-15.000	8.10.000
Çakal	2.500-3.000	2.500-3.000	2.500-3.000
Kunduz	2.000-2.500	2.000-2.500	2.000-2.500
Su Samuru	3.000-3.500	2.500-3.000	2.000-2.500
Vaşak	500	500	500
Yaban Kedisi	2.000	2.000	2.000
Kurt	500	500	500

Türkiye'de 1958 yılına ait kürk üretimi ve fiyatlarına ilişkin veriler İstanbul çevresinden elde edilmiştir. Elde edilen bu verilere göre Türkiye'de, yıllık yaklaşık olarak 800-1000 adet Astrakhan kuzu postu üretimi yapan çiftlikler haricinde kürk yetiştiriciliğine rastlanmamıştır. Bu çiftlikler devlete ait olup tarımsal deney çiftlikleri olarak adlandırılmıştır. Buralarda üretilen kürkler kalitesiz kabul edildiği için dışarıya ihraç edilmemiş ve sadece iç pazarlarda satılmıştır. Bu kürklerin adet fiyatı ise 45-50 lira arasında değişmektedir.⁸¹

Yerel kürk tüccarlarına göre Türkiye'de 1958 yılında üretilen kürk sayısı aşağıdaki tabloda verilmiştir.⁸²

Tablo 4: Türkiye'de 1958 yılında üretilen kürk sayısı

Kürk Çeşidi	İşlem Görmemiş Kürk Sayısı
Taş Sansarı	8000-10.000
Ağaç Sansarı	1000-1500
Tavşan	600.000-800.000
Porsuk	2000-2500
Tilki	20.000-25.000
Çakal	2000-2500
Kunduz	1000-1500
Vaşak	250-300
Yaban Kedisi	2000
Kurt	800-1000

⁸⁰ National Archives (United States), 1.

⁸¹ National Archives (United States), 7.

⁸² National Archives (United States), 7.

1958 yılında, Türkiye’de üretilip ticareti yapılan kürk çeşitlerinin fiyatları ise aşağıdaki tabloda verilmiştir.⁸³

Tablo 5: 1958 yılında Türkiye’de Ticareti Yapılan Kürklerin Fiyatları

Kürk Çeşidi	Fiyatı (Türk Lirası)
Anadolu Tavşanı	Parça Başına 3.00-350
Trakya Tavşanı	" " 2.70-3.20
Erzurum Taş Sansarı	Çift Başını 350
Karadeniz Taş Sansarı	" " 300
Anadolu Taş Sansarı	" " 150-230
Ağaç Sansarı	" " 200-250
Porsuk	" " 18.20-22.00
Tilki	" " 4.00-5.00
Çakal	" " 3.00-4.00
Kunduz	" " 360
Vaşak	" " 8.00-10.00
Yaban Kedisi	" " 18.00
Kurt	" " 14.00-16.00

1958 yılında Türkiye’de kürkler ham halde direk kürk hayvanlarını avlayan avcılardan, komisyoncular aracılığı ile satın alınmıştır. Ham kürklerin ihracatı ise öncelikle diğer yenmeyen hayvansal ürünlerin ihracatında uzmanlaşmış şirketler ve perakendeci tüccarların kendi küçük atölyelerinde yapılmıştır. 1958 yılında, Türkiye’deki kürk ticaretinin büyük bölümü İstanbul merkezli olmuştur.⁸⁴

Türkiye’deki yerel kaynaklara göre hem kaya sansarı hem de ağaç sansarı yıllık üretiminin büyük bir yüzdesi fiilen ihraç edilmiştir. Ancak aynı kaynaklarda bu türün ihracatının Suriye üzerinden kaçak olarak yapıldığı ve rakamların tam olarak bilinmediği ifade edilmiştir. Son düzenlemeler ile açıklanan ticaret kâr payının yükseltilmesi, kürk ticaretinde etkili olması beklenmiş ve daha fazla kaya sansarının meşru ticaret kanalları ile ihraç edilmesi öngörülmüştür.⁸⁵

2.1. Türkiye ile ABD Arasında Kürk İthalatı (1950-1960)

1950 yılı Türk siyasi hayatında bir dönüm noktası niteliğindedir. Çok partili hayata geçiş ile yeni bir siyasi parti iktidar sahnesine çıkmıştır. Yaşanan bu değişim sadece siyasi hayatta etkisini göstermemiştir. Dış ticarete de serbestlik esasına dayalı politikalar izleneceği mesajı verilmiştir.⁸⁶ 29 Mayıs

⁸³ National Archives (United States), 8.

⁸⁴ National Archives (United States), 8.

⁸⁵ National Archives (United States), 8.

⁸⁶ Suna Altan, “Demokrat Parti Dönemi Afyon Üretimi ve Ticareti”, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 17, Sayı: 2, (2021), 333.

1950’de, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde I. Menderes Hükümeti Programını okuyan Başbakan Andan Menderes, ticaret konusunda “*Ticari sahada iç ve dış şartların müdahaleyi zorlamadığı hallerde işi serbest ve normal kaidelere bırakmak normal olacaktır*” ifadelerini kullanmıştır.⁸⁷ 1950’lerde ülkemiz ekonomi yönetimine liberal fikirlerin yerleşmeye başlaması, Türkiye’ye dış yardımların artması, tarımda makineleşme, ekim alanlarının hızla genişlemesi, iyi ürün yıllarının birbirini takip etmesi ve Kore Savaşı’nın yarattığı dünya konjonktürünün etkisi ile ülke ekonomisinde olumlu anlamda gelişme kaydedilmiştir. 1950 yılından itibaren ithalattaki liberasyon çalışmaları ile kısıtlamalar kaldırılmış ve bunun sonucunda ithalat malları piyasayı kaplamıştır.⁸⁸ Demokrat Parti, İkinci Dünya Savaşı, kaynak yetersizliği problemleri ve diğer bazı sebeplerle ağır sanayisi tam anlamıyla henüz oluşturulamamış ve bu alanda devlet ağırlığı oldukça fazla olan bir yapı devralmıştır. Liberalleşmenin en açık görüldüğü alan ekonomi ve ekonominin en mühim alanlarından biri sanayileşme olmuştur.⁸⁹

Demokrat Parti’nin iktidara geldiği 1950 yılında Türkiye, dışarıdan toplamda 8 ton ve 209 bin lira değerinde kürk ithal etmiştir. 1950 yılında ABD’den ise 4 ton ve 80 bin lira değerinde kürk ithal edilmiştir. 1950 yılında en çok kürk ithalatı yapılan ülke ABD olmuş, daha sonra sırası ile Fransa ve İngiltere gelmiştir.⁹⁰ 1950 yılında ABD’den ithal edilen kürk türlerine bakıldığında, ham halde kuzu, koyun ve keçi postu ithal edilenler arasında yer almıştır. Ayrıca, terbiye görmemiş halde, mavi, gümüş ve siyah tilki postu bu sene sadece ABD ve Kanada’dan ithal edilmiştir. Bu kürklerden toplamda 60 kilo kadar ABD’den ithalat yapılmıştır. ABD’den diğer ithal edilen kürkler ise terbiyelenmiş, tavşan, sincap, misk kedisi ve faresi kürkü olmuştur.⁹¹

1951 yılında Türkiye toplamda 8 ton ve 558 bin lira değerinde kürk ithalatı yapmıştır. Geçen yıl ABD’den yapılan kürk ithalatına bakıldığında, 1951 yılında yapılan kürk ithalatı miktar olarak artmıştır. Bu yıl kürk ithalatında ilk sırada ABD yer almıştır. ABD’den sonra en çok ithalat yapılan ülkeler ise Fransa ve İngiltere olmuştur. 1951 yılında ABD’den 2 ton ve 280 bin lira değerinde kürk ithal edilmiştir.⁹²

1951 yılında ABD’den ithal edilen kürk çeşitlerine bakıldığında, ham halde kuzu, koyun ve keçi postu ithal edilmiştir. Kuzu postu bu yıl en fazla ABD’den

⁸⁷ Hükümetler ve Programları I (1920-1960), (Ankara: T.B.M.M. Basımevi, 1988), 158.

⁸⁸ T.C. Başbakanlığı Dış Ticaret Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, *Cumhuriyet Döneminde Dış Ticaretimiz (Gelişmeler, Yapı ve Rejim Değişiklikleri)*, Ekonomik Araştırmalar Dairesi, Ekim 1998, 14.

⁸⁹ Seyfi Yıldırım, “Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti Dönemi”, içinde Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Demokrasi ve Dış Politika (1938’den 2000’li Yıllara), ed. Nurgül Koç (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2021), 94.

⁹⁰ İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1950 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1951), XXII.

⁹¹ İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1950 ve 1950 Aralık Ayı Kısım: I Özel Ticaret Maddeler ve Memleketler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1950), 9-10.

⁹² İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1951 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1953), XXII.

ithal edilirken, keçi postu ise sadece ABD'den alınmıştır. Yine terbiye görmemiş halde beyaz, kırmızı, mavi, gümüş ve siyah tilki postları ithal edilen diğer kürkler arasında yerini almıştır. Terbiyelenmiş kürklerden ise tavşan, sincap, misk faresi ve misk kedisi kürkü ithal edilmiştir.⁹³

1952 yılında ise Türkiye dışarıdan toplamda 7 ton ve 643 bin lira değerinde kürk ithal etmiştir. 1952 yılında ABD'den ise 2 ton ve 301 bin lira değerinde kürk ithal edilmiştir. 1951 yılında ABD'den yapılan kürk ithalatına bakıldığında, 1952 yılına göre bir miktar düşüş yaşanmıştır. Buna rağmen, bu yıl kürk ithalatı değer bakımından en çok ABD'den yapılmıştır. Kürk ithalatında ABD'den sonra ikinci sırada ise Fransa yer almıştır.⁹⁴ 1952 yılında ABD'den ithal edilen kürk çeşitlerinin arasında, ham halde koyun, kuzu ve keçi kürkleri yer almıştır. Koyun ve keçi postu bu yıl sadece ABD'den ithal edilmiştir. Kuzu postu ise en çok ABD'den ithal edilmiş ve 233.178 lira değerinde olmuştur. Yine bu yıl ABD'den, terbiyelenmemiş beyaz, kırmızı mavi, gümüş ve siyah tilki postu; terbiyelenmiş kürklerden ise, tavşan, sincap, misk kedisi ve faresi ve vizon kürkü ithal edilmiştir.⁹⁵

1953 yılında dışarıdan toplamda 11.231 kilo, 701 bin lira değerinde kürk ithal edilmiştir.⁹⁶ 1953 yılında Türkiye'nin toplamda yaptığı kürk ithalatına bakıldığında değer bakımından 324 bin lira ile Fransa ilk sırada yer almıştır. 1953 yılında değer bakımından en çok kürk ithalatı yapılan ikinci ülke ise ABD olmuştur. Bu yıl ABD'den toplamda 3 ton ve 283 bin lira değerinde kürk ithal edilmiştir.⁹⁷

1953 yılında ABD'den her türlü koyun, kuzu, oğlak ve keçi postlarından; 382 kg ağırlığında ve 13.738 lira değerinde terbiye görmemiş kuzu postu alınmıştır. Bu post grubundan 1953'te ABD dışında sadece bir miktar İran'dan ithalat yapılmıştır. Terbiye görmüş kuzu postundan ise ABD'den toplamda 1.372 kg ağırlığında ve 195.015 lira değerinde ithalat yapılmıştır. 1953 senesinde terbiyelenmiş kuzu postları Batı Almanya, Fransa, İngiltere ve ABD'den ithal edilmişse de bu tür postların ithalatında en çok tercih edilen ülke ABD olmuştur. Koyun postundan ise 21.841 lira değerinde, 919 kilo alım yapılmıştır. 1953 yılında koyun postu en çok ABD'den alınırken, ithalat yapılan diğer bir ülke ise Fransa olmuştur. Kürk imaline mahsus kürk cinslerinde ise terbiye görmemiş, kedi, misk faresi ve misk kedisi kürkü ithalatında başvuru alan ülke sadece ABD olmuştur. Yine 1953 yılında ABD'den 635 lira değerinde kedi, 1.477 lira değerinde ise Misk faresi ve kedisi kürkü ithal edilmiştir. Yine aynı sene terbiye görmemiş, mavi, gümüş ve siyah tilki kürklerinden, 9.813

⁹³ İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1951 ve 1951 Aralık Ayı Kısım: I Özel Ticaret Maddeler ve Memleketler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1951), 8-9.

⁹⁴ İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1952 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1953), XXIII.

⁹⁵ İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1952 Kısım-2*, 8-9.

⁹⁶ İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1953 ve 1953 Aralık Ayı Kısım: I Özel Ticaret Maddeler ve Memleketler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Biricik Matbaası, 1953), XLVII.

⁹⁷ İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1953 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1954), XXV.

lira değerinde, 106 kilo ithalat yapılmıştır. Terbiye görmüş ve boyanmış kürk grubunda ise 1953 yılında ABD'den 51 kilo, 2. 810 lira değerinde tavşan kürkü ithal edilmiştir. 1953 yılında tavşan kürkü ithal edilen diğer bir ülke ise Fransa olmuştur. 1953 yılında ABD'den ithal edilen kürkler arasında marmat kürkü de yer almıştır. Bu kürk çeşidinin ithali için ABD'ye 1.005 lira ödeme yapılmıştır. Sincap ve kakım kürkü ithal edilen iki ülkeden birisi ABD, diğeri ise İngiltere'dir. 1953 yılında ABD'den 1.339 lira değerinde sincap, 3.200 lira değerinde ise kakım kürkü ithal edilmiştir. Yine terbiye görmüş kürk grubunda ABD'den 30.180 lira değerinde misk faresi ve kedisi, 12 kilo kunduz kürkü ve 6 kilo, 3.093 lira değerinde vizon kürkü ithal edilmiştir.⁹⁸

1954 senesinde Türkiye dışarıdan toplamda 251 bin lira değerinde ve ton civarında kürk ithal etmiştir. 1954 yılında Türkiye'nin yaptığı kürk ithalatında ABD 1 ton, 85 bin lira ile ikinci sırada yer almıştır. 1954 yılında en çok ithalat yapılan ülke ise 95 bin lira ile Fransa olmuştur. Fransa'dan toplamda 4 tona yakın kürk ithal edilmiştir. 1945 yılında ABD'den gerçekleştirilen kürk ithalatında 1953 yılına göre 198.504 lira değerinde bir düşüş yaşanmıştır.⁹⁹

1954 yılına gelindiğinde terbiye görmüş ve boyanmış olanlarda dâhil olduğu halde 603 kilo ve 53.014 lira kıymetinde kuzu postu, en fazla ABD'den ithal edilmiştir. ABD'den sonra ise ikinci sırada Fransa yer almıştır. Yine 1954 yılında ABD'den ithal edilen kürkler arasında ham olarak beyaz ve kırmızı tilki postu da bulunmaktadır. Terbiye görmemiş, mavi, gümüş ve siyah tilki kürkü ithalatında ABD, Norveç ve Fransa'dan sonra üçüncü sırada yer almıştır. Diğer taraftan 1954 yılında ABD'den 2.957 lira değerinde ve 59 kilo terbiye görmüş tavşan postu ithal edilmiştir. ABD tavşan postu ithalinde Fransa ve Batı Almanya'dan sonra üçüncü sırada gelmektedir. İthalatı yapılan ürünler arasında terbiye görmüş marmat ve sincap postları da bulunmaktadır. Yine 1954 yılında ABD'den 95 kilo miktarında ve 9.400 lira değerinde, terbiyelenmiş misk faresi ve kedisi postu ithal edilmiştir. Terbiyelenmiş misk faresi ve kedisi postu ithalinde ABD'den sonra sırası ile İngiltere ve Rusya gelmiştir. Yine alınanlar arasında vizon kürkü bu yıl en fazla ABD'den ithal edilmiştir. Bunun karşılığında ABD'ye 7.478 lira ödeme yapılmıştır. Yukarıda bahsedilen kürk ve postların dışında kalan ürünler için ayrıca ABD'ye 532 lira ödeme yapılmıştır.¹⁰⁰

ABD arşiv belgesine göre, Türkiye'nin 1953 ve 1954 yıllarının Ocak-Ağustos ve Ocak-Ekim aylarında ABD'den yaptığı kürk ithalatı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.¹⁰¹

⁹⁸ İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1953 ve 1953 Aralık Ayı Kısım: I Özel Ticaret Maddeler ve Memleketler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Biricik Matbaası, 1953), 10-11.

⁹⁹ İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1954 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1955), XXVII.

¹⁰⁰ İGM, *Dış Ticaret Aylık İstatistik Özel Ticaret Kasım 1954*, (Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1955), 8-9.

¹⁰¹ National Archives (United States), 4-5.

Tablo 6: Türkiye'nin 1953 (Ocak-Ağustos) ve 1954 (Ocak-Ekim) ABD'den Yaptığı Kürk İthalatı

Türkiye'nin ABD'den Yaptığı Kürk İthalatı				
	1953 (Ocak-Ağustos)		1954 (Ocak-Ekim)	
Ham Kürkler	KG	TL	KG	TL
Beyaz, Kızıl ve Melez Tilki	-	-	2	82
Mavi, Gri ve Siyah Tilki	30	3.052	68	3.711
Yaban Kedisi	6	635	-	-
İşlenmiş ve Boyanmış Kürkler				
Tavşan	13	644	59	2.957
Dağ Sıçanı	7	1.005	104	7.957
Sibirya Sincabı	-	-	3	564
As Kürkü	4	3.200	1	360
Misk Kedisi ve Faresi	128	22.173	95	9.400
Vizon	2	1.093	22	7.478
Diğer Hayvanlara Ait Kürkler	-	-	5	532

Türkiye'de, tarıma ve dış ticarete ağırlık politikalarının tıkanmaya başladığı 1954 yılı, aynı zamanda Kore Savaşı sonrasında sürekli tekrarlayan dış ticaret açıklarının ülke ekonomisi üzerindeki olumsuz etkilerinin yaşanmaya başladığı yıl olmuştur. Aynı zamanda iç ve dış koşullardaki olumsuz gelişmelerin en önemli sonuçlarından biri de, ülke ekonomisinde döviz kıtlığının yaşanmaya başlanmasıdır.¹⁰²

1955 yılından itibaren ithalatta yaşanan bazı sıkıntılar dile getirilmeye başlanmış, hükümet yetkilileri ise ithalattaki darlığın sadece piyasa şartlarından kaynaklanmadığını, bazı siyasî sebeplerin de bunda belirleyici olduğunu ifade etmişlerdir. Süveyş Kanalı'nın kapanması olayının Türkiye'nin ithal ettiği ürünlerin ülkeye getirilmesine engel olduğu ve sonuçta 1956 yılı için 186 milyon liralık bir azalmanın ortaya çıktığı ifade edilmiştir.¹⁰³

1955 yılına gelindiğinde Türkiye dışarıdan toplamda 56 bin lira değerinde ve 2 ton kadar kürk ithal etmiştir. Bu sene kürk ithalatı yapılan tek ülke ise Fransa olmuş ve ABD'den ham veya işlenmiş halde kürk ithalatı yapılmamıştır.¹⁰⁴

¹⁰² Mehmet Evsile, "Demokrat Parti Dönemi Ticaret Hayatında Yaşanan Problemler", *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 11, (2022), 159.

¹⁰³ Evsile, "Demokrat Parti Dönemi", 161-162.

¹⁰⁴ İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1955 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibarıyla İthalat ve İhracat*, (Ankara: Gürsoy Basımevi, 1956), XXVII.

1956 yılından itibaren, dış ticaret yıllık istatistiklerinde kürk çeşitleri 43. fasılda yer almıştır. Bu fasıl, dış ticaret yıllık istatistiklerinde “*postlar, kürkler, taklit kürkler ve bunların mamulâtı*” olarak ifade edilmiştir.¹⁰⁵

1956 yılında Türkiye dışarıdan toplamda 24 bin değerinde kürk ithal etmiştir. İthalat yapılan ülkeler arasında 1955 yılında olduğu gibi ABD yer almazken kürk ithalatı bu yıl sadece Fransa ve İngiltere’den yapılmıştır. Fransa’dan yapılan kürk ithalatı 20 bin lira değerinde ve İngiltere’den yapılan ithalat ise 4 bin lira değerinde olmuştur.¹⁰⁶

1957 yılında Türkiye dışarıdan sadece 5 bin lira değerinde postlar, kürkler, taklit kürkler ve bunların mamulâtı faslında yer alan ürünlerden ithalat yapmıştır. Bu yıl ithalat yapılan tek ülke Fransa olmuştur. ABD’den ise hiç ithalat yapılmamıştır.¹⁰⁷

1958 yılında 43. fasılda yer alan kürk ürünlerinden Türkiye hiç ithalat yapmamıştır. Dolayısı ile ABD’den de kürk ithalatı olmamıştır.¹⁰⁸ 1959 yılında, geçen yılda olduğu gibi Türkiye, dışarıdan hiç kürk ithalatı yapmamıştır. Bu durumda ABD’den de bu yıl zarfında kürk alınmamıştır.¹⁰⁹ 1960 yılında ise Türkiye, 1958 ve 1959 yıllarında olduğu gibi dışarıdan kürk ithalatı yapmamıştır.¹¹⁰

İstatistik Genel Müdürlüğü, Dış Ticaret Yıllık İstatistik raporlarında, Türkiye tarafından 1950-1960 yılları arasında ABD’den yapılan kürk ithalatına ait veriler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.¹¹¹

¹⁰⁵ İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1956 ve 1956 Ekim, Kasım, Aralık Ayı Kısım-1 Özel Ticaret, Madde ve Memleketler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: (yayınevi belirtilmemiş), 1957), 154.

¹⁰⁶ İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1956 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Gürsoy Basımevi, 1957), XXXVI.

¹⁰⁷ İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1957 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1959), XXXV.

¹⁰⁸ İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1958 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1959), XXXVI.

¹⁰⁹ İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1959 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Güven Matbaası, 1959), XL.

¹¹⁰ İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1960 ve 1960 Ekim, Kasım, Aralık Ayı Seri: 1 Özel Ticaret Madde ve Memleketler İtibariyle*, (Ankara: Yayınevi belirtilmemiş, 1961) XXVI.

¹¹¹ İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1950 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1951), XXII; İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1951 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1953), XXII; İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1953 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1954), XXV; İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1954 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1955), XXVII; İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1955 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Gürsoy Basımevi, 1956), XXVII; İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1956 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Gürsoy Basımevi, 1957), XXXVI; İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1957 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1959), XXXV; İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1959 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Güven Matbaası, 1959), XL; İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1960 ve 1960 Ekim, Kasım, Aralık Ayı Seri: 1 Özel Ticaret Madde ve Memleketler İtibariyle*, (Ankara: Yayınevi belirtilmemiş, 1961), XXVI.

Tablo 7: Türkiye'nin 1950-1960 Yılları Arasında ABD'den Yaptığı Kürk İthalatı

İTHALAT		
Yıllar	Miktar (Ton)	Değer (Bin Lira)
1950	4	80
1951	2	280
1952	2	301
1953	3	283
1954	1	85
1955	-	-
1956	-	-
1957	-	-
1958	-	-
1959	-	-
1960	-	-

2.2. Türkiye ile ABD Arasında Kürk İhracatı (1950-1960)

1950'li yıllarda Türkiye'nin ihracat gelirlerinde tarım ve hayvancılık ürünlerinin ihracattaki oranı yaklaşık %93 olmuştur. Türkiye, 1950-1960 yılları arasında tarımsal ve madensel hammaddeler ihracatçısı, yatırım malları ve ara malları ithalatçısı durumunda olmuştur.¹¹² Türkiye ihracatının dünya ihracatı içindeki yeri, iklim şartlarının iyi olması, bazı ihraç maddelerinin üretim ve dış pazarda meydana gelen artış gibi sebepler, 1953 yılında %48'e kadar yükselmiştir. Bu gelişmelerin en önemli sebebi, dünya ticaretinin göstermiş olduğu olumlu gelişme ile ifade edilmiştir. Dünya ihracatında meydana gelen bu gelişme, Türkiye'nin de içinde yer aldığı az gelişmiş ülkelerin, 1950 yılında 18,6 milyar olan ihracat hacmini 1951 yılında 23.9 milyara çıkarmıştır.¹¹³

1950 yılında Türkiye, dışarıya toplamda 122 ton ve 1.313 bin değerinde kürk ihracatı yapmıştır. 1950 yılında Türkiye'nin yapmış olduğu kürk ihracatında ABD, İngiltere'den sonra ikinci sırada yer almıştır. 1950 yılında ABD'ye toplamda 21 ton ve 275 bin lira değerinde kürk ihraç edilmiştir.¹¹⁴ 1950 yılında ABD'ye ihraç edilen kürk çeşitlerinden, terbiyelenmemiş halde 128.422 lira değerinde tavşan postu ihraç edilmiştir. Ayrıca sansar kürkü bu yıl İngiltere'den sonra en fazla ABD'ye ihraç edilmiştir. Bu kürkün ABD'ye yapılan ihracatından 88.215 lira kazanç elde edilmiştir.¹¹⁵

¹¹² T.C. Başbakanlığı Dış Ticaret Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, *Cumhuriyet Döneminde Dış Ticaretimiz (Gelişmeler, Yapı ve Rejim Değişiklikleri)*, (Ekonomik Araştırmalar Dairesi, Ekim 1998), 40.

¹¹³ Necdet Serin, *Kalkınma ve Dış Ticaret: Az gelişmiş Ülkeler ve Türkiye Yönünden* (Ankara: S.B.F. Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi, 1981) 136.

¹¹⁴ İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1950 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1951), XXII.

¹¹⁵ İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1950 ve 1950 Aralık Ayı Kısım: I Özel Ticaret Maddeler ve Memleketler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1950), 187.

1951 yılında Türkiye, toplamda dışarıya 61 ton ve 1.291 bin lira değerinde kürk ihraç etmiştir. 1951 yılında ABD'ye ihraç edilen kürk ise 12 ton ve 505 bin lira değerinde olmuştur. Bu yıl değer bakımından en çok ihracat yapılan ülke ise ABD olmuştur. Daha sonra, sırası ile İngiltere, Çekoslovakya ve Almanya gelmiştir.¹¹⁶ 1951 yılında ABD'ye ihraç edilen kürkler arasında terbiye görmemiş tavşan, çakal, sansar, zerdeva ve tilki kürkü yer almıştır. Çakal kürkü bu yıl sadece ABD'ye ihraç edilmiş ve bu kürk ürününün ihracatından 3.150 lira değerinde kazanç elde edilmiştir.¹¹⁷

1952 yılında Türkiye dışarıya toplamda, 87 ton ve 763 lira değerinde kürk ihraç etmiştir. Bu yıl Türkiye tarafından ABD'ye ise 24 ton ve 300 bin lira değerinde kürk ihraç edilmiştir. 1952 yılı ihracatında Türkiye'nin dışarıya olan kürk ihracatında değer bakımından ABD ilk sırada yer almıştır.¹¹⁸ 1952 yılında ABD'ye ihraç edilen kürk çeşitleri; ham halde tavşan, sansar, zerdeva, beyaz, kırmızı, siyah, mavi ve gümüş tilki postu olmuştur. Zerdeva postu bu yıl sadece ABD'ye ihraç edilmiştir.¹¹⁹

Türkiye 1953 yılında dışarıya toplamda, 1.112.348 lira değerinde ve 149.815 kilo kürk ihracatı yapmıştır.¹²⁰ Dışarıya ihraç edilen toplam kürk miktarı içerisinde 665 bin lira değer ve 95 ton ile ABD ilk sırada yer almıştır. İkinci sırada ise değer bakımından 192 bin lira ile Macaristan gelmiştir.¹²¹

1953 yılında ABD'ye ihracatı yapılmayan kuzu, koyun, oğlak ve keçi postları ham halde sadece Batı Almanya'ya yapılmıştır. 1953 yılında ABD'ye, terbiye görmemiş halde 438.797 lira değerinde ve 81.689 kilo tavşan postu ihraç edilmiştir. ABD'den sonra tavşan ihraç edilen diğer iki ülke ise Batı Almanya ve Macaristan olmuştur. Yine 1953 yılında ABD'ye ham halde 749 kilo miktarda ve 171.820 lira değerinde sansar kürkü ihraç edilmiştir. Bu kürkün diğer bir alıcısı ise Macaristan olmuştur. Türkiye yine bu yıl ABD'ye 45 kilo zerdeva kürkü ihraç ederek, bunun karşılığında 12.694 lira kazanç elde etmiştir. Beyaz ve kırmızı tilki türlerinden ise ABD'ye, 1953 yılında 8.065 kilo ihracat yapılmıştır. Yukarıda bahsedilen ürünlerin dışında kalan hayvan postlarından ABD'ye yapılan ihracatın miktarı ise 4.887 kilo olmuştur.¹²²

1954 yılına gelindiğinde Türkiye dışarıya 765 bin değerinde ve yaklaşık 124 ton kürk ihraç etmiştir. En çok ihracat yaptığı ülke ise 320 bin lira değer

¹¹⁶ İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1951 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1953), XXII.

¹¹⁷ İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1951 ve 1951 Aralık Ayı Kısım: I Özel Ticaret Maddeler ve Memleketler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1951), 8-9.

¹¹⁸ İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1952 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1953), XXIII.

¹¹⁹ İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1952 ve 1952 Aralık Ayı Kısım: I Özel Ticaret Maddeler ve Memleketler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1953), 198-199.

¹²⁰ İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1952 ve 1952 Aralık Ayı Kısım: I, LI*.

¹²¹ İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1953 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1954), XXV.

¹²² İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1953 ve 1953 Aralık Ayı Kısım: I Özel Ticaret Maddeler ve Memleketler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Biricik Matbaası, 1953), 232.

ve 47 ton ile ABD olmuştur. İkinci sırada ise 148 bin ve 22 ton ile İngiltere gelmiştir. 1954 yılında 1953 yılına göre ABD'ye yapılan ihracat oranında yaklaşık 334. 609 lira değerinde bir düşüş yaşanmıştır.¹²³

1954 yılında en fazla ham tavşan postu ihracatı, 264.192 lira eğer ve 44.344 kilo miktar ile ABD'ye olmuştur. ABD'den sonra en çok ihraç edilen diğer ülkeler ise sırasıyla, İngiltere ve Macaristan olmuştur. Yine 1954 yılında ABD'ye ihracatı yapılan postlar arasında, 44.812 liralık değer ile sansar postu yer almıştır. 2. 876 lira değerinde ise zerdeva postu ihraç edilmiştir. Yine bu hayvana ait post cinsi sadece ABD'ye ihraç edilmiştir. Yukarıda bahsedilen ve ihracatı yapılan postların dışında kalan ürünlerden ABD'ye satışı yapılan postlardan ise 8.437 lira kazanç elde edilmiştir.¹²⁴

Türkiye'nin 1953 ve 1954 yıllarının Ocak-Ağustos ve Ocak-Ekim aylarına ait ABD'ye yapmış olduğu ihracat değerleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.¹²⁵

Tablo 8: 1953 (Ocak-Ağustos) ve 1954 (Ocak-Ekim)
Türkiye'nin ABD'ye Yaptığı Kürk İhracatı

Türkiye'nin ABD'ye Yaptığı Kürk İhracatı				
	1953 (Ocak-Ağustos)		1954 (Ocak-Ekim)	
	KG	TL	KG	TL
Tavşan	79.944	429.137	44.344	264.192
Sansar	749	171.820	119	44.812
Samur	45	12.694	10	2.876
Beyaz, Kızıl ve Melez Tilki	5.600	10.500	-	-
Diğer Hayvanlara Ait Kürkler	1.443	18.200	2.176	8.437

1954'te yaşanan şiddetli kuraklık hayvan sayılarında dramatik düşüslere neden olunca dericilik olumsuz etkilenmiştir.¹²⁶ Olumsuz hava şartları kürk üretimini ve ticaretini de olumsuz yönde etkilemiştir.¹²⁷

Türkiye 1955 yılında dışarıya 599 bin lira değerinde ve 9 ton kürk ihraç etmiştir. Bu yıl zarfında değer bakımından en çok ihracat ise Macaristan'a gerçekleştirilmiştir. İhracat yapılan diğer ülkeler sıra ile Yugoslavya, Çekoslovakya ve ABD olmuştur. ABD ihracatta dördüncü sırada yer alıp; 117 bin lira değerinde, 11 ton ihracat yapılmıştır.¹²⁸ 1955 yılında kürk grubunda,

¹²³ İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1954 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1955) XXVII.

¹²⁴ İGM, *Dış Ticaret Aylık İstatistik Özel Ticaret Kasım 1954*, (Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1955), 2.

¹²⁵ National Archives (United States), 5-6.

¹²⁶ Hüsnüye Doldur, Murat Kartal, "Türkiye'de Deri Sanayisinin Mekânsal Dağılışı", *Ege Coğrafya Dergisi* 31, Sayı: 1 (2022), 57.

¹²⁷ National Archives (United States), 3.

¹²⁸ İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1955 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Gürsoy Basımevi, 1956), XXVII.

terbiye görmemiş tavşan postu Yugoslavya ve Macaristan'dan sonra en çok ABD'ye ihraç edilmiştir. Bu post grubunun ABD'ye olan ihracatı 11.272 kilo ve 103.600 lira değerinde olmuştur. 1955 yılında sadece ABD'ye ihracatı gerçekleştirilen zerdeva kürkü miktarı ise 75 kilo olup, bu satıştan 18.888 lira kazanç elde edilmiştir.¹²⁹

1956 yılında Türkiye'nin dışarıya yaptığı kürk ihracatı toplamda 62 ton ve 1.050 bin lira değerinde olmuştur. Bu yıl ihracat yapılan ülkeler arasında ABD yer almamıştır. 1956 yılında kürk ihracatı yapılan ülkeler sırası ile Çekoslovakya, Yugoslavya ve Macaristan olmuştur. En fazla ihracat Çekoslovakya'ya yapılmış ve 916 bin lira değerinde ve 41 ton kürk ihraç edilmiştir.¹³⁰

1957 yılında Türkiye, dışarıya toplamda 38 ton ve 669 bin lira değerinde kürk ihracatı yapmıştır. Geçen sene olduğu gibi bu yılda ABD'ye hiç ihracat yapılmamıştır. 1957 yılında sadece Çekoslovakya ve Macaristan'a ihracat yapılmıştır. Çekoslovakya'ya yapılan ihracat 734 bin lira değerinde, Macaristan'a yapılan ihracat ise 232 bin lira değerinde olmuştur.¹³¹

1958 yılında Türkiye'nin dışarıya yaptığı kürk ihracatı ise toplamda 6 ton ve 118 bin lira değerinde olmuştur. Bu yıl kürk ihracatı yapılan iki ülke Macaristan ve ABD olmuştur. Macaristan'a 105 bin liralık ihracat yapılırken ABD'ye ise toplamda 13 bin lira değerinde kürk ihracatı yapılmıştır.¹³² 1958 yılında ABD'ye yapılan kürk ihracatında bu grupta yer alan ürünlerden sadece bir ürün ihraç edilmiştir. İhraç edilen ürün ise ham halde sansar postu olmuştur. Bu üründen 1958 yılında ABD'ye, 77 kilo ve 12.999 lira değerinde ihracat yapılmıştır.¹³³

1959 yılında Türkiye'nin dışarıya kürk ihracatı toplamda 130 ton ve 942 bin lira değerinde olmuştur. Bu yıl Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkeler sırası ile İngiltere, ABD, İtalya, Belçika, Batı Almanya, Macaristan, Yunanistan ve Hollanda olmuştur. İngiltere'ye toplamda 334 bin lira değerinde kürk ihraç edilirken, ihracatta ikinci sırada yer alan ABD'ye ise 267 bin lira değerinde ve 36 ton kürk ihraç edilmiştir.¹³⁴ 1959 yılında ABD'ye ihraç edilen kürk ürünleri ise şu şekildedir: Ham halde, mavi, gümüşü ve siyah kürklerden 918 kilo ve 2.688 lira değerinde ihraç edilmiştir. Yine ham halde tavşan postlarından 34.767 kilo ve 253.260 lira değerinde ihraç edilmiştir. Sansar postu ise bu yıl sadece ABD'ye ihraç edilmiş ve 7.414 lira kazanç elde edilmiştir. Diğer hay-

¹²⁹ İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1955 Kısım-2*, 184.

¹³⁰ İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1956 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Gürsoy Basımevi, 1957), XXXVI.

¹³¹ İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1957 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1959), XXXV.

¹³² İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1958 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1959), XXXVI.

¹³³ İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1958 ve 1958 Ekim, Kasım, Aralık Ayı Seri: 1 Özel Ticaret Madde ve Memleketler İtibariyle*, (Ankara: Yayınevi belirtilmemiş, 1959), 449.

¹³⁴ İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1959 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Güven Matbaası, 1959), XL.

vanlara ait işlenmemiş postlardan ise 589 kilo ve 4.144 lira değerine ihracat yapılmıştır.¹³⁵

1960 yılında Türkiye'nin dışarıya yapılan kürk ihracatı ise toplamda 71 ton olup 5.400 bin lira değerinde olmuştur. Bu yıl kürk ihracatı yapılan tek ülke ise Fransa olmuştur.¹³⁶

İstatistik Genel Müdürlüğü, Dış Ticaret Yıllık İstatistik raporlarında, 1950-1960 yılları arasında Türkiye'nin ABD'ye yaptığı kürk ihracatına ait veriler aşağıdaki tabloda verilmiştir.¹³⁷

Tablo 7: 1950-1960 yıllarında Türkiye'nin ABD'ye yaptığı kürk ihracatı

İhracat		
Yıllar	Miktar (Ton)	Değer (Bin Lira)
1950	21	275
1951	12	505
1952	24	300
1953	95	665
1954	47	320
1955	11	117
1956	-	-
1957	-	-
1958	77 (kilo)	13
1959	36	267
1960	-	-

Sonuç

1923 ve 1930 yılları arasında, Dış Ticaret Yıllık İstatistikleri'nde, kürk çeşitleri 11. fasılda yer almış ve bu faslın başlığı istatistiklerde “*Mamul Deri, Kösele ve Kürk*” olarak geçmiştir. Bu grupta yer alan kürk çeşitlerinin Türkiye ve

¹³⁵ İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1959 ve 1959 Ekim, Kasım, Aralık Ayı Seri: 1 Özel Ticaret Madde ve Memleketler İtibariyle*, (Ankara: Yayınevi belirtilmemiş, 1960), 509.

¹³⁶ İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1960 ve 1960 Ekim, Kasım, Aralık Ayı Seri: 1 Özel Ticaret Madde ve Memleketler İtibariyle*, (Ankara: Yayınevi belirtilmemiş, 1961) XXVI.

¹³⁷ İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1950 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1951), XXII; İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1951 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1953), XXII; İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1953 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1954), XXV; İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1954 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1955), XXVII; İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1955 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Gürsoy Basımevi, 1957), XXXVI; İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1956 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Gürsoy Basımevi, 1956), XXVII; İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1956 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Gürsoy Basımevi, 1957), XXXVI; İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1957 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1959), XXXV; İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1959 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*, (Ankara: Güven Matbaası, 1959), XL; İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1960 ve 1960 Ekim, Kasım, Aralık Ayı Seri: 1 Özel Ticaret Madde ve Memleketler İtibariyle*, (Ankara: Yayınevi belirtilmemiş, 1961), XXVI.

ABD arasındaki ticaretine bakıldığında, bu yıllarda ABD'den kuzu postunun yanı sıra tavşan, kurt ve beyaz tilki kürkü ithal edilmiştir. Türkiye tarafından ABD'ye ihraç edilen kürk çeşitleri ise terbiye görmüş ve ham halde tavşan kürkü, sansar, zerdeva, samur, kokarca ve tilki postu olmuştur.

İstatistik Genel Müdürlüğü, Dış Ticaret Yıllık İstatistikleri'nde, 1930 yılından itibaren kürk ürünleri 9. fasılda yer almıştır. Bu fasıla, "Kürk imaline mahsus postlar ve kürkçü mamulâtı" başlığı altında yer verilmiştir. 1930 ve 1937 yılları arasında, Türkiye 1931 ve 1934 yılı hariç ABD'den kürk ithal etmemiştir. Bu durumun sebebini, Türkiye'nin 1931 yılından itibaren dış ticarete ithalata yönelik yaptığı kısıtlamalar ile açıklamak mümkündür. 1937 yılından 1939 yılına kadar ABD'den kürk ithalatı yapılmış olmasına rağmen, Türkiye'nin ABD'ye yapmış olduğu kürk ihracat değerleri hep daha fazla olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında ABD ve Türkiye arasında yapılan kürk ticaretinde, ihracat değerleri, ithalat değerlerine göre daha yüksektir. 1939 ve 1944 yılları arasında ABD'ye ihraç edilen kürk türleri arasında, tavşan, sansar, çakal, zerdeva postu ve beyaz ve kırmızı tilki kürkü yer almıştır. Bu yıllarda ABD'den ithal edilen kürk çeşitleri arasında ise terbiye görmüş kuzu postları, mavi, gümüş ve siyah tilki kürkü, terbiye görmüş tavşan, sincap, kunduz postu yer almıştır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1945-1949 yılları arasında Türkiye ve ABD arasında yapılan kürk ticaretinde, ihracat verileri, ithalat verilerine göre daha yüksek olmuştur. Türkiye'nin bu yıllar arasında dışarıya yaptığı kürk ihracatında ABD ilk sırada yer almıştır. Bu grupta yer alan ürünlerden bu yıllarda en fazla ABD'ye ihraç edilmiştir.

1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti, dış ticarete serbestlik politikasına dayalı adımlar atmıştır. İthalattaki kısıtlamalar kaldırılarak dış ticaret liberalleştirilmeye çalışılmıştır.

Yapılan çalışma hakkında genel bir değerlendirme yapılacak olursa; Türkiye ticaretteki yapılan düzenlemeler kapsamında, ABD'den 1950 yılından 1954 yılına kadar kürk ithalatı yapmıştır. 1950 ve 1960 yılları arasında ABD'den yapılan kürk ithalatına bakıldığında, değer bakımından en çok 1952 yılında alım yapılmıştır.

1952'den sonra kürk ithalatındaki veriler sürekli düşüş göstermiş ve 1954 yılından 1960 yılına kadar ABD'den kürk ithal edilmemiştir. Türkiye'de, tarıma ve dış ticarete ağırlık politikalarının tıkanmaya başladığı 1954 yılı, aynı zamanda Kore Savaşı sonrasında sürekli tekrarlayan dış ticaret açıklarının ülke ekonomisi üzerindeki olumsuz etkilerinin yaşanmaya başladığı yıl olmuştur. Aynı zamanda iç ve dış koşullardaki olumsuz gelişmelerin en önemli sonuçlarından biri de ülke ekonomisinde döviz kıtlığının yaşanmaya başlamış olmasıdır. Tüm bu sebepler, Türkiye'nin ithalat oranlarını düşürmüştür. ABD'den yapılan kürk ithalatı da bu olumsuzluklardan etkilenmiştir. İki devlet arasında yapılan kürk ticareti azalmış ve hatta 1954 yılından itibaren ABD'den hiç kürk ithal edilmemiştir.

1950 ve 1960 yılları arasında ABD'den ithal edilen kürkler arasında genel olarak kuzu, tikli, tavşan, sincap, misk faresi ve kedisi ve vizon kürkü yer almıştır. ABD'den ithal edilen bu kürkler hem terbiyelenmiş hem de ham halde işlem görmemiş olarak iki şekilde de alınmıştır.

1950 ve 1960 yılları arasında Türkiye'nin ABD'ye yaptığı kürk ihracatına bakıldığında, 1955 yılına kadar ihracat yapılmaya devam edilirken, 1956 ve 1957 yıllarında ABD'ye hiç kürk ihracatı yapılmamıştır. Bunun başlıca sebebi olumsuz hava koşulları ve kürk hayvanlarının sayısındaki azalmadır. 1958 ve 1959 yıllarında ABD'ye bir miktar kürk ihracatı yapılmış olmasına rağmen 1960 yılına gelindiğinde yine ABD'ye kürk ihracatı yapılmamıştır. Değer bakımından bakıldığında, ABD'ye 1950 ve 1960 yılları arasında en çok 1953 yılında kürk ihraç edilmiştir.

1950 ve 1960 yılları arasında ABD'ye ihraç edilen kürkler arasında, tavşan, sansar, tilki, çakal ve zerdeva kürkleri yer almıştır. Bu kürkler ABD'ye genellikle işlem görmemiş halde ham olarak ihraç edilmiştir.

Kaynakça

- National Archives (United States), 17 October 1955- 12 November 1958, No: 163.
- Gümrükler Umum Müdürlüğü, *Harici Ticaret İçin Yıllık İstatistik Yıl 1929 Kısım I*, Devlet Matbaası, Ankara, 1930.
- Hükümetler ve Programları I (1920-1960), T.B.M.M. Basımevi, Ankara, 1988.
- Resmi Gazete, 4207, 13.05.1939.
- Resmi Gazete, 4242, 26.06.1939.
- T.C. Başbakanlığı Dış Ticaret Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, *Cumhuriyet Döneminde Dış Ticaretimiz (Gelişmeler, Yapı ve Rejim Değişiklikleri)*, Ekonomik Araştırmalar Dairesi, Ekim 1998.
- T.C. İstatistik Genel Müdürlüğü (İGM), *Türkiye Dış Ticaret İstatistiği Yılı 1339. (1923)*, İstanbul, 1926.
- İGM. *Harici Ticaret İçin Yıllık İstatistik 1926 Kısım II*. Ankara: İstanbul Hamit Matbaası, 1929.
- İGM. *Harici Ticaret İçin Yıllık İstatistik Yıl 1930 Kısım I*. Ankara: Cumhuriyet Matbaası, 1931.
- İGM. *Harici Ticaret İçin Yıllık İstatistik Yıl 1930 Kısım II*. Ankara: İstanbul Hamit Matbaası, 1932.
- İGM. *Harici Ticaret Yıllık İstatistik Yıl 1931 Kısım I-II*. Ankara: Devlet Matbaası, 1932.
- İGM. *Harici Ticaret İçin Yıllık İstatistik Yıl 1932 Kısım I-II*. Ankara: Hilal Matbaası, 1933.
- İGM, *Harici Ticaret 1933 Yıllık İstatistik Kısım II*. İstanbul: Devlet Matbaası, 1935.
- İGM. *Harici Ticaret 1934 Yıllık İstatistik Cilt II*. Ankara: Ulus Matbaası.
- İGM. *Harici Ticaret Yıllık İstatistik Yıl 1935 Cilt: 2*. İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası, 1936.
- İGM. *1936 Harici Ticaret Yıllık İstatistik ve 1936 Aralık Ayı Kısım: I Maddeler ve Memleketler İtibariyle İthalat ve İhracat*. Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi, 1937.
- İGM. *Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1936 Kısım-2 Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*. Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi, 1937.

- İGM. *Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1937 Kısım-2 Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*. Ankara: Hüsnütübiat Basımevi, 1938.
- İGM. *Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1938 Kısım-2 Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*. Ankara: Mehmet İhsan Matbaası, 1939.
- İGM. *Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1939 Kısım-2 Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*. Ankara: Yeni Cezaevi Matbaası, 1940.
- İGM. *Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1939 Aralık Ayı Kısım: I Hususi Ticaret Maddeler ve Memleketler İtibariyle İthalat ve İhracat*. Ankara: Recep Ulusoglu Basımevi, 1940.
- İGM. *Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1940 Kısım-2 Hususi Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*, Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara, 1941.
- İGM. *Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1940 ve 1940 Aralık Ayı Kısım: I Hususi Ticaret Maddeler ve Memleketler İtibariyle İthalat ve İhracat*. Ankara: Recep Ulusoglu Basımevi, 1944.
- İGM. *Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1941 Kısım-2 Hususi Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*. Ankara: Recep Ulusoglu Basımevi, 1942.
- İGM. *Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1941 ve 1941 Aralık Ayı Kısım: I Hususi Ticaret Maddeler ve Memleketler İtibariyle İthalat ve İhracat*. Ankara: (yayınevi okunamadı), 1942.
- İGM. *Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1942 Kısım-2 Hususi Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*. Ankara: Recep Ulusoglu Basımevi, 1943.
- İGM. *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1943 ve 1944 Kısım-2 Hususi Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*. Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1946.
- İGM. *Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1944 ve 1944 Aralık Ayı Kısım: I Hususi Ticaret Maddeler ve Memleketler İtibariyle İthalat ve İhracat*. Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1945.
- İGM. *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1945 ve 1946 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*. Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1947.
- İGM. *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1947 ve 1948 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*. Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1949.
- İGM. *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1949 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*, Pulhan Matbaası, İstanbul, 1951.
- İGM. *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1950 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*. Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1951.
- İGM. *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1950 ve 1950 Aralık Ayı Kısım: I Özel Ticaret Maddeler ve Memleketler İtibariyle İthalat ve İhracat*. Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1950.
- İGM. *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1951 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*, Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1953.
- İGM. *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1951 ve 1951 Aralık Ayı Kısım: I Özel Ticaret Maddeler ve Memleketler İtibariyle İthalat ve İhracat*. Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1951.
- İGM. *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1952 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*. Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1953.
- İGM. *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1952 ve 1952 Aralık Ayı Kısım: I Özel Ticaret Maddeler ve Memleketler İtibariyle İthalat ve İhracat*. Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1953.

- İGM. *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1953 ve 1953 Aralık Ayı Kısım: I Özel Ticaret Maddeler ve Memleketler İtibariyle İthalat ve İhracat*. Ankara: Biricik Matbaası, 1953.
- İGM. *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1953 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*. Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1954.
- İGM. *Dış Ticaret Aylık İstatistik Özel Ticaret Kasım 1954*, Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1955.
- İGM. *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1954 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*, Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1955.
- İGM. *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1955 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*. Ankara: Gürsoy Basımevi, 1956.
- İGM. *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1956 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*. Ankara: Gürsoy Basımevi, 1957.
- İGM. *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1956 ve 1956 Ekim, Kasım, Aralık Ayı Kısım-1 Özel Ticaret, Madde ve Memleketler İtibariyle İthalat ve İhracat*. Ankara : Yayınevi belirtilmemiş, 1957.
- İGM. *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1957 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*. Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1959.
- İGM. *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1958 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*. Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1959.
- İGM. *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1958 ve 1958 Ekim, Kasım, Aralık Ayı Seri: 1 Özel Ticaret Madde ve Memleketler İtibariyle*. Ankara: (yayınevi belirtilmemiş), 1959.
- İGM. *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1959 Kısım-2 Özel Ticaret, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat*. Ankara: Güven Matbaası, 1959.
- İGM. *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1959 ve 1959 Ekim, Kasım, Aralık Ayı Seri: 1 Özel Ticaret Madde ve Memleketler İtibariyle*. Ankara: Yayınevi belirtilmemiş, 1960.
- İGM, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1960 ve 1960 Ekim, Kasım, Aralık Ayı Seri: 1 Özel Ticaret Madde ve Memleketler İtibariyle*. Ankara: Yayınevi belirtilmemiş, 1961.
- Acar, Sedef, Ecem Tosun. “Kürk Modası, Kürk Karşıtı Hareketler ve Modaya Etkileri.” *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi* 9, Sayı: 19, (2018): 42-62.
- Altan, Suna. “Demokrat Parti Dönemi Afyon Üretimi ve Ticareti.” *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 17, Sayı: 2, (2021): 327-342.
- Bayraktar Tellan, Elif. “Osmanlı Gayrimüslim Çalışmaları Çerçevesinde İstanbul Kürkçülüğü.” *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, Sayı: 27, (2017): 115-137.
- Çakır, İbrahim Etem. “Osmanlı Sofya’sında İtibar ve Zenginlik Göstergesi Olarak Kürk (17. Yüzyıl).” içinde *Kürk Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali, 22-37. İstanbul: İstanbul Kitabevi Yayınları, 2019.
- Doldur, Hüsnüye, Murat Kartal. “Türkiye’de Deri Sanayisinin Mekânsal Dağılışı.” *Ege Coğrafya Dergisi* 31, Sayı: 1, (2022): 55-68.
- Evsile, Mehmet. “Demokrat Parti Dönemi Ticaret Hayatında Yaşanan Problemler.” *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 11, (2022): 155-174.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, (2018).

- Karaca, Filiz. “Kürk maddesi.” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 26, Ankara: TDV Yayınları (2002): 568-570.
- Karakuş, Nadir. “Haçlı Seferlerinde Kürk ve Kürk Ticareti.” *İdrak Dini Araştırmaları Dergisi* 2, Sayı: 2, (2022): 210-237.
- Kaya, Şevket. *Türkiye Harici Ticaretinin Milletler Arası Ticareti Tahlil ve Mukayesesi 1930-1938*, Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi, 1942.
- Koçak, Doğan. “Tarihsel Süreç İçerisinde Türkiye ABD Arasında Olan İlişkilerin Gelişimi ve Türkiye-ABD Ticaret Anlaşması (1 Nisan 1939).” *Atatürk Dergisi* 7, Sayı: 1 (2018): 95-220.
- Koçtürk, O. Murat, Meryem Gölalan. “1923-1950 Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi.” *Üçüncü Sektör Kooperatifçilik* 45, Sayı: 2 (2010): 48-65.
- Özgiray, Ahmet. “Türkiye İle Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Siyasi İlişkiler (1923-1938).” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 15, Sayı: 43 (1999): 53-73.
- Polat, Özgür, Mustafa Ş. Ersungur. “Türkiye Ekonomisinde Dış Ticaretin Gelişimi.” *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 1, Sayı: 1 (Kış 2011): 48-64.
- Serin, Necdet. *Kalkınma ve Dış Ticaret: Azgelişmiş Ülkeler ve Türkiye Yönünden*. Ankara: S.B.F. Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi, 1981.
- Trask, Roger R.: *The United States Response to Turkish Nationalism and Reform 1914-1939*. Minneapolis: University of Minnesota, 1971.
- Tekin, Tekin. “Osmanlıda Kürk Kullanımı.” içinde *Türkler*, Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Cilt: 10, 644-649. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Tekin, Zeki. “Osmanlı Devleti’nde Kürk Ticareti.” içinde, *Türkler*, Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Cilt: 10, 754-763. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Yazıcıoğlu, Turgut. “Kürk hayvancılığının Doğuşu.”, *Hayvansal Üretim Dergisi* 1, Sayı: 1 (1974): 14-14.
- Yalçın, Osman. “İkinci Dünya Savaşı’ndan Sonra Türk Amerikan İlişkileri.”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 21 (2012): 89-118.
- Yıldırım, Seyfi. “Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti Dönemi.” içinde *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Demokrasi ve Dış Politika (1938’den 2000’li Yıllara)*, Ed. Nurgül Koç, 47-99. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2021.

Extended Abstract

Fur Trade Between Türkiye And USA (1950-1960)

The word fur has been used in Turkish since the earliest times and has come to mean furry animal skins, both processed and raw. The Persian term “post” was also used for fur. Fur and leather have always had an important place in human life throughout history. In the early ages, people used the skins of the animals they hunted to protect their bodies from adverse weather conditions and cold. Over time, fur has ceased to be a necessity in human life and has become an important commercial commodity. In addition, fur has become an element that determines the status of a person in society as an ornament and clothing accessory. As a result of the increasing demand for the fur trade, people not only hunted fur animals from the wild, but also started to raise fur livestock on the farms. The first fur farming in the world started on Prince Edwards Island in Canada. Wild foxes were first bred on these farms, and later on, the variety of fur animals increased.

In the first Turkic States, fur and leather were used as the main clothing material and had an important place in daily life. Leather and fur remain were found in the tombs of Bilge Kaan and Kül Tegin, located near the Göktürk Inscriptions. Fur robe and caftan were also removed from the Katanda Kurgan belonging to the Göktürks. In the trade between the pre-Ottoman Turkish states with neighboring states, fur was an important trade item. Starting from the Caspian and Bulgarian countries, a lively trade activity was carried out on the road reaching China and Anamur River through the Ural-Southern Siberia-Altays-Sayan Mountains, and this trade route was called the “Fur-road”. The main trade products of this route were the furs of animals such as squirrel, marten, fox, sable, ermine, beaver and lynx and the goods made from them.

In the Ottoman Empire, fur was first used to protect from the cold, but over time it became a luxury trade product. Therefore, since the middle of the 15th century, the consumption of fur was tried to be limited due to the increasing financial difficulties. Another use of fur in the Ottoman Empire is; It has been used by statesmen in ceremonies in accordance with their authority and position. In addition, the fur was dressed as a “hil’at” for the people who wanted to be honored and the ambassadors of other states. It is understood that the welfare level of the artisan group, which was engaged in fur, which was a valuable commercial material in the Ottoman Empire, was quite high in the society. Due to the material value and usage area of furs, the section dealing with the fur business became one of the most influential tradesmen groups in the Ottoman Empire until the nineteenth year. Since fur was widely used in the Ottoman Empire, importance was given to the fur trade. Some of the furs needed in the Ottoman Empire were met from the domestic market. In addition, foreign purchases were made as the domestic market did not meet the need. Russia has had an important place in fur imports from abroad. Sable, lynx, zerdeva and Russian fox were among the furs most purchased from abroad.

Diplomatic relations were established between the Republic of Türkiye and the USA with a temporary agreement on February 17, 1927. Since that date, the economic relations between the two countries have made great progress thanks to

special agreements. When we look at the fur trade between Türkiye and the USA in line with the developing economic relations between the two countries, our export to the USA was 674,960,246 liras in total in the trade between Türkiye and the USA in 1923, and 6.51% of this was made up of manufactured leathers, leathers and furs. Fur types from 1923 to 1930 T.C. Prime Ministry General Directorate of Statistics (IGM) has been included in 11 chapters in Annual Foreign Trade Statistics and the title of this chapter has been mentioned as “Product Leather, Leather and Fur” in the statistics. When we look at the fur trade between 1923 and 1930 in Turkey and the USA, in general, lamb, kid, sheep and goat skins were imported from the USA, while marten, turmeric, sable, ermine, fox and rabbit fur were exported to the USA. In the Foreign Trade Annual Statistics of the General Directorate of Statistics, fur products have been included in the 9th chapter since 1930. This chapter is included under the heading of “skins for fur production and furrier’s products”. Thus, fur products have become a section on their own by being separated from manufactured leather and leather products.

Between the years of 1930-1939, when the world economic depression was experienced, Türkiye took some measures to be less affected by this negative economic atmosphere. For this reason, Türkiye aimed to have a foreign trade surplus by limiting imports in foreign trade. When we look at the fur imports, we made from the USA in these years, although a small amount of fur was imported in 1931, 1934, 1937 and 1938, no imports were made from the USA in other years. Between 1930 and 1939, our fur exports to the USA continued and were always higher than the import data. In these years, generally, untreated rabbit, wolf, jackal, marten, beaver, turmeric and fox furs were among the furs exported to the USA. Between 1940 and 1950, Türkiye’s fur export data to the USA was higher than the fur import data from the USA. The fur types we imported from the USA between these years were lambskins, blue, silver and black fox fur, and trained rabbit, squirrel and beaver fur. The fur types exported to the USA were rabbit, marten, coyote, turmeric skin and white and red fox fur.

In the 1950s, it imported fur to Türkiye from the USA every year until 1954. Since 1954, due to the foreign trade deficit in the world that emerged as a result of the Korean War and the shortage of foreign currency in the country’s economy, there has been a contraction in Türkiye’s import data. This negative atmosphere in the economy also affected the import of fur from the USA, and from 1954 to 1960, no imports were made from the USA. Fur varieties imported from the USA between these years include lamb, sheep, kid, goat, fox, muskrat and cat, and squirrel fur.

If we look at the fur exports, we made to the USA in the 1950s and 1960s, fur exports were made to the USA until 1954. Due to the extreme drought in 1954, the number of animals decreased significantly. Due to this negative factor in fur production and the economic problems in Türkiye, fur was not exported to the USA in 1955 and 1956. While some fur was exported to the USA in 1958 and 1959, no exports were made in 1960. Between 1950 and 1960, rabbit skin, turmeric fur, marten, preppy, coyote, squirrel and beaver fur were exported to the United States.

Isacco Sciaky'nin "Le Sionisme" İsimli Risalesinde Siyonist Hareketin Felsefi ve Politik Karakterine Dair Bulgular

Findings On The Philosophy And Political Character Of The Zionist Movement In Isacco Sciaky's Booklet Titled "Le Sionisme"

Akif ÇARKÇI*

* Doç. Dr.

Orcid Id: 0000-0001-6522-7140

Sorumlu Yazar / Corresponding Author:

Doç. Dr. Akif Çarkçı, Düzce Üniversitesi,
Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi

E-posta / E-mail:

akif.carkci@gmail.com

Geliş Tarihi / Recived Date:

4 Temmuz 2023

Kabul Tarihi / Accepted Date:

20 Kasım 2023

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Citation:

Akif Çarkçı, "Isacco Sciaky'nin
"Le Sionisme" İsimli Risalesinde Siyonist
Hareketin Felsefi ve Politik Karakterine
Dair Bulgular", *Türk Dünyası Araştırmaları*
136, Sayı 268, (2024): 31-50.

doi: 10.55773/tda.1322651

Bu makale Creative Commons BY-NC-SA
2.0 tarafından lisanslanmıştır. /
This article is licensed under a Creative
Commons BY-NC-SA 2.0.

Öz

1896'da Selanik'te doğan Isacco Sciaky, Yahudi kökenli bir filozof, akademisyen, öğretmen ve politik aktivisttir. 1917'de felsefe eğitimine devam etmek için Roma'ya gitti, Enzo Sereni ve Mosè Beilinson liderliğindeki Siyonist grup "Avodà"nın kurucularından biri olarak Roma'da siyasi faaliyetlere başladı ve bu süreçte Diasporik Yahudiliğin destekçisi oldu. Çalışmamıza konu olan "Le Sionisme" risalesi ilk olarak 1932 yılında Floransa'da neşredilmiş, eserin Fransızca'ya çevrilmiş bir nüshası 1934 yılında İstanbul L.Babok ve M-mu Matbaasında neşredilmiştir. Siyonizm hakkındaki görüşleri ve Siyonizm'in felsefi ve siyasi temelleri hakkındaki düşünceleri bu risaleden hareketle incelenecektir. Çalışmada yöntem olarak doküman analizi ve söylem analizi yöntemleri kullanılmıştır. Çalışma literatürde özgün bir yere sahiptir. Zira yazarın bu risalesi Türkçe literatürde ilk kez bilimsel bir makaleye konu edilmiştir. Çalışma kapsamında yazarın Siyonist ideolojiye ilişkin görüşleri etraflıca analiz edilmiş olup, ulaşılan bulgular ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Isacco Sciaky, "Le Sionisme", Siyonizm, Yahudi, İsrail.

Abstract

Isacco Sciaky, born in Thessaloniki in 1896, is a philosopher, academic, teacher and political activist of Jewish origin. He went to Rome in 1917 to continue his philosophy education, started political activities in Rome as one of the founders of the Zionist group "Avodà" led by Enzo Sereni and Mosè Beilinson, and became a supporter of Diasporic Judaism in this process. The treatise "Le Sionisme", which is the subject of our study, was first published in Florence in 1932 and a copy of the work translated into French was published in 1934 in Istanbul, L. Babok ve M-mu Printing House, Sciaky's views on Zionism and his thoughts on the philosophical and political foundations of Zionism will be examined based on this treatise. In the study, document analysis and discourse analysis methods were used as methods. The study has a unique place in the literature. Beca-

use this treatise of the author has been the subject of a scientific article for the first time in Turkish literature. Within the scope of the study, the author's views on Zionist ideology were analyzed in detail and the findings were presented.

Keywords: Isacco Sciaky, “Le Sionisme”, Zionism, Jewish, Israel.

1. Giriş

Siyonizm, temelleri Doğu Avrupa Yahudileri tarafından atılan, aydınlanma döneminde neşet eden ve kökleri Pozitivizm ve Materyalizme dayanan siyasal ideolojiler çağının ürünü olarak ortaya çıkmış bir siyasal akımdır.¹ Yahudilerin kutsal dini metni olan *Tanah*'ta yer alan “Siyon” sözcüğünden yola çıkarak Siyonizm, modern bir ideoloji olarak 19.yy'da, Filistin toprakları üzerinde bir Yahudi devleti kurmak üzere harekete geçmiş siyasal bir yöneliştir.² Fransız İhtilali sonrasında Avrupa'da ortaya çıkan milliyetçilik akımları özellikle Doğu Avrupa Yahudilerini yurt edinme hareketine doğru yöneltmiş, Siyonizm'in kurucu babalarından Theodor Herzl liderliğinde Filistin'e sistemli göçü hedefleyen “Aliyah” hareketi başlatılmış ve Herzl tarafından kaleme alınan *Der Judenstaat* (Yahudi Devleti) isimli eserle birlikte siyasi Siyonizm kurulmuştur.³

Gerek bir siyasal ideoloji ya da akım, gerekse bir siyasal hareket olarak Siyonizm pek çok serbest çalışmada ele alınmışsa da akademik çevrelerde bir siyasal ideoloji olarak Siyonizm'e dair yeterli sayıda çalışma yapıldığı henüz söylenemez. Bundan kasıt, örneğin Liberalizm, Sosyalizm, İslamcılık, Milliyetçilik gibi siyasal ideolojilerin başlıklar halinde incelendiği eserlerde Siyonizm ayrı bir başlık olarak incelenmemektedir.

Çalışmamız kapsamında Siyonist ideolojinin İtalya'da taraftarlığını yapmış ve Siyonist İdeoloji üzerine yazılı eser bırakmış İtalyan asıllı akademisyen ve gazeteci Isacco Sciaky'nin *Le Sionisme* isimli risalesinde hareketin felsefi ve politik temelleri üzerine yaptığı tespitler işlenmiştir.

Isacco Sciaky Selanik doğumlu bir Yahudi olup 1917 yılında felsefe eğitimi için Roma'ya gitmiş bir Yahudi'dir. İtalya'da Siyonist karakterli bir hareket olan “Avoda” içinde bulunmuş, Diasporik Yahudilik için çeşitli çalışmalarda bulunmuştur. Haftalık bir İsrail gazetesinde yöneticilik yapan Sciaky bir yandan Siyonist hareket içinde bulunurken diğer taraftan eğitimini de tamamlamış ve Floransa'da teorik felsefe bölümünden mezun olmuştur. İtalya'da çeşitli okullarda öğretmenlik yapan Sciaky, 1932 ve 1935 yılları arasında İstanbul ve İskenderiye'de de öğretmenlik yapmıştır.⁴ Yazarın çalışmamıza esas teşkil eden risalesi İstanbul'da öğretmenlik yaptığı yıllarda İtalyancadan Fransızcaya çevrilerek İstanbul'da 1934 yılında bir matbaada basılmış ve dağıtılmıştır. 1939 yılında ailesiyle birlikte Filistin'e göç eden Sciaky hayatının

¹ Mustafa Özcan, “Siyonist İdeoloji ve Teşekkülü”, *Kriter Dergisi* 4, S. 36 (Haziran 2019), 1.

² Semiha Karahan, “Siyonizm'in Teolojik Temelleri” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 96.

³ Lütfullah Karaman, “Siyonizm”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 37 (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 329.

⁴ Vincenzo Pinto, *Il Salonicchiota in Nero* (Livorno: Belforte Publishing, 2008), 237-238.

bir aşamasından sonra siyasi çalışmalarına son vermiş ve daha çok hukuk ve felsefe alanına yönelmiştir. Kudüs İbrani Üniversitesi'nde felsefe kürsüsü sahibi olan Sciaky 1979 yılında Kudüs'te yaşamını yitirmiştir.⁵

Çalışmamıza özgün boyut katan en önemli nokta daha evvel Sciaky'e ait bu risalenin (*Le Sionisme*) Türkçe'ye çevrilmemiş olması ve risalede belirtilen görüşler üzerine Türkiye'de daha evvel herhangi bir çalışma yapılmamış olmasıdır. Bir Siyonist'in kendi kaleminden Siyonizm'in ne olduğunun tarif edilmeye çalışılması, Siyonizm'in felsefi ve politik temellerine dair çeşitli tespitlerde bulunulmuş olması bu ideolojinin daha iyi anlaşılması için elbette önem arz etmektedir.

GATA Haydarpaşa Komutanlığı'nın⁶ (Halen Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Sultan Abdülhamid Han Eğitim Araştırma Hastanesi) Prof. Tabip Tümgeneral Çetin Harmankaya Kütüphanesi'nde bir nüshasına eriştiğimiz Fransızca risalenin önsözünde Sciaky çalışmayı kaleme alış sebebinin propaganda amaçlı olmadığını, çeşitli akademik çevrelerden gelen teklifler üzerine bu çalışmayı kaleme aldığını, bazı politikacı, edebiyatçı ve düşünürlerden Siyonizm hakkında kendisine yöneltilen sorular üzerine bu risaleyi kaleme aldığını ifade etmektedir. Revizyonist Siyonizm'e yakın durduğunu ve hayatının büyük bir kısmını siyasi Siyonist hareketin içinde geçirdiğini düşündüğümüz Sciaky'nin bu küçük risalesinde pek çok noktada siyasi Siyonizm'in savunuculuğunu yaptığını ifade etmek yerinde olur. Sciaky'nin yakın durduğu revizyonist Siyonizm, temelleri 1925 yılında Paris'te Vladimir Jabotinsky tarafından atılan, Siyonist ideolojinin sağ bloğunu oluşturan harekettir. Rus Yahudilerinin hâkim grup olarak bulunduğu ve Siyonist Revizyonistler olarak bilinen hareket Jabotinsky'nin 1. Dünya Savaşı sonrasında kurduğu Yahudi Lejyonunda yer alan kimselerden oluşmaktadır. Hareket, merkezine daha çok militan tarzı ve operasyonel yaklaşımları almaktadır. Sosyalist Siyonistler İngiliz mandasıyla uyumlu çalışmayı öngörürken revizyonistler ise daha maksimalist düşünmüşler ve Ürdün Nehrinin her iki yakasında kurulacak Siyonist devletin bütünlüğünü savunarak Yahudilerin askeri bir güç haline gelmelerini, ekonomik açıdan ise kurulacak sistemin herhangi bir sınıfa dayanmamasını savunmuşlardır. Jabotinsky Yahudi halkının uzun yıllar savunmasız kaldığını, askeri açıdan eğitilmiş ve disiplinli olmasını savunmuştur.⁷

Jabotinsky çizgisinde görüşlere sahip olan yazar, daha risalenin giriş bölümünde Yahudilerin İsrail'de bir yurt elde etmelerinin zorunluluğuna değinmiş, Sciaky, risalenin giriş kısmını "Herzl'in de istediği gibi" cümlesiyle bitirmiştir. Tam da bu ifadeden önce kullandığı cümle aynen şu şekildedir:

⁵ Pinto, *Il Salonicchiota in Nero*, 237-238.

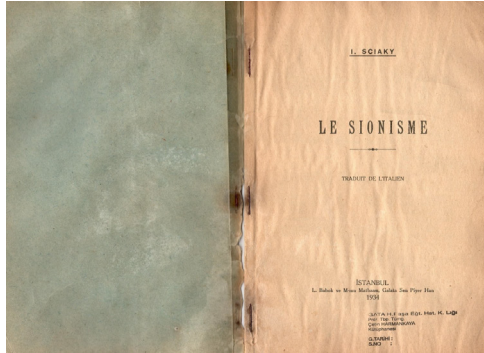
⁶ Türkiye'de, 15 Temmuz 2016 Darbe girişiminden sonra GATA Haydarpaşa Komutanlığı kapatılmış, yerine Sağlık Bilimleri Üniversitesi'ne bağlı, Sultan Abdülhamid Han Eğitim ve Araştırma Hastanesi kurulmuştur.

⁷ Gökhan Çinkara, "İsrail Sağının İdeolojik, Kurumsal ve Kişisel Rotaları: Revizyonist Siyonizm Likud Partisi ve Binyamin Netanyahu", *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi* 58, s. 3 (2023), 1794-1795.

“Yahudi halkı için, “Yahudilerin huzuru ve diğer halkların sükûneti için” bir Yahudi devletine ihtiyaç vardır.”⁸

2. Materyal ve Yöntem

Çalışmamıza esas teşkil eden materyal, Isacco Sciaky tarafından 15 ve 22 Temmuz 1929 tarihleri arasında İtalya’da kaleme alınan ve İstanbul’da Fransızca olarak basılan *Le Sionisme* adlı risaledir. Risale daha evvel büyük İtalyan dergilerinden birisi olan *Civiltà Moderna*’da yayınlanmıştır. İstanbul’da ise İtalyancadan Fransızcaya çevrilerek L. Babok ve M-mu Matbaası tarafından Galata Sen Piyer Han’da 1934 yılında basılmıştır. Elimizde bulunan orijinal nüsha, GATA Haydarpaşa Eğitim Hastanesi Komutanlığı, Prof. Tabbip Tümgeneral Çetin Harmankaya Kütüphanesi’nde, üzerinde tarih ve sıra numarası bulunmayan ancak Harmankaya Kütüphanesi’nde bulunduğu dair üzerinde kaşe bulunan nüshadır. Risale, Sciaky tarafından yazılan üç sayfalık önsöz hariç 31 sayfadır. Risale, Sciaky tarafından kaleme alınan üç sayfalık bir önsözle başlamakta, ana metin kısmı roma rakamlarıyla 3 bölüme ayrılmaktadır. Eser 31. sayfada nihayet bulmaktadır.

Resim 1: “Le Sionisme” İsimli Eserin İç Kapağı

Araştırmamızda bilimsel yöntem olarak “nitel araştırma” esas alınmıştır. Nitel araştırmayı, “gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekleştiği ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma” olarak tanımlamak mümkündür.⁹ Creswell’in işaret ettiği gibi nitel araştırma varsayımlarla ve bireyler veya grupların bir sosyal ya da insan sorununa atfettikleri anlamlara değinen ve araştırma problemlerinin incelenmesini içeren yorumlayıcı/kuramsal çerçevelerin kullanımı ile başlar. Nitel araştırmacılar bir problemi araştırmak için; araştırmada, çalışmadaki insan ve yerlere duyarlı olan doğal ortamdaki veri koleksiyonlarını ve hem tümeva-

⁸ Isacco Sciaky, *Le Sionisme* (İstanbul: L. Babok ve M-mu Matbaası, 1934), 1.

⁹ Hasan Şimşek, Ali Yıldırım, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2008), 39.

rım hem de tündengelimli, örüntü ve temalar kuran veri analizlerini içeren nitel bir yaklaşım kullanırlar. Nihai yazılı bir rapor veya sunum; katılımcıların seslerini, araştırmacının derin düşüncelerini, problemin kompleks bir açıklama ve yorumlamasını ve literatüre katkısını veya değişim çağrışım içerir.¹⁰ Biz de araştırmada nitel yöntemin problem odaklı, yorumlayıcı, veri analizlerini içeren ve nihayet elde ettiği bulguları yorumlayıp rapora dönüştüren yöntemini esas aldık.

Çalışmada nitel araştırmanın üç sacayağından birisi olan doküman analizi yöntemi tercih edilmiş olup bu bağlamda "söylem analizi" yöntemi araştırmada alt yöntem olarak kullanılmıştır. Doküman analizinin önemli bir safhasını teşkil eden tarama sürecinde Sciaky'nin "*Le Sionisme*" isimli risalesi incelenmiş, araştırmanın sorunsalına hizmet edecek bilgi kütleleri ise ayrıştırılarak içeriklerinden araştırma konumuzla ilgili bulunanlar analize tabi tutulmuştur.

Araştırmada doküman analizi yanında kullanılan bir diğer yöntem ise söylem analizidir. Söylem analizi en basit anlatımı ile dilin incelenmesidir. Ancak bu inceleme ifade edilen dilsel öğelerin basit bir incelenmesi olmayıp ifadelerin/söze dökülenlerin sözdizimsel ve semantik sınırlarının ötesine gitmeyi ve bu ötede yatan anlam ve içeriği incelemeyi gerektirmektedir. Dijk'in de işaret ettiği gibi söylem analizi, söylem ya da dil kullanımının sadece biçimsel yönü ile ilgilenmemektedir. Bundan ziyade ilgi odağını sosyal ve kültürel bağlam içinde iletişim kuran dil kullanıcılarının oluşturduğu sosyal olgulara çevirir.¹¹ Bu bağlamda söylem analizinin imkânları kullanılarak Sciaky'nin (söylem sahibi, yazar, konuşucu) eserinde iletmeye çalıştığı mesajlar eleştirel bir gözlükle elden geçirilerek araştırmanın merkezinde olan düşünürün ideolojik yönelimi ya da ideolojik-felsefi görüşleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

3. Bir İdeoloji Olarak Siyonizm

Yahudilik tarihine bakıldığında Siyonizm kavramına kaynaklık teşkil eden Siyon sözcüğü, tarihin erken dönemlerinden beri Kudüs ve civarını tanımlamak üzere kullanılmıştır. Ortodoks Yahudiliğe göre bütün Yahudiler, Mesihî bir yönelişle Kudüs'ün merkez olduğu kutsal topraklarda bir araya geleceklerdir. Bu Yahudilikte bir inanca karşılık gelir, bir özleme, bir hedefe işaret eder. Bu inancın temelini ise dini Siyon olarak ifade edebileceğimiz kavram oluşturur. Buna göre Yahudilerin yüzyıllardır süren dağılımlığı bir araya toparlanacak, sürgündeki Yahudiler bir gün tekrar yeniden inşa edilen Kudüs'te bir araya geleceklerdir. Bu aynı zamanda Yahudiler için bir kutsal vaattir.¹² Bu kadim dini bakış açısı her ne kadar modern Siyonizm'in siyasi hedefleriyle benzeşse de 19. yy'da temelleri atılan modern Siyonizm, Lewis'in tanımlamasıyla¹³ "Yahudi toplumunun müstakil bir halk olarak, egemen bir siyasal birim içinde Filistin'e yerleşmesi" anlamında kullanılmakta, bu haliyle

¹⁰ John W. Creswell, *Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2013), 44.

¹¹ Van Dijk, *Critical Discourse Analysis* (Oxford: Blackwell Publishing, 2003), 352.

¹² "Sionism", *Encyclopedia of Judaica*, Vol. XVI (Jerusalem: 1972), 1032.

¹³ Bernard Lewis, *Ortadoğu* (Ankara: Arkadaş Yayınları, 2005), 66.

bir tür ulusal uyanış hareketine işaret etmektedir.¹⁴ Cohen ise Siyonizm'i sadece Musevilerin Filistin'e geri dönmesinden ibaret saymaz, buna Süleyman Mabedi'nin yeniden inşası idealini de katar.¹⁵ Dolayısıyla kadim Yahudilikteki Siyon inancı ile modern Siyonizm arasında benzeşen hedefler bulunsa da siyasal bir ideoloji olarak Siyonizm Mesihî boyutları olan Siyon inancından farklı bir şeydir. Birisi kadim Yahudi inancının dini yönelişi diğeri ise Aydınlanma Dönemi sonrası Avrupa'sında ortaya çıkan ve temelinde pozitivist, materyalist felsefe bulunan modern karakterli bir ideolojidir. Nihai amacı Yahudilere Filistin'de bir müstakil devlet kurmaktır.¹⁶

Her ne kadar kendisinden evvel Siyonist akımın öncüleri olarak Yehuda Hai Alkalai, Hirsch Kalischer, Ahad Ha'am, Pinsker (Siyon Âşıkları Hareketi) ve Moses Hess (Siyonist düşünceye ve harekete ciddi katkıları olmakla birlikte) gibi isimler zikredilse de, gerçek anlamda Siyonizm'in bir ideoloji haline dönüşmesi Theodor Herzl ile birlikte mümkün olmuştur.¹⁷ Herzl'in kaleme aldığı *Der Judenstaat* (Yahudi Devleti) isimli eserle birlikte siyasi Siyonizm kurumsallaşmasını başlatmış ve modern karakterli bir ideolojiye dönüşmüştür. Herzl bu eserde siyasi Siyonizm'e dair düşüncelerini dile getirmiş, Filistin'e sistemli göçü hedefleyen Aliyah Hareketi Herzl'in eseriyle siyasi bir kimliğe bürünmüştür.

19. yy Avrupa'sında, Fransız İhtilali'nin sonuçlarından birisi olarak ortaya çıkan milliyetçi karakterli hareketler ve bir etnik kimlik temelinde uluslaşma düşüncesi Yahudiler arasında da karşılık bulmuştur. Özellikle Doğu Avrupa'da Antisemitik hareketler karşısında bütünleşme ve toparlanma eğilimi gösteren, yurt ya da vatan edinme arayışına giren Yahudiler için milliyetçi karakterli bir hareketin doğuşu asla bir tesadüf değildir. Zira Siyonizm de diğer milliyetçi hareketler gibi modern dönemde ortaya çıkmış, etnik kimliği öne çıkaran modern karakterli bir ideolojidir.

Bu modern kimlikli ve milliyetçi karakterli ideoloji Yahudilerin Yahudi olmayanlarla bir arada uyum içerisinde yaşayamayacağını savunarak, Yahudilerin bağımsız bir Yahudi devletine ihtiyaç duyduğuna vurgu yapmaktaydı. Herzl bu gerçeği Yahudi Devleti isimli eserinde şu şekilde dile getirmektedir:

“Yahudiler ve Yahudi olmayanlar uyum içinde bir arada yaşayamazlar. Çünkü Yahudi olmayanlar uzlaşmaz bir şekilde Yahudi düşmanlardır. Bütün Yahudiler kendilerini koruyabilmek için bir araya gelmelidirler. Filistin'in tüm Yahudilerin geleneksel yurdu olduğuna dair güçlü efsane' bu toprağın seçimini zorunlu hale getirmiştir. Ancak, Yahudi devletinin kuruluşu Yahudi olmayanların da desteğini gerektirmektedir. Bunlar, kendi ülkelerindeki Yahudilerin göçlerini teşvik edecek Yahudi aleyhtarları ile en azından bir büyük devletin desteğidir.”¹⁸

¹⁴ Yasemin Avcı, “Siyon'dan Siyonizm'e Politik Bir İdeolojinin Dini Temelleri ve Fikrîsel Gelişimi”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 2, S. 3 (Bahar 2006), 44.

¹⁵ Israel Cohen, *The Zionist Movement*, (London: Fetter Lane, 1912), 5.

¹⁶ Leon Simon, *Zionism and the Jewish Problem*, (London: The Zionist Organization London Bureau Publishing, 1918), 9.

¹⁷ Avcı, “Siyondan Siyonizme”, 48.

¹⁸ Theodor Herzl, *The Jewish State* (New York: Dover Publications, 1988), 69.

Herzl'in Siyonist harekete hem düşünce planında hem de eylem planında Siyonist harekete katkısı ve konuyu ele alış tarzı oldukça belirgindir. Herzl'e göre Yahudi ulusu tek bir ulustur, Yahudi sorununu ortadan kaldırmak için Yahudiler muhakkak kendilerine bir bağımsız devlet kurmalıdırlar. Bunu da uluslararası bir onayla ve yardımla başarmalıdırlar.¹⁹

Herzl'den önce Siyonizm'in şekillenmesinde katkısı olan Hess, Pinsker ve Herzl gibi Yahudi aydınları Yahudiliği bir dini ve ahlaki norm olmaktan çıkarmışlar, antisemitizm ve milliyetçiliğin etkisinde kalarak Yahudileri diğer milletlerden ayıran temel vasıflara vurgu yaparak Yahudileri ayrı bir ulus olarak görmüşler ve bu yüzden de zaman zaman ırkçılıkla suçlanmışlardır.²⁰ Böylece Yahudiler dini düzlemde çıkararak seküler düzlemde bir ideolojinin kendilerine açacağı çıkış yolu için harekete geçmişlerdir. Bunun bayraktarlığını ise kendisinden önce Yahudilere ulus bilinci aşıl原因 aydınların mirasını devralan Herzl yapmıştır. Siyonist ideoloji karakteri itibarıyla başlangıçta dini vizyondan beslenen ancak siyasal hedeflere doğru yöneldiğinde ulusçu, ırkçı karaktere doğru evrilen bir yapıya bürünmüştür. Bu süreçte Özcan'ın ifadesiyle;

*"Dinin yerini ideoloji, Museviliğin yerini de Siyonizm yani ulusal bir devlet arayışı almıştır. Stefan Zweig'in deyimiyle Yahudiler Theodor Herzl'in karnavalında yeni bir Musa görmüşlerdir. Dolayısıyla bu yeni Musa teolojik değil ideolojik ve tali olarak laik bir Musa'dır. Gücünü semanın buyruklarından değil Yahudi halkının pratik ihtiyaçlarından almaktadır."*²¹

Siyonist ideoloji nihayet 1948 yılında kendisine temel hedef olarak belirlediği Filistin topraklarında bir Yahudi Devleti kurulması ülküsünü gerçekleştirmiş ve Yahudiler bağımsız devletlerine ABD'lilerin de desteği ile nihayet kavuşmuşlardır. Bu ülkü 1897'de Basel'de toplanan birinci Siyonist kongrede bir program haline getirilmiştir.²²

Ancak Siyonizm etnik ve dini temele vurgu yapan bir ideoloji olarak hâlen varlığını sürdürmekte, bağımsız Yahudi devleti şemsiyesi altında yaşayan başka etnik ve dini topluluklarla aynı çatı altında birleşememe ilkesine (Herzl'in belirttiği gibi: "Yahudiler ve Yahudi olmayanlar uyum içinde bir arada yaşayamazlar") riayet ederek özellikle Filistinli Müslüman halk üzerindeki baskılarını ve sistematik işgal politikasını sürdürmektedir. Bu görünümüyle Siyonizm'in yaşayan, canlı bir ideoloji olarak varlığını sürdürdüğünü söyleyebiliriz. Filistin topraklarındaki sistematik işgal programı, Basel kongresinde planlandığından bu yana devam etmekte olup, "topraksız bir halk için halksız bir toprak" sloganına pek çok Siyonist inandırılmış olmakla birlikte, Filistin'in 1948'de ve öncesinde halksız bir toprağın söz konusu olmadığı bilinmektedir. Hatta Herzl'in yakın çalışma arkadaşlarından birisi olan Max Nordau Filis-

¹⁹ Avcı, "Siyondan Siyonizme", 56.

²⁰ Avcı, "Siyondan Siyonizme", 57.

²¹ Özcan, *Siyonist İdeoloji ve Teşekkülü*, 2.

²² Ömer Tellioglu, *Filistin'e Musevi Göçü ve Siyonizm* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2015), 23.

tin’de Arap-Müslümanların yaşadığını öğrendiği zaman Herzl’e giderek “Bunu bilmiyordum, öyleyse adil davranmalıyız” dediği kaydedilmektedir.²³

4. Sciaky’nin Risalesinde Siyonizm’in Felsefi ve Politik Temellerine Dair Bulgular

Sciaky, bu risalenin bir propaganda çalışması olmadığını, çalışmanın daha evvel İtalya’nın en büyük dergilerinden birisi olan *Civiltà Moderna*’da da yayınlandığını, eserin esasında İtalya’da bir üniversite enstitüsünün talebi doğrultusunda yazıldığını ifade etmektedir. Ayrıca Sciaky bu çalışmanın birçok bakan veya eski bakanlar dâhil olmak üzere politikacılar, edebiyatçılar ve düşünürler tarafından kendisine sıklıkla sorulan Siyonizm ile ilgili birçok soruyu cevaplama arzusundan kaynaklandığını söylemektedir. Yine Sciaky, çalışmasının yüksek kültür temsilcilerine hitap ettiğini, çalışmanın bu yönüyle felsefi bir içeriğe de sahip olduğunu kaydetmekte, hareketin ahlaki, dini ve manevi boyutlarının da en az felsefi boyutları kadar önem arz ettiğine işaret etmektedir. Bu durumun Siyonist harekete bir anlam ve derinlik verdiğini, hareketin politik karakterine de bir katkı sadedinde olduğunu vurgulamaktadır.²⁴

Sciaky’nin çalışmayı kaleme aldığı zaman diliminden (15-22 Temmuz 1929) kısa bir süre sonra kendi ifadesiyle “soyut spritüalizmden beslenen ve bir yönüyle belirsiz “ulusal yurt” idealine hizmet eden Siyonizm bir liderlik krizi yaşamıştır. Dr. Weizmann iktidardan ayrılmak zorunda kalmış, Revizyonist Siyonistlerden gelen bir ultimatomla iktidarı bırakması kaçınılmaz olmuştur. 1931 ve 1933 yıllarında düzenlenen Dünya Siyonist Kongreleri de Weizmann’ın dönüşüne yardımcı olamamıştır. Bu kriz sonrasında bağımsız devlet düşüncesinde olanlar da hayal kırıklığı yaşamışlardır. Hatta bu grupta aldatıldıklarını düşünenler de olmuştur. Ancak Sciaky’ye göre bağımsız bir devlet çatısı altında yurt edinme meselesi Yahudilerin hayati sorunları arasında bulunmaktadır. Bu tarafla Sciaky de Siyasi Siyonizm’in hedefleri noktasında tarafını açıkça belli etmektedir. Bununla birlikte Sciaky, Yahudi halkı için bir yurt ve bağımsız devlet düşüncesinin önündeki en büyük engelin Sosyalizm olduğunu öne sürmektedir. Ona göre Sosyalizm her türlü ulusal hareket için büyük engel oluşturmaktadır. Hatta Sosyalizm, Siyonizm’in içinde, Yahudi halkının tarihsel büyüklüğünün klasik topraklarında anayurdunu yeniden inşa etmeye yönelik muhteşem çabalarının siyasi değer kazanmasının önündeki tek ciddi engeli oluşturmaktadır.²⁵

Sciaky eserinde, Yahudilerin Avrupa’da büyük bir ızdırap çektiklerini, diğer bazı Avrupa halklarıyla benzer insani sorunlarla yüz yüze geldiğini vurgulamaktadır. Yahudi halkının bu devasa sorunu kolektif bir çabayla çözeceğini iddia etmekte, bu mücadelenin Yahudilerin iki binyıllık eziyetli tarihinde yeni ve değerli bir yaşam için yaratıcı bir mücadele anlamına geldiğini söylemektedir.

²³ Telliöglü, *Filistin’e Musevi Göçü ve Siyonizm*, 23.

²⁴ Sciaky, *Le Sionisme*, 1.

²⁵ Sciaky, *Le Sionisme*, 1-2.

Sciaky'nin bu anlamda özellikle Doğu Avrupa Yahudilerinin gördüğü baskıya duyarsız kalmamakta bu baskıların büyük bir mücadeleye dönüşeceğini ifade etmektedir. Dreyfus olayından²⁶ sonra Avrupa kamuoyunda Yahudilerin içine düştüğü durum ve buradan çıkan ateşli direniş Avrupa Yahudilerinin yurt arayışı hareketinde önemli bir eşik oluşturmuştur. Ona göre Alman Yahudilerinin trajedisi karşısında, pişmanlık duymayan iyimserlerin gözünde Dreyfus ve Kichineff davalarının bağlantılarıyla sona eren trajik zincire, son olaylar kanlı bir yüzük gibi eklenmiştir. Siyonistler arasında, manevi yurt veya devlet, siyasi gereklilik veya manevi misyon tartışmalarına başlamak bile üzücü bir şekilde gereksiz görünmektedir. Bilinçli Yahudiler ve Yahudi olmayanlar, filosemitistler (Yahudi olmayan kişilerce, Yahudiliğe ve Yahudilere karşı duyulan sevgi, takdir ve ilgi) ve anti-Semitler nihayet bu eşsiz ama hayati noktada hemfikir görünürler: Yahudi halkı için, "Yahudilerin huzuru ve diğer halkların sükûneti için" bir Yahudi devletine ihtiyaç vardır. Herzl'in de istediği gibi.²⁷

Sciaky, eserinde Yahudilerin o yıllarda dünya kamuoyunda ne şekilde algılandıklarını, Siyonizm'in bu algılar karşısında ne gibi tutumlar takındığını da açık olarak ortaya koymaktadır. Hatta Siyonizm'in aşırı taraflarının Yahudi halkına yapılan aşağılamalarla birlikte ortaya çıktığını ifade etmektedir. Ona göre Yahudi sorunu ve Yahudileri ilgilendiren Siyonizm konusundaki yargıyı yanlışlayan çok sayıda nedeni gözden geçirmek uygunsuz olacaktır. Bu nedenler Yahudi olmayanlar için o kadar fazladır ki, Siyonizm'in kurucularından biri şöyle diyebilir: Yahudi, yaşayanlar için ölü bir adam, yerliler için bir yabancı, vatandaşlar için bir serseri, bir sömürücü ve yoksullar için bir milyoner, vatanseverler için bir evsiz ve son olarak, tüm sınıflar için nefret edilen bir rakiptir. Yahudiler açısından ise, her davada gördükleri zulüm durumu ve bin yıllık aşağılanmalar, hassasiyetlerini öylesine yükseltmiştir ki, herhangi bir Yahudi'nin dürüst olmayışı ya da herhangi bir kusuru hakkında en ufak bir imaya bile tahammül edemezler çünkü bu imalarda genel olarak Yahudi ismini kötölemek için gizli bir niyet görmüşlerdir. Sciaky'ye göre bu, Siyonizm'in yaşayan bir başka büyük liderinin "Hırsızlara ve katillere sahip olma hakkını talep ediyoruz" demesini sağlamıştır. Bu ifade, paradoksal biçiminde, Yahudiler ile Yahudi olmayanlar arasındaki anormal ilişkilerin temelinde yatan ve üstü kapalı veya açık bir şekilde, bu fikre karşı tepki verme zorunluluğunun enerjik ifadesidir ve Yahudi bireyin en ufak bir ayıbı tüm Yahudilerin üzerine onursuzluk lekesi olarak yapışmıştır. Hâlbuki her halk, az ya da çok, hırsızlara ve katillere sahiptir, dolayısıyla da, hükümlülere. Ancak bu hükümlüler kendi uluslarını ya da tarihlerini lekelemiş sayılmazlar.²⁸ Sciaky doğal olarak burada savunmacı bir refleks göstermekte, Yahudilerin ezilmişlikleri karşısında verdikleri bazı tepkilerin hatta Siyasi Siyonizm'in bazı söylemlerinin normal karşılanması gerektiğini ifade etmektedir.

²⁶ Dreyfus Olayı: 1894 yılında Fransız ordusunda asker olan Yahudi kökenli Alfred Dreyfus'un vatana ihanetle suçlanması ve hapse atılması ile başlayan olaylardır.

²⁷ Sciaky, *Le Sionisme*, 2.

²⁸ Sciaky, *Le Sionisme*, 3.

Sciaky, Siyonizm’le Yahudilik arasında kurduğu ilişkide Siyonizm’in bazı konularda geliştirdiği anlayışın çarpıtılmasından rahatsızlık duymakta, Yahudiliğin sadece bir din olmadığına vurgu yapmaktadır. Sciaky’ye göre Yahudilik sadece bir din değildir. Evet, Yahudi halkı yüzyıllarca dinin enerjisinden beslenmiş, bunu bir temel kimlik kaynağı olarak görmüşse de Yahudilerin kimliğini sadece dinin oluşturmadığı açıktır. Sciaky’ye göre din, belki de Yahudi halkının en büyük yaratımıydı, ancak, tarih boyunca ve tarihte kalıcı bir şekilde teyit edilen her şeyin değerini görmezden gelmenin gülünç olacağı nedenlerden ötürü, Yahudi yaratımının diğer biçimlerini dışsallık ve nesnelleşme noktasına getirdi, deyim yerindeyse sürgünden önceki ve sonraki yüzyıllar boyunca Yahudi yaşamının gerçekleşmesi haline geldi. En azından öyle göründü. Her halükarda, bu bir halkın manevi yaşamının dışavurumuydu. Ancak bir halk, yarattığı şeylerden sadece biriyle kendini tüketemez ve bir dinden başka hiçbir şey haline gelinceye kadar kendini yok etmez. Yahudi dininin çok sık bir şekilde bazen bir erdem olarak, bazen dezavantajına - ne olursa olsun - ulusal bir din olarak vurgulanan karakteri, bu iddianın geçerliliğine tanıklık etmiştir. İbrani dininin fenomenolojik temelinde, din dışı bir cevher vardır, bir halk vardır. “Yahudiler bir halktır, biz bir halkız demelidirler” Siyonizm’in kurucusu Theodore Herzl’in düşüncesinin başlangıç noktası bu temel doğrulamadır. Bunu anlamayan Siyonizm’i anlamamaktadır. Siyonizm, mantıksal bir sonuç olarak tamamen bu iddiadan türemiştir. Sciaky burada Siyonizm’in (yukarıda daha evvel işaret ettiğimiz üzere Siyonizm’in Yahudi dininin bazı ideallerinden esinlenmekle birlikte) dinden ayrı bir ideoloji olarak geliştiği fikrine vurgu yapmaktadır. Bir halk olarak Yahudilerin sadece din üzerinden kimlik kazanmadıklarını, tarihsel ve politik süreçler içerisinde (ezilmişlik, aşağılanmışlık, sürülmüşlük gibi bazı negatif tecrübelerin de tetiklemesiyle) “biz” duygusu içerisinde yeni bir anlayışa doğru evrildiklerini ifade etmektedir.

Sciaky’nin Siyonizm’le ilgili fikirlerinde göze çarpan bir başka husus ise “Yahudi Aydınlanması” fikridir. Sciaky Yahudi tarihinde aydınlanmanın ne olduğunu anlamadan Yahudi yaşamının ve Siyonist çözümün seyrinin kavranamayacağını söylemektedir. Yahudi aydınlanmasının Yahudi düşünürler tarafından bazen İsrail’i özgürleştirici bir hareket olarak görüldüğünü ifade eder. Başka aydınların ise bazen bu aydınlanmayı İsrail tarihinin bir zehri olarak gördüğünü dile getirir. Ayrıca Yahudi aydınlanmasının tamamıyla dışsal sebeplerle ortaya çıkmadığını bunda içsel sebeplerin de etkili olduğunu Sciaky bahis konusu eserinde dile getirmektedir. Ona göre aydınlanma rasyonalist ve kozmopolittir, geleceğin yıkıcısıdır. Yine Yahudi aydınlanması geleneksel Yahudi değerleri ve manevi yaşamı başarısız olmaya başladığında ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Yahudilerin geleneksel İbrani tarzı yaşam biçimi ve özgür yaşam arasında bir düalizm doğmuştur. Cemaatten çok bireyin öne çıktığı bu dönemde “Ortaçağ Yahudisi” ölmüş, yerine akıllı yücelten, geleneksel İbrani yaşam tarzından özgür yaşam tarzına geçen bir Yahudi tipolojisi doğmuştur.²⁹

²⁹ Sciaky, *Le Sionisme*, 13-14.

Sciaky'ye göre Yahudiler aydınlanmayı (Haskala³⁰ olarak da bilinen Yahudi aydınlanması) kendi yöntemleriyle yaşamışlardır. Bu noktada "akıl" yüzyılın ideali haline gelmiştir. Yüzyılın bu aklı, dine, yeni bilimin süzgecinden geçirerek değer vermiştir. Yazara göre "Yahudi, İbrani dininin dogmaları olmadığını söyler. Peki dogmadan daha irrasyonel veya daha da anlaşılmasız olan nedir? Bu, saf aklın dinidir. Bu mükemmel bir dindir, içeriği Tanrı'nın birliğidir, karakteri etikdir. İbrani dini gerçek tek tanrılı dindir, derinlemesine etikdir. Ruhban sınıfı yoktur. Hahamlar sadece efendilerdir. Yahudilerin görevi nedir? Rahip bir millet olarak kalırlar, misyonları hala uluslara tek Tanrı fikrini öğretmektir. Yeni tarihsel koşullarda, onları bu misyonu yerine getirmeye çağıran ilahi takdirin işaretlerini görüyoruz: Uluslararası dağılmış olan İsrail'in tüm görevleri belirlendi. Dağılım ilahi takdirin planına cevap vermiyor mu? Böylece eski ateşli Mesihcilik rasyonelleştirilerek yeni İsrail misyonu mitine dönüştürülmüştür." Sciaky burada eski mesihçi anlayışla rasyonelleştirilmiş ideolojik kayguların bulunduğu ve aydınlanma ile birlikte bu buluşmanın dini öğelerle İsrail misyonu adını verdiği ideolojik misyonun birleştirilerek ulusal bir ülkü haline getirildiğini ifade etmektedir.³¹

Çalışmasında, özellikle Avrupa'da yaşayan ve antisemitik uygulamalara maruz kalan Yahudilerin çıkış yolunun asimilasyonda olmadığını, Yahudilerin Avrupa toplulukları içinde asimilasyona boğun eğerek yaşamaya devam edemeyeceklerini ifade eden Sciaky, Dreyfus Davası ve Rusya Pogromlarında yaşanan hadiselerin antisemitik hareketin bardağı taşıran son damlalar olduğunu ve bütün bu olayların Siyonizm'in doğuşuna hem şahitlik hem de kaynaklık ettiği risalesinde açıkça dile getirmektedir. Herzl'in *Yahudi Devleti*'nin basılması ve artık Yahudilere ait bir devletin kurulmasına yönelik sistematik bir siyasi faaliyetin başlamasına bu olaylar kaynak teşkil etmiş, bu iki büyük olayla birlikte etkileyici Yahudi karşıtı hareketler de bu süreci hızlandırmıştır. Sciaky'ye göre Siyonist düşünce bu büyük antisemitizm patlamasından sonra formüle edilmiştir. Özellikle Avrupa'daki iç göç dalgaları ve bu Yahudi göçleri sırasında Yahudilerin antisemitik uygulamalara maruz kalmaları Siyonistlerin ideolojik bilinçlerini pekiştirmiştir.³²

Sciaky'ye göre Yahudi halkı bir süre içinde yaşadıkları halklara asimile olmak için her türlü çabayı göstermişler, insani duyguların, kardeşliğin yanında durarak içinde buldukları toplumların dillerini öğrenmişler, fikirlerini ve geleneklerini benimsemişlerdir. Ancak bu Yahudi halkı için bir çıkış yolu olmamış, Yahudi halkı kendi kendini özgürleştirme yolunu seçmiştir.³³ Siyonist düşünürlere göre de asimilasyon bir çıkış yolu olmamış aksine Yahudi kimliğinin bastırılmasına yol açmıştır. Yahudilerin bu süreçte dağınık vaziyette olmaları da söz konusu dönem için büyük bir problem kaynağıdır. Zira

³⁰ "Haskala", Batı Avrupa'da ortaya çıkmış, Yahudiliği değişen dünyanın koşullarına uyumlu hale getirmeye çalışan, Yahudileri modern Avrupa kültürüne adapte etme gayreti güden hareket.

³¹ Sciaky, *Le Sionisme*, 13-14.

³² Sciaky, *Le Sionisme*, 15-16.

³³ Sciaky, *Le Sionisme*, 17.

bu durum Yahudilerin bir ulus bilincine ulaşmalarını engellemektedir. Herzl ile çok benzeşen bir şekilde sadece bir Yahudi devleti kurulursa Yahudiler özgürleşecekler ve asimilasyondan kurtularak ulusal kimliklerini yaratabileceklerdir. Sciaky'nin burada Herzl'den farklı düşünmediği açıktır. Sciaky bunu açıkça ifade etmekte, Yahudilerin kendi topraklarına sahip olmadıkları için gettolarda yaşayan anormal bir halk olduklarını, İsrail'i vatan dinme fikrinin bu anlamda bir çıkış yolu olduğunu söylemektedir. Ayrıca Sciaky kurulacak Yahudi devletinin göklerden gelecek bir mucize ile taçlandırılmayacağını, ulusal restorasyonun tamamıyla aydınlanma dönemi şartlarına uygun gerçekleşeceğini söylemektedir. Ulusal kurtuluş ve ulusal restorasyona artık Yahudi halkı için zorunlu hale gelmiştir. Bunun sonucunda da devlet teokratik temellere dayalı şekilde kurulmayacak, hahamlar sinagoglarına, askerler kız-larına çekileceklerdir. Yeni Yahudi devleti modern bir devlet olacaktır. Sciaky böylece kurulacak yeni Yahudi devletinin kodlarını vermekte, bu anlamda Herzl ve Siyonist ideolojiye ters düşmeyerek Siyonizm'in kurucu babaları ile paralel düşünceler serdetmektedir.³⁴

Siyonist hareketin politik tarihiyle özdeş şekilde Sciaky, İsrail seçeneğinin başlangıçta ne Herzl'in ne de *Kendini Özgürleştirme* kitabının yazarı ve meşhur kurucu Siyonist Pinsker'in gündeminde olmadığını İsrail seçeneğinin sonradan ortaya çıktığını ve dahi Yahudilerin tarihsel köklerine olan mistik ilgilerinin bir sonucu olduğunu söylemektedir. İngilizlerin 1903 Basel kongresi sonrasında Yahudilere yurt olarak Uganda'yı teklif ettiğini de ayrıca kaydetmektedir. Ancak Siyonistler bu teklifi reddettiler ve bu teklifi Yahudi ruhunun gerçekliğine bir ihanet olarak karşıladılar. Ve Yahudiler son sözü burada söylediler: "İsrail toprağı ya da hiçbir şey!".

Sciaky söz konusu eserinde Martin Buber'e atıfta bulunarak kurulması beklenen Yahudi Devletinin özelliklerine dair tespitlerde bulunmaktadır. Buber'in *Yahudilik Üzerine Yedi Söylem* isimli çalışmasında, kurulacak Yahudi devletinin ruh boyutunun da göz ardı edilmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Kurulacak devletin herhangi bir devlet gibi olmaması gerektiğini, Yahudiliğe ait içinde hiç bir şey bulunmayan bir devletin işe yaramayacağını, Yahudi ruhunun kurulacak devlete damgasını vurması gerektiğini ifade etmektedir. Yine özgün ve bireyselleştirilmesi mümkün olan bir Yahudi ruhunun var olduğunu söyleyen yazar, kaybedilen bir ulusal ahlak bulunduğunu bunun geri getirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Sciaky'ye göre de Yahudi ruhu geri kazanılmalı, İsrail'in ruhunu kurtarmak için bu ruha ihtiyaç olduğunu söylemektedir.

"Eski İsrail topraklarında, dünyanın dört bir yanına dağılmış Yahudiler için bir toplanma noktası görevi görecektir bu manevi merkezi kurmalıyız" diyen yazar "Yahudi çekirdeği onun etrafında olacak ışık ve ısı almak için ona doğru dönecektir. Böylece geleneksel değerleri yeniden yaratırken yeni değerler de yaratabiliriz"

³⁴ Sciaky, *Le Sionisme*, 17-18.

diyerek Yahudiliğin geleneksel değerlerine de vurgu yapmaktadır. Sciaky, işte bütün bu görüşlerinin temelini Yahudi Spiritualizmini koymaktadır. Ona göre spiritüalist bakış açısı Siyonist hareketin bir ana nehir olduğunu varsayarsak spiritüalizm de bu ana nehri besleyen bir yan koldur. Spiritüalizm Sciaky'ye göre Siyonizm'in temel ilhamlarından birisini oluşturmaktadır. Hatta Ahad Haam'ın bu noktada spiritüalist yaklaşıma ciddi katkılar yaptığını Yahudi Aydınlanması sürecinden sonra Yahudi halkının manevi temellerinden kopmaması için gayret göstermesi gerektiğini ifade etmektedir. Ahad Haam, Herbert Spencer, Buber ve Fichte'den esinlenerek bilhassa Doğu Avrupa Yahudilerinin Hasidik³⁵ mistisizmine vurgu yapmakta, mesihçi bir tavırla meseleye yaklaşmaktadır. Ahad Haam'ın görüşleri, Siyonizmin sadece köklerini değil, aynı zamanda hayati bilgisini de geçmişte bulmak için geri dönmesi sayesinde, geleneğin değerine bir çağrı anlamında şüphesiz etkilidir ve bir halkın yaşamının, adetlerinin somutluğu ve ruhsal yaşamının özgüllüğü içinde yeniden canlandırarak Siyonizm çalışmalarına ilham kaynağı olmuştur. Ancak spiritüel Siyonizm, temelde, Yahudi tarihindeki indirgenemez orijinalliğini oluşturan Siyonizmin ilhamına ve çekirdek fikrine gerçek bir antitezin temellerini içermektedir.³⁶

Sciaky'ye göre Yahudi Devleti spiritüel akım tarafından bürokratik ve askeri gerçeklik şemasında görülmektedir. Bu da onu boş, mekanik ve maddi bir şey haline getirdiğini görmek için büyük bir çaba gerektirmez. Korkunç hayal gücünün bir ürünü olan bu maneviyat-karşıtı makine gibi görülen bir devlet kavramı bu akımının temel görüşüdür. Yine siyasi Siyonizm, yalnızca Avrupa sivil örgütlenme biçimlerinin dışsal bir uyarlaması değil, aynı zamanda Avrupa medeniyeti açısından - yani oldukça basit anlamda *medeniyet* açısından - tarihsel Yahudi sorununun konumudur. Yazara göre bütün bunlar spiritüalizmin, yani soyutlamanın doğasına ihanet etmektedir.³⁷

Aslında Sciaky Siyonist hareket için Spiritüalist yaklaşımı bir az tehlikeli bulmaktadır. Bir bağımsız Yahudi devleti fikrinin duygusal ve ruhsal temellere dayalı olması noktasında şüpheleri bulunan Scikay, Herzl ile benzeşir şekilde Ortaçağ aydınlanması sonrasında ortaya çıkan seküler ve modern yapıda bir ulus devletin kurulmasının Yahudi aydınlanmasının temelini oluşturması bakımında önemli görmektedir. Sciaky Yahudilerin mistik geleneklerine, mesihi bakış açılarına ve Yahudi ruhuna toptan itiraz etmemekle birlikte, spiritüel yaklaşımın Siyonizm'e fazlaca bir katkı sağlamayacağını düşünmektedir. Başlangıç kısmında da ifade ettiğimi gibi Siyonizm de neticede Yahudi aydınlanması sonrasında ortaya çıkmış daha çok ırkçı ve seküler bir ideoloji olarak ortaya çıkmıştır.

Sciaky'ye göre Siyonist hareket yeni Yahudi tarihinin meşru ve lider ideolojisi olarak konumlandığını ifade etmektedir. Bu anlamda Siyonist örgüt

³⁵ Hasidizm 18. yüzyılda Doğu Avrupa'da İsrail ben Eliezer tarafından kurulan, mistik yönü ağır basan bir dini harekettir.

³⁶ Sciaky, *Le Sionisme*, 20.

³⁷ Sciaky, *Le Sionisme*, 20-21.

ise İsrail topraklarında kurulmakta olan yeni Yahudi toplumunda egemenliği sağlayacak, İsrail'de siyasi egemenliği elinde tutacaktır. Yahudi Ajansı olarak da bilinen örgütün Roma'daki benzeri gibi vekâletsiz iş görme yöntemi ile hareket edeceğini yani bizzat elinde bulundurduğu gücü kullanacağını söylemektedir.³⁸

Sciaky'ye göre Siyonist hareketin muhakkak tarihsel temelleri vardır. Buradan hareketle tarihsel birikimle birlikte Siyonist hareket ekonomik, sosyal ve insani gücü belirlediği hedefler için kullanılmalıdır. Öte yandan Filistin'deki Arap varlığı, Filistin'in koşulları, uluslararası siyasi çıkarlar, İtalya ve İngiltere'nin Siyonist harekete bakışı gibi pek çok mesele Sciaky'nin gündeminindedir. Siyonist hareket bütün bu etmenleri göz önüne alarak strateji belirlemelidir. Ayrıca üç din için kutsal sayılan Kudüs'ün konumunun ne olacağı noktasında da Sciaky kaygı sahibidir. Tam da bu noktada İsrail'de bir devlet kurulması sonrasında Yahudilerin pek çok sorunla karşı karşıya geleceğini de vurgulamaktadır. Zira Yahudi toplumu içinde mevcutta bir işçi sınıfı bulunamaması ve orta sınıfın gereksiz şekilde bu toplum içinde büyükçe olması Sciaky'yi kaygılandıran faktörlerdir. Yine Yahudilerin farklı ülkelerde benimsedikleri diller ve adetlerin çok çeşitli olması sosyal bir sorun olarak yazarın dikkatini çekmektedir.³⁹

5. Sonuç

Isacco Sciaky, *Le Sionisme* isimli küçük risalesinde Siyonist hareketin bazı özelliklerine dair özellikle İtalya'da kendisine yöneltilen bazı sorulara cevap vermek üzere bu eseri kaleme almıştır. Çalışmasının baş kısmında da ifade ettiği gibi bu metni seçkin bir zümre için kaleme almıştır. Yüksek kültüre, siyasete ve akademiye hitap ettiğini ifade ettiği çalışmasında Siyonist hareketin temelini oluşturan, onun eğilimlerini ve aslında sorunlarını tek başına açıklayan manevi süreci açıklama gayreti içerisine girmiştir.

Bu anlamda Sciaky'nin risalesinde Siyonist harekete ve Yahudilere ilişkin olarak elde ettiğimiz bulgular şunlardır. Evvela Sciaky bir Yahudi devletinin kurulmasının gerekliliğine inanmıştır. Bu gerekliliği de Herzl'in çizdiği çerçeveden farklı bir yere oturtmamaktadır. Uzun asırlar boyunca bilhassa Avrupa'da gettolarda yaşayan ve tarihin pek çok noktasında zulüm gören Yahudiler için bir milli devlet şarttır. Dreyfus ve Kişinef davaları artık bardağı taşıran son damla olmuştur. Ona göre Yahudi, yaşayanlar için ölü bir adam, yerliler için bir yabancı, vatandaşlar için bir serseri, bir sömürücü ve yoksullar için bir milyoner, vatanseverler için bir evsiz ve son olarak, tüm sınıflar için nefret edilen bir rakiptir. Bu tanımlamadaki olumsuzluklar Yahudileri bir yurt arayışına sevk etmiştir.

Sciaky'nin Yahudi kimliğine bakışı ise şu yöndedir: Yahudilik sadece bir din değildir. Din, belki de Yahudi halkının en büyük yaratımıdır, ancak, tarih boyunca ve tarihte kalıcı bir şekilde teyit edilen her şeyin değerini görmezden

³⁸ Sciaky, *Le Sionisme*, 30.

³⁹ Sciaky, *Le Sionisme*, 31.

gelmenin gülünç olacağı nedenlerden ötürü, Yahudi yaratımının diğer biçimlerini dışsallık ve nesnelleşme noktasına getirdi, deyim yerindeyse sürgünden önceki ve sonraki yüzyıllar boyunca Yahudi yaşamının gerçekleşmesi haline geldi. En azından öyle göründü. Her halükarda, bu bir halkın manevi yaşamının dışavurumuydu. Ancak bir halk, yarattığı şeylerden sadece biriyle kendini tüketemez ve bir dinden başka hiçbir şey haline gelinceye kadar kendini yok etmez. Yahudi dininin çok sık bir şekilde bazen bir erdem olarak, bazen dezavantajına - ne olursa olsun - ulusal bir din olarak vurgulanan karakteri, bu iddianın geçerliliğine tanıklık etmiştir. İbrani dini fenomeninin temelinde, din dışı bir cevher vardır: Yahudi halkı. "Biz bir halkız, bir Halkız" felsefesi vardır. Siyonizm'in kurucusu Theodore Herzl'in düşüncesinin başlangıç noktası bu temel doğrulamadır. Sciaky'ye göre bunu anlamayan Siyonizm'i anlamamaktadır. Siyonizm, mantıksal bir sonuç olarak tamamen bu iddiadan türemiştir.

Yahudi ulusu Avrupa'da gettolarda asimilasyona maruz kalmış, bastırılmış, kimliksizleştirilmek istenmiştir. Bu süreçte Yahudi halkının neler yaşadığını ve hangi evrelerden geçtiğini bilmek için Yahudi aydınlanmasının ne olduğunu iyi bilmek gerekmektedir. Sciaky bu vurguyu özellikle yapmaktadır. Zira aydınlanma ona göre rasyonalist ve kozmopolittir. Geleneğin yıkıcısıdır. Ancak burada Yahudi düşünceleri ikiye ayrılmışlardır. Bir kısmı gelenekten kopmadan aydınlanma sürecine dâhil olmak, Yahudi mistisizmini inkâr etmeden uluslaşmak fikri üzerinde dururken ikinci eğilim ise bunun tam tersini savunmaktadır. Dolayısıyla aydınlanma süreci neticesinde ya asimilasyon kabul edilecek ya da kendi ayakları üzerinde kimliğini korumaya çalışarak durmaya gayret edecektir. Ancak her ne olursa olsun daha ileriki evrelerde Siyonizm'e kaynaklık edecek olan Yahudi Aydınlanması akılcı ve hümanist temelde yükselmiştir. Bu süreçte Yahudi geleneğine dini olmayan öğeler de eklenmiş, edebiyatta, sanatta ve sair alanlarda seküler unsurlar da İbrani geleneğe eklenmiştir. Bu çerçevede Yahudi halkı var olma duygusunu yitirmemiş asimilasyon kendisine bir çözüm olarak sunulmasına rağmen bunu kabul etmemiş ve Yahudi aydınlanması daha sonra İsrail miti ile birleşerek Yahudileri vatan arayışına iletmiştir.

Sciaky, Siyonist hareketin Yahudilerin Filistin'e pratik göçünü sağlaması noktasında Siyonizm'in kurucusu Herzl ile paralel fikirlere sahiptir. Herzl tarafından yayınlanan *Yahudi Devleti* isimli kitabın Siyonist hareketin önemli bir evresini oluşturduğunu ifade etmektedir. Yine Yahudilerin yaşadığı sıkıntıların çözümü olarak dışsal faktörlerden ziyade içsel faktörlerin devreye girmesiyle Yahudi halkının uyanacağını vurgulamaktadır. Bu vurguda en dikkat çekici öğe Yahudilerin bir halk bilincine ulaşması ve kendi özgürlüğünü kendisinin kazanmasıdır. Sciaky Yahudiler için çıkış yolunu halkın kendi iç iradesinde görmektedir. Bu iç iradeyle Yahudiler eninde sonunda İsrail'de kendilerine ait bir devlet kuracaklardır.

Sciaky kurulacak modern devletin hahamların kontrolünde bir devlet olmayacağını zikrederek devletin modern bir devlet olmasını arzulamıştır. Eserinde bunu açık olarak ifade etmiştir. Hatta hahamların Sinagoglarına çekil-

mesi gerektiğini de ayrıca belirterek kurulacak Yahudi devletinin modern ve laik yapısına dikkat çekmiştir.

Siyonizme felsefi anlamda katkı yapan bir akım spiritüalizmdir. Sciaky bu akıma tam olarak karşı durmamakla birlikte spiritüel görüşlerin Siyonizm'in modern karakterine hasar verdiğini de düşünmektedir. Spiritüalizm bir anlamda Yahudi aydınlanmasına karşı durmaktaydı. Bu da Siyonist hareketin modern yanına darbe vurmuştur. Zira devlet spiritüel akım tarafından bürokratik ve askeri bir gerçeklik olarak görmektedir. Bu da devleti mekanik ve maddi bir şey haline getirmektedir. Yine bu görüşe göre Yahudi halkı için manevi bir merkez kurulması noktasında devlete ihtiyaç yoktur. Aynı zamanda politik spiritüalizm Herzl'e karşı durmakta ve Herzl'i eleştirmektedir.

Diğer taraftan Sciaky'e göre Siyonizm asimilasyonun zıt unsurlarını içinde barındıran bir ideolojidir. Bir yanda gettolarda varlık mücadelesi vermekte olan halkın gerçekliği diğer yanda kimliğini korumakla birlikte halk olma bilincine yükselmeye ve bu bilinçle bir devlet kurma arzusu. Bu iki talep sürecinde birlikte hareket etmiştir.

Sciaky'nin çalışmasında elde ettiğimiz bir diğer bulgu ise Siyonizm her ne kadar modern karakterli bir ideoloji olsa da aslında tarihsel bir hareketi temsil etmektedir. İdeoloji artık Yahudi halkının meşru ve manevi lideri haline gelmiştir. Siyonizm başarılı olduğunda Yahudi halkı kendi egemenliğini kendi eline almış olacak ve mistik anlayışa paralel olarak Yahudiler bir yurt bir devlet elde etmiş olacaklardır.

Sciaky'nin çalışmasında genel olarak göze çarpan bir diğer bulgu ise seçkin bir sınıfa hitap ettiğini söylemesine rağmen aslında Yahudi halkının bilhassa Avrupa'da karşılaştığı zorlukları öne çıkararak bir anlamda Siyonist hareketin haklılığına vurgu yapmasıdır. Yazar Yahudilerin genel sorunları hakkında bir yandan akli gerekçelere yaslanırken diğer taraftan Yahudi halkının gördüğü zulmü öne çıkararak duygusal bazı refleksleri de gündeme getirmektedir. Dolayısıyla Siyonist hareketin ve Siyonizm'in tarihsel ve toplumsal koşullar içinde yerleştiği konumu hem duygusal hem de rasyonel bazı tespitlerle açıklamaktadır.

Kaynakça

- Avcı, Yasemin. "Siyon'dan Siyonizm'e Politik Bir İdeolojinin Dini Temelleri ve Fikirsel Gelişimi". *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 2, S. 3 (Bahar 2006): 43-58.
- Cohen, Israel. *The Zionist Movement: Its Aims and Achievements*. London: Fetter Lane. 1912.
- Creswell, John W. *Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2013.
- Çinkara, Gökhan. "İsrail Sağının İdeolojik, Kurumsal ve Kişisel Rotaları: Revizyonist Siyonizmi Likud Partisi ve Binyamin Netanyahu". *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi* 58, S. 3 (2023): 1791-1817.
- Dijk, Van. *Critical Discourse Analysis*. Oxford: Blackwell Publishing, 2003.

- Herzl, Theodor. *The Jewish State*. New York: Dover Publications, 1988.
- Karahan, Semiha. “Siyonizm’in Teolojik Temelleri”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul, 2019.
- Karaman, Lütfullah. “Siyonizm”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 37, İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Lewis, Bernard. *Ortadoğu*. Ankara: Arkadaş Yayınları, 2005.
- Özcan, Mustafa. “Siyonist İdeoloji ve Teşekkülü”. *Kriter Dergisi* 4, S: 36 (Haziran 2019). Erişim 29. 04. 2023. <https://kriterdergi.com/dosya-israil-so-runu/siyonist-ideoloji-vetesekkulu>
- Pinto, Vincenzo. *Il Salonicchiota in Nero*. Livorno: Belforte Publishing, 2008.
- Sciaky, Isacco. *Le Sionisme*. İstanbul: L. Babok ve M-mu Matbaası, 1934.
- Simon, Leon. *Zionism end the Jewish Problem*. London: The Zionist Organization London Bureu Publishing, 1918.
- “Sionism”. *Encyclopedia of Judaica*, XVI, Jerusalem, 1972.
- Tellioğlu, Ömer. *Filistin’e Musevi Göçü ve Siyonizm*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2015.
- Yıldırım, Ali, Hasan, Şimşek. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2008.

Extended Abstract

Findings On The Philosophy And Political Character Of The Zionist Movement In Isacco Sciaky's Booklet Titled "Le Sionisme"

Isacco Sciaky, born in Thessaloniki in 1896, is a philosopher, academic, teacher and political activist of Jewish origin. He went to Rome in 1917 to continue his philosophy education, started political activities in Rome as one of the founders of the Zionist group "Avodà" led by Enzo Sereni and Mosè Beilinson, and became a supporter of Diasporic Judaism in this process. The treatise "Le Sionisme", which is the subject of our study, was first published in Florence in 1932, and a copy of the work translated into French was published in 1934 in Istanbul, L. Babok ve M-mu Printing House, Sciaky's views on Zionism and his thoughts on the philosophical and political foundations of Zionism will be examined based on this treatise. In the study, document analysis and discourse analysis methods were used as methods. The study has a unique place in the literature. Because this treatise of the author has been the subject of a scientific article for the first time in Turkish literature. Within the scope of the study, the author's views on Zionist ideology were analyzed in detail and the findings were presented.

The material that forms the basis of our study is the pamphlet *Le Sionisme*, which was written by Isacco Sciaky between 15 and 22 July 1929 in Italy and published in French in Istanbul. The treatise was previously published in *Civiltà Moderna*, one of the major Italian journals. In Istanbul, it was translated from Italian to French and published by L. Babok and M-mu Printing House in 1934 in Galata Sen Pierre Han. The original copy we have, GATA Haydarpaşa Training Hospital Command, Prof. It is a copy in the Medical Major General Çetin Harmankaya Library, which does not have the date and sequence number on it, but has a stamp on it that it is in the Harmankaya Library. The treatise is 31 pages, excluding the three-page preface by Sciaky. The treatise begins with a three-page preface by Sciaky, the main text is divided into 3 parts with Roman numerals. The work ends on page 31.

In the study, the document analysis method, which is one of the three pillars of qualitative research, was preferred and in this context, the "discourse analysis" method was used as a sub-method in the research. During the scanning process, which constitutes an important stage of the document analysis, Sciaky's pamphlet "Le Sionisme" was examined, and the information masses that would serve the problematic of the research were separated and the ones related to our research topic were analyzed.

Another method used in the research besides document analysis is discourse analysis. Discourse analysis, in its simplest form, is the study of language. However, this examination is not a simple examination of the linguistic elements expressed, but requires going beyond the syntactic and semantic boundaries of the expressions/spoken and examining the meaning and content that lies beyond. As Dijk points out, discourse analysis is not only con-

cerned with the formal aspect of discourse or language use. Rather, it shifts the focus of attention to social phenomena created by language users who communicate within a social and cultural context. In this context, by using the possibilities of discourse analysis, the messages that Sciaky (the speaker, the author, the speaker) tried to convey in his work were overhauled with a critical eye, and the ideological orientation or ideological-philosophical views of the thinker, who was at the center of the research, were tried to be revealed.

Isacco Sciaky wrote this work in his small pamphlet *Le Sionisme* to answer some of the questions posed to him, especially in Italy, about some features of the Zionist movement. As he stated at the beginning of his work, he wrote this text for an elite group. In his work, which he stated to appeal to high culture, politics and academia, he made an effort to explain the spiritual process that formed the basis of the Zionist movement, which alone explained its tendencies and actually its problems.

In this sense, the findings we obtained regarding the Zionist movement and the Jews in Sciaky's treatise are as follows. First of all, Sciaky believed in the necessity of establishing a Jewish state. It does not place this requirement in a different place from the framework drawn by Herzl. A nation-state is essential for Jews who have lived in ghettos in Europe for centuries and have been persecuted at many points in history. The Dreyfus and Chisinau cases are now the last straw. For him, the Jew is a dead man to the living, a stranger to the natives, a vagrant to the citizens, an exploiter and a millionaire to the poor, a homeless to the patriots, and finally, a hated competitor to all classes. The negativities in this definition led the Jews to seek a homeland.

Another finding in Sciaky's study is that although Zionism is an ideology with a modern character, it actually represents a historical movement. Ideology has now become the legitimate and spiritual leader of the Jewish people. When Zionism is successful, the Jewish people will have taken their sovereignty into their own hands, and in parallel with the mystical understanding, the Jews will have obtained a homeland and a state.

Another striking finding in Sciaky's study is that although he says that he appeals to an elite class, he actually emphasizes the legitimacy of the Zionist movement by highlighting the difficulties faced by the Jewish people, especially in Europe. While the author leans on rational justifications about the general problems of the Jews, on the other hand, he brings forward some emotional reflexes by highlighting the persecution of the Jewish people. Therefore, it explains the position of the Zionist movement and Zionism in historical and social conditions with both emotional and rational determinations.

Azerbaycan'da Sosyalist Bir Kadın Dergisi: 'Şark Kadını (1923-1938)*

A Socialist Women's Magazine in Azerbaijan: 'Şark Kadını (1923-1938)'

Elanur KÖSE KIZIR**

* Bu makale, 24-25 Mayıs 2022 tarihleri arasında Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi'nde hibrit formatta düzenlenen "Türk Halklarının Tarihi Kaynakları" başlıklı Genç Tarihçilerin I. Uluslararası Sempozyumu adlı etkinlikte sözlü bildiri olarak sunulan metnin makaleye dönüştürülmüş halidir.

** Doktora Öğrencisi, Ankara, Türkiye.

Orcid Id: 0000-0002-2778-4517

Sorumlu Yazar / Corresponding Author:

Elanur Köse Kızır,
Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Anabilim
Dalı, Ankara - Türkiye.

E-posta / E-mail:
elaakose@hotmail.com

Geliş Tarihi / Recived Date:
23 Ağustos 2023

Kabul Tarihi / Accepted Date:
5 Aralık 2023

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Citation:
Elanur Köse Kızır, "Azerbaycan'da
Sosyalist Bir Kadın Dergisi: "Şark Kadını
(1923-1938)", *Türk Dünyası Araştırmaları*
136, Sayı 268 (2024): 51-68.

doi: 10.55773/tda.1348215

Bu makale Creative Commons BY-NC-SA
2.0 tarafından lisanslanmıştır. /
This article is licensed under a Creative
Commons BY-NC-SA 2.0.

Öz

Azerbaycan aydınları tarafından toplumu aydınlatma amacıyla kullanılan Azerbaycan matbuatında kadın özgürlüğü teması, 1905 İhtilali'nin kısmi fikir özgürlüğü ortamında ele alınmaya başlanmış, 1917 İhtilali'nin ardından ise Sovyet ideolojisinin kabul görmesi için sosyalist fikir yapıyla şekillendirilmiştir. Kadın kimliğinin vurgulanması, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin erkek egemen yapısı tarafından "feminist bir sapma" olarak reddedilmiş olmasına rağmen Lenin, kadınlar aracılığıyla "Homosovieticus" inşasını planlamış ve bu amaçla Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi Kadın Birimi (Jenotdel) oluşturulmuştur. Kadınları örgütlemek amacıyla farklı yöntemler kullanan kadın birimi, "Rabotnitsa (İşçi Kadını)" adlı yayın ile kadınlara ulaşmayı amaçlamıştır. Ancak Rusça yayın organının Türk Dünyası'na ulaşamaması üzerine her bir Sovyet cumhuriyeti ve özerk bölgesine ana dilde ve bölgesel konularda yayınların çıkması kararlaştırılmıştır. Nitekim Azerbaycan matbuatında "Şark Kadını" adlı dergi, Marksist-Leninist yaklaşım ile kadınların siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel problemlerine odaklanarak bunların ortadan kaldırılması için Azerbaycan Komünist Partisi Kadınlar Şubesi'nin yayın organı olarak çıkmaya başlamıştır. 1938 yılında günümüze kadar 'Azerbaycan Kadını' adıyla yayın hayatına devam etmektedir. Bu çalışmada, Azerbaycan matbuatının tarihi seyri içerisinde birincil birincil kaynaklardan biri olma özelliği taşıyan 'Şark Kadını' adlı sosyalist yayın organunun kadın hakları ve kadın özgürlüğünü kazanmak için verdiği mücadele ve kadın meselesindeki rolü incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Matbuatı, Sovyetler Birliği, Sosyalist Basın, Şark Kadını, Jenotdel.

Abstract

The theme of women's freedom in the Azerbaijani press, used by Azerbaijani intellectuals to enlighten society, began to be addressed in the Azerbaijani press during the partial climate of intellectual freedom in the 1905 Revolution and was subsequently shaped with a socialist ideology to gain acceptance following the 1917 Revolution. Although the em-

phasi s on women's identity was rejected as a "feminist deviation" by the male-dominated structure of the Soviet Union Communist Party, Lenin planned to build "Homosovieticus" through women and, for this purpose, established the Central Committee Women's Department (Zhenotdel) of the Russian Communist Party. The women's unit, using various methods to organize women, aimed to reach women through a publication called "Rabotnitsa (Working Woman)." However, as the Russian-language publication could not reach the Turkic World, it was decided to publish publications in each Soviet republic and autonomous region in their native languages and on regional topics. In Azerbaijan, the magazine "Şark Kadını" began to be published as the publication of the Azerbaijani Communist Party Women's Department, focusing on the political, social, economic, and cultural issues of women with a Marxist-Leninist approach to eliminate them. It has continued its publication under the name "Azerbaycan Kadını" from 1938 to the present. This study will examine the struggle for women's rights and women's freedom in the socialist publication "Şark Kadını" which is one of the primary sources in the historical course of the Azerbaijani press, and its role in the women's issue.

Keywords: Azerbaijan Press, Soviet Union, Socialist press, Şark Kadını, Zhenotdel.

Giriş

Kafkasya, tarih boyunca hem doğu ile batının kesişim noktası hem de önemli bir geçiş bölgesi olmuştur. Bu coğrafya farklı milletlere ev sahipliği yapmıştır ve özellikle Büyük Selçuklu, Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevi hükümdarlıkları döneminde Türklerin yönetimi altında bulunmuştur. 18 yüzyılda, Kafkasya'da birçok küçük hanlık kurulmuş ancak bu hanlıklar arasındaki güç mücadeleleri sonucu uzun ömürlü olamamışlardır. Rusya ve İran arasında imzalanan Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828) anlaşmaları gereğince, Azerbaycan'ın kuzeyindeki Bakü, Şirvan, Derbent, Karabağ, Gence, Şeki, Kuba, Talış, Nahçıvan, Revan hanlıkları Rusya'nın; Azerbaycan'ın güneyindeki Urmiye, Erdebil, Maku, Marağa, Karadağ, Halhal, Zencan, Merend hanlıkları İran'ın hakimiyetine bırakılacak şekilde Aras Nehri sınır olarak kabul edilmiştir. 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise petrolün sanayideki önemi artmış ve Bakü'deki büyük petrol rezervleri büyük bir önem kazanmıştır. Azerbaycan'ın stratejik kaynaklarından faydalanmak isteyen emperyalist güçler özellikle 1850'lerden sonra bölgede petrol endüstrisine dayalı fabrikaların artmaya başlaması ile nakliye kolaylaştırmak amacıyla Güney Kafkasya demiryolunun inşasını gerçekleştirmiş ve Bakü şehrini metropol pazar haline getirmişlerdir. Ancak yerli halkın kurulan Bakü Dumasında¹ (meclis) temsilcilerinin az olması, bölgedeki petrolün yabancılar tarafından çıkarılıp ihraç edilmesi sonucunda, yerli petrol zenginleri bu durumdan rahatsız olmuştur. 19. Yüzyıl'da millet bilincinin yükselişe geçmesi bölgeyi de etkisi altına almıştır. Bu durum sonucu milli hareketi destekleyen aydınlar sınıfı, yazılı basının yükselişe geçmesiyle beraber yerel dilde milli uyanışı destekleyen yayınlar yapmaya başlamışlardır.²

Aydınlar sınıfından Mirza Fethali Ahundzade, milli medeniyetin hızlı bir şekilde yükselmesi ve milletin daha çabuk ilerlemesi için Arap alfabesinin sa-

¹ Duma, 1905-1917 yılları arası Çarlık Rusya'sında, Çarın yetkilerini sınırlandırmak ve halkın temsilini sağlamak amacıyla oluşturulan bir yasama organı olmuştur.

² Tadeusz Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920* (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1985), 46.

deleştirilmesi çalışmalarıyla ilgilenirken, okuma-yazma bilmeyen geniş kitlelere sözlü olarak ulaşabilmek amacıyla Azerbaycan dilinde ilk Avrupaî tarzda tiyatro oyunları yazmıştır. Bu yenilik dönemin şartlarına göre radikal görünse de Bakü Gimnazyumunda öğretmenlik yapan Hasan Bey Zerdabi ve Bakü petrol zenginlerinden Hacı Zeynelabidin Tagiyev destekleri sayesinde sahnelenme imkânı bulmuştur.³

Azerbaycan dilinde milli matbuat faaliyetlerinin başlangıcı da tiyatro faaliyetleri ile hemen hemen aynı döneme rast gelmektedir. Hasan Bey Zerdabi, Ekinci (1875-1877) adlı gazetesi ile yayın hayatına başlamış olup yapmış olduğu bu faaliyet ile Türk halkları arasında milli uyanışın dönüm noktasını teşkil etmiştir.⁴ Halka daha fazla hizmet etmenin yollarını ararken çıktığı bu yolda, konuşma diline yakın bir dil kullanarak halka ulaşmayı amaçlamıştır. Rusya Türklerinin ilk Türkçe gazetesi olan Ekinci, cehaletle mücadele edip toplumu ayakta tutmak için tek yol olarak görülmüş ve bu nedenle Rusya'nın birçok yerinde okuyucu sahibi bulmuştur.⁵

Çarlık Hükümeti, 1877'de Osmanlı-Rus Savaşı'nın ortasında Osmanlıcılık anlayışına sahip olduğu için Hasan Bey Zerdabi'nin çıkardığı Ekinci gazetesinin yayın hayatına son vermiştir.⁶ Bu durum Azerbaycan matbuatı için sarsıcı bir gelişme olsa da Ekinci gazetesinin Azerbaycan'da milli uyanışın sembolü olması milli matbuatın başlangıcını oluşturmuştur. Ekinci'nin yaratmış olduğu etki ile daha sonra Ziya (1879-1881), Ziya-i Kafkasya (1881-1884) ve Keşkül (1884-1891) yayın hayatına başlamıştır. Aynı aydın grubu tarafından çıkarılan bu yayın organları kısa süreli olmuş olsa da Azerbaycan milli hareketine önemli katkılar sağlamıştır. Keşkül'ün kapatılmasının ardından 1905 yılına kadar Azerbaycan Türkçesiyle gazete ve dergi çıkarılmasına müsaade edilmemiştir. Sansüre ve sıkı bir denetime rağmen Kaspi (1891-1919) ve Şarki Rus (1903-1905) yayına başlayabilmiştir.⁷

Devrim öncesi sansürün uygulandığı baskı döneminde çıkarılan bu gazeteler Azerbaycan düşünce hayatını şekillendirecek tohumları ekmiştir. Bu düşüncelerin gelişimiyle beraber Azerbaycan'da milli matbuatın esas gelişimi 1905 Rus İhtilalinden sonra hızlanmıştır.⁸ 17 Ekim 1905'te Çarın, toplumun baskısına dayanamayarak Rusya'da yaşayan bütün halklara din, söz, toplantı ve matbuat hürriyeti veren fermanı ilan etmesi⁹ Azerbaycan'da da ifade ve ör-

³ Mirza Bala Mehmetzade, *Milli Azerbaycan Hareketi*, (Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, 1991), 14-15.

⁴ Okan Yeşilot, "Kafkasya Müslüman Aydınlarının Manevi Atası: Hasan Melikzade Zerdabi'nin Hayatı ve Fikirleri", *OAKA* 4, no.7 (2009): 101.

⁵ Zhala Kastrati Babashova, "Azerbaycan Edebiyatının Modernleşmesinde Hasan Bey Zerdabi'nin "Ekinci" Gazetesinin Rolü", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6, no.7, (Aralık 2017): 270.

⁶ Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*, 48.

⁷ Azer Adıgözelov, "Tarihsel Gelişim İçinde Azerbaycan Basını ve İlk Basılı Ürünler", *Marmara İletişim Fakültesi Dergisi* 10, no. 10 (1999): 260.

⁸ Ağarefi Zeynalzade *Azerbaycan Matbuatı ve Çar Senzurası 1850-1905* (Baki: Elm və Təhsil, 2006), 276-291.

⁹ Ahmet Kanlıdere. *IX. Yüzyıl Türk Dünyası*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013), 63.

gütlenmede nispeten daha özgür bir ortam yaratmıştır. Bu ortamın yanı sıra Tagiyev, Nakiyev, Assadullayev, Muhtarov ve Sultanov gibi zenginlik içinde olan ailelerin 10 bazılarının da destekleriyle Azerbaycan matbuatı bu dönemde milli karakterini kazanmıştır.

Fikir ve düşüncelerin nispeten daha rahat ifade edilebildiği bu dönemde Azerbaycan matbuatı canlanarak zenginliğini 1920 yılına kadar devam ettirmiştir. Bu nispi özgürlük ortamının meyvelerinden olan Hayat (1905-1906), İrşad (1905-1908), Füyuzat (1906-1907), Molla Nasreddin (1906-1931), Rehber (1906-1907), Debistan (1906-1908), Taze Hayat (1907-1908), İttifak (1908-1909), Terakki (1908-1909), Hakikat (1909-1910), Zenbur (1909-1910), Sada (1909-1911), Sada-i Vatan (1911-1912), Sada-i Hak (1912-1915), Sada-i Kafkaz (1915-1916), Güneş (1910-1911), Arı (1910-1911), Yeni Füyuzat (1910-1911), Yeni Hakikat (1911), Işık (1911), Malumat (1911), Asar-ı Hakikat (1911-1912), Yeni İrşad (1911-1912), Hak Yolu (1911-1912), Mektep (1911-1918), Kelniyyet (1912-1913), İkbal (1912-1915), Şelale (1913-1914), Mezeli (1914-1915), İkdam (1914-1915), Dirilik (1914-1916), Lek-Lek (1914), Tuti (1914-1917), Basiret (1914-1920), Yeni İkdam (1915), Yeni İkbal (1915-1917), Gardaş Kömeği (1915-1917), Açık Söz (1915-1918), Kurtuluş (1915-1920), Doğru Söz (1916-1917), Baba-yı Emir (1916-1917), Burhan-ı Hakikat (1917), Millet (1917-1918), İttihad (1917-1920), Şeypur (1918-1919), Azerbaycan (1918-1919), İstiklal (1918-1920) 11 adlı gazete ve dergilerin yayın hayatlarına başlaması ile birlikte Azerbaycan, matbuat çalışmalarında Türk Dünyası'nda en fazla yayın organı olan bölge olup matbuat çalışmaları ile Türk Dünyası'na örnek teşkil etmiştir. Nitekim Çarlık Hükümeti'nin sıkı sansür denetiminden dolayı yazar kadrosuna atfedilen "Pantürkist ve Panislamist" suçlamaları yayınların kısa süreli olmasına neden olsa da Azerbaycan matbuatı, aynı kadroların farklı isimlerle çıkarmış olduğu yayınlarla siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik konularda tartışmalara yer vererek toplumun nabzını tutmuştur.

20. yüzyılın başlarında Azerbaycan matbuatında milli düşünce ve fikirlere sahip yayınların yanı sıra sosyalist yayınlar da var olmuştur. Çar yönetiminin sıkı sansür denetiminden kaçınmak amacıyla bolşevikler tarafından gizli kurulan "Nina Matbaası" ile birlikte beş matbaa, Azerbaycan işçilerini yeni bir devrimci mücadeleye hazırlamak için birçok sosyalist yayın yapmıştır.¹² Hümmet (1904-1905), Davet Koç (1906), Tekemmül (1906-1907), Nicat (1910-1912), El Hayatı (1918), Al Bayrak (1919), Meşel (1919-1920) ve Yoldaş (1920) adlı gazete ve dergiler, işçi sınıfının çıkarlarını savunan ve devrimci mücadeleye sadık teorik görüşler geliştirmiştir.¹³ Bolşevik gizli matbuatının Azerbaycan

¹⁰ Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*, 41.

¹¹ Alexandre Benningsen, *La Presse Et Le Mouvement National Chez Les Musulmans De Russie Avant 1920*, Paris: Mouton&Co, 1964), 104-133.

¹² Seide İmanzade, *Oktaybr Sosyalist İnkılabı ve Azerbaycan'da Kadın Azadlığı*, (Bakü: Azernesr, 1957), 12.

¹³ Akif Aşırılı, *Azerbaycan Matbuatı Tarihi*, (Bakü: Elm ve Tahsil, 2009), 46.

Türkçesindeki ilk örnekleri, devrimci nitelikteki siyasi yayın organları olarak Azerbaycan'da Sovyet matbuatının başlangıcını oluşturmuştur. Özellikle 28 Nisan 1920'de Bolşevik Orduları'nın Azerbaycan'a girmesinin ardından millî Azerbaycan matbuatının ömrü sona ermiştir. Bu dönemin gazete ve dergileri arasında yayımlanan Genç İşçi (1919-1941), Kommunist (1919-1991), Şark Kadını (1923-1937), Pioner (1927-1990), Lenin Yolu (1932-1993), Azerbaycan Kadını (1937), Azerbaycan Pioneri (1938-1990), Vıška (1928), Azerbaycan Muallimi (1938), Azerbaycan Gençleri (1946-1966) ve Kirpi (1952) adlı yayın organları Bolşevizm ilkelerine uygun olarak "Bütün ülkelerin proleterlerini birleştirin." sloganı altında yayın hayatlarına başlayarak Azerbaycan'ın düşünce hayatını yeniden şekillendirmeye başlamışlardır.

1. Azerbaycan Matbuatında Sosyalist Bir Yayın: "Şark Kadını (1923-1938)"

20. Yüzyılın başlarında gazete ve dergilerde tartışılan ortak temalardan biri olup toplumun inkişafına engel olan kadın meselesi, 1920 yılından önce Azerbaycan matbuatında millî inkişaf gösterirken 1920'den sonra Sovyet ideolojisine uygun hale getirilmiştir. Sovyet düzeninin sürekliliğinin sağlanmasının aile bireylerinin eşitliğinden geçtiğini öngören Komünist Partisi, gelenek ve göreneklere ortadan kaldırarak kadının toplumdaki konumunu artırmayı amaçlamış ve bu amaçla Sovyet kontrolünde gelişen matbuat ortaya çıkmıştır. Sovyet matbuatının siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik konularda Sovyet ideolojisi ile donanmış Sovyet tipi insanlar yetiştirilmesine yardımcı olacağı öngörülmüştür.

Bu dönemde kadınlar küçük yaşta kendi rızaları olmadan kendilerinden yaşça büyük insanlarla 'kalın'¹⁴ karşılığında evlendiriliyor, eğitim alamıyor, çarşaf giyinmeden toplumsal hayata karışmıyor, kendi fikir ve görüşlerini ifade edemeyip eşlerinin fikir ve görüşlerine itaat etmek zorunda bırakılıyorlardı. Kadın, sadece çocuk sahibi olmak ve evin iş ve sorumluluklarını yerine getirerek ihtiyaçları karşılayan kimseler olarak görülüyordu. Kadınlar, birçok imkândan mahrum bırakılmalarına rağmen dünyanın değişen şartlarına ayak uydurmak isteyip 1870'li yıllardan itibaren siyasi hareketlere katılımlarını artırmaya başladılar.¹⁵

Özellikle 1901-1910 yılları arasında makine kullanımının artmasıyla birlikte kas gücüne ihtiyaç azalması ve kadınların erkeklere oranla daha az ücret karşılığında çalışmaları, kadınların siyasi hareketlere katılımlarının artmasında etkili olmuştur.¹⁶ Engels, kadının toplumsal hayatta yer edinmek isterken yaşamış olduğu bu eşitsizliğin çözümünü sosyalist koşullara uygun,

¹⁴ İslam öncesi Türk toplumunda *kalın* adıyla anılan başlığa benzer bir ödemeye rastlanır. Kalın, eski Türk hukukunda evlenecek erkeğin kız tarafına verdiği mal veya para demektir. Bkz. Ahmet Akgündüz, "Başlık", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 5 (İstanbul 1992), 131-133.

¹⁵ Marcel Liebman, *Rus Devrimi: Bolşevik Zaferinin Kökenleri, Aşamaları ve Anlamı*, çev. Samih Tiryakioğlu. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017), 52-53.

¹⁶ Anne Bobroff, "The Bolsheviks and Working Women, 1905-1920", *Soviet Studies* 26, 4 (1974): 550.

içinde karşılıklı saygının ve sevginin erkek ile kadının tam hak eşitliğiyle organik olarak geliştiği bir aileden geçtiğini savunmuştur.¹⁷ Tarihsel olarak bu eşitsizliğin ortaya çıkmasında ise belirli bir dönemde kadının ev işlerini ve erkeklerinse evin geçimini sağlayacak bir rol üstlenmesine bağlamıştır.¹⁸ Bu nedenle kadının özgürleşebilmesi için öncelikli olarak omuzlarına yüklenen işlerin ortadan kaldırılması gerektiğinden dolayı çocuğun ev içi eğitiminin toplumsal eğitime (kreş, çocuk bakımevleri) ve ev işlerinin ise kamusal hayata (çamaşırhaneler, aşevleri, dikimhaneler) aktarılması amaçlanmıştır.¹⁹

Sovyet Hükümeti, kadın hareketine destek olma konusunda kadınlara oy hakkı tanınması, evlilikte eşlerin eşitliği, erkeklerle eşit koşullarda çalışma gibi yasal zeminde tanınan ayrıcalıklarıyla en radikal fikirleri hayata geçirebilmiştir. Ancak kadının sosyal ve ekonomik alanda özgürlüğünü sağlayabilse de siyasi hayattaki erkek egemen yapının kırılmasını sağlayamamıştır.²⁰ Bu nedenle Aleksandra Kolontay, Nadejda Krupskaya, İnessa Armand, Klavdiya Nikolayeva, Vera Slutskaya, Roza Kovnator ve aralarında Lenin'in kız kardeşi Anna Ulyanova'nın bulunduğu birçok Bolşevik kadın, kadınların örgütlü mücadelesine sıklıkla atıfta bulunmuştur. Bazı Bolşevikler feminist kadın hareketinin ilerlemesinden endişe duysalar da, bazıları da kadınların protesto ve grevlere aktif ve başarılı katılımını desteklemek istemişlerdir.²¹ Nitekim bu çalışmalar sonucunda "Komünist Partisi Merkez Komitesi Kadın Birimi (Jenotdel)" kurularak kadınları örgütlemek için çeşitli propaganda yöntemleri kullanılmışlardır.²² Propaganda yöntemlerinden biri olan matbuatın kullanılması kararı sonucunda bizzat Lenin'in emri ile "Rabotnitsa (1914)" Jenotdel'in resmi yayın organı olarak kullanılmıştır. Rabotnitsa'nın ardından Kommunistka (1920-1930), Krestyanka (1922), Delegatke (1927) gibi yayınlar kadın emeği, çalışan kadınların sorunları ve burjuva feminizmi gibi konuları aracılığıyla geniş kadın kitlelerine ulaşabilmek için yayın hayatına başlamıştır.²³ Ancak bu yayınların hem Rus dilinde yazılmış olması hem de farklı bölgelerin dinamiklerine uyum sağlayamaması üzerine her bölgenin ana dilinde ve dinamiklerine uygun olarak Krasnaya Sibiryaçka (Novosibirsk), Rabotnitsa i Krestyan-ka (Simbirsk ve Leningrad), Krasnaya Tulyaçka (Tula), Trujenitsa Severnova Kavkaza (Rostov na Donu), Jenşina Azerbaydjana (Bakü), Trujenitsa (Tiflis),

¹⁷ Karl Marx, Friedrich Engels ve V. İ. Lenin. *Kadın ve Aile*, çev. Ömer Ünalın. (Ankara: Sol Yayınları, 1979), 9.

¹⁸ Clara Zetkin, *Kadın Sorunu Üzerine Seçme Yazılar*, çev. İsmail Yarkın. (İstanbul: İnter Yayınları, 1996), 10.

¹⁹ Sibel Özbudun, *Marksizm ve Kadın: Emek, Aşk, Aile*, ed. Ayşegül Çakan, (İstanbul: Tekin Yayınları, 2015), 92.

²⁰ Burcu Özdemir, *Sovyetler Birliği'nde Komünist Kadın Hareketi (1919-1930)*, (İstanbul: Yordam Kitap, 2021), 37-38.

²¹ Carol Eubanks Hayden, "The Zhenotdel and the Bolshevik Party", *Russian History* 3, no. 2 (1976): 152.

²² Bernice Glatzer Rosenthal, "Women under Communism", *Culture and Society* 17, no. 1 (1979): 74.

²³ İrina Viktorovna Aferova, Bolşevistkaya Jenskaya Peçat: K İstorii Ctanovleniya (1914-1920-egg.), *Gramota İzdatelstvo* 6, no. 12 (2011): 21.

Rabotnitsa Armenii (Erivan), Svobodnaya Jenşina (Kazan) adlı kadın dergileri yayın hayatına başlamıştır.²⁴

Jenotdel'in bölgesel çalışmalara odaklanarak Azerbaycan Komünist Partisi Kadınlar Şubesi aracılığıyla ülkede kadınların içtimai faaliyetlerinin artırılması, batıl dini inançlara karşı mücadele, cahilliğin ortadan kaldırılması, kadınların ekonomi ve sanayi alanlarına katılması için Temmuz 1923'de Azerbaycan Komünist Partisi Sekreteri Ali Haydar Karayev, Kommunist gazetesinin redaktörü Habib Cebiyev ve Azerbaycan Komünist Partisi'nin Kadınlar Şubesi'nden Ayna Sultanova bir kadın dergisi çıkarılması fikrini öne sürmüşlerdir. Bunun üzerine Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi bünyesinde "Kadın Neşriyat Şubesi" oluşturulmuştur.²⁵ Kadın Neşriyat Şubesi'nde 2 Temmuz 1923'te Azerbaycan kadınlarının ictimai-siyasi hayatta iştirakını temin etmek için aylık, edebi-bedii, ictimai-siyasi jurnal olan "Şark Kadını (1923-1938)" dergisinin yayınlanmasına karar verilmiştir. Derginin ilk sayısı Kasım 1923'te 40 sayfa olarak 1000 adet neşir olunmuştur. İlk tirajın 1000 adet olması derginin o dönemde geniş kadın okuyucu kitlesine ulaşma çabası içerisinde olduğunu göstermektedir.²⁶ 1925 yılından sonra derginin hacmi azalarak 40 sayfadan 20 sayfaya kadar düşmüş olsa da içeriğin etkili ve ilgi çekici olmasından dolayı derginin tirajı artmaya ve geniş kitlelere ulaşmaya devam etmiştir.

"Bütün Ülkelerin İşçileri Birleşiniz" sloganıyla yayın hayatına başlayan ve bu sloganına derginin kapağında yer veren Şark Kadını dergisi, Kızıl Şark Matbaası'nda A4 (210 x 297 mm) ebadında basılmıştır. Derginin matbaa, baskı kalitesi ve punto büyüklüğünün iyi olmasının, derginin içeriğinin okunabilirliği üzerinde büyük etkisi olmuştur. Punto büyüklüğünün uygunluğu okuyucuların içeriği rahatça okumalarına yardımcı olmuş ve görsel estetikle içerik arasında uyum sağlanmıştır. Ayrıca punto büyüklüğünün belirlenmesinde hedef kitlenin yaş ortalaması, okuma alışkanlıkları ve becerisi de etkisi olmuştur.

Derginin kapak bilgileri arasında heyet-i tahririye tarafından, Azerbaycan Komünist Partisi'nin Merkezi Komite binasında yer alan yayın yeri bilgisi ve cuma ve bayram günleri harici, her gün saat 12:00-15:00 arası ziyaretçi kabul saatleri bilgisi verilmiştir.²⁷ Böylece derginin yönetim ve editoryal işlerinden sorumlu komite tarafından derginin erişilebilirlik bilgileri verilerek hem toplumsal etkileşime önem verdikleri hem de derginin kurumsal kimliğini ve profesyonellik düzeyini artırmak istedikleri anlaşılmaktadır. 1923 ile 1938 yılları arasında yayınlanan Şark Kadını, 1923 yılında 2 sayı; 1924 yılında 12 sayı; 1925 yılında 12 sayı; 1926 yılında 12 sayı; 1927 yılında 12 sayı; 1928 yılında 12 sayı; 1929 yılında 12 sayı; 1930 yılında 15 sayı; 1931 yılında 24 sayı; 1932

²⁴ Elena Yurevna Kolomiytseva, "Perviy Sovetskiye Jenskiye Jurnalı 1920x Godov: İstoriya Razvitiya" *Vestnik MGUKI* 6, no. 56 (2013): 200-201.

²⁵ İmanzade, *Oktjabr Sosyalist İnkılabı ve Azerbaycan'da Kadın Azadlığı*, 25.

²⁶ İsmayıl, "Sovetleşmenin İlk İllərində Azərbyaydan Qadın Matbuatı", Erişim tarihi: 9 Nisan 2022. <http://www.anl.az/down/meqale/sherq/2019/mart/04.JPG>

²⁷ *Şark Kadını*, Kasım 1923, 1.

yılında 24 sayı; 1933 yılında 24 sayı; 1934 yılında 24 sayı; 1935 yılında 24 sayı; 1936 yılında 24 sayı; 1937 yılında 24 sayı; 1938 yılında 4 sayı çıkmıştır. ‘Şark Kadını’ adı ile toplam 261 sayı yayınlanmıştır. Dergi, 1938 yılından sonra yayın politikasında değişikliğe giderek adını “Azerbaycan Kadını” olarak değiştirmiş ve günümüzde de yayın hayatına devam etmektedir.

Şark Kadını, ilk olarak ayda bir kere yayınlanmaya başlamış, Ocak 1930-Ekim 1939 arası ise ayda iki kez yayınlanmıştır. Bu 9 yıllık sürede dergideki yazıların hacminin artmasından dolayı yayın sıklığı artmıştır. Şark kadını dergisinin yayın sıklığını artırması Sovyetler Birliği’nin kendi propagandası için dergiyi bir araç olarak kullanma stratejisini yansıtmaktadır. Dergiye gönderilen yazıların hacmi ve adedinin artırılmasından dergi ayda iki kere yayınlanmıştır. Sonraki yıllarda ayda bir kez yayınlanmaya devam etmiştir. Ayrıca 1923, 1924, 1925, 1926, 1927 ve 1931 yıllarında derginin toplam kaçınıcı sayısı olduğu yılın sayısı yanında parantez içinde verilirken (örneğin; 1(110) gibi) diğer yıllarda buna önem verilmemiştir. Bu durum bazı yıllarda toplam sayı takibini yapmak açısından zorluk yaratmıştır. Derginin nüshaları Mirze Fethali Ahundov adına Azerbaycan Milli Kütüphanesinde, Azerbaycan Milli İlimler Akademiyası Füzuli El Yazmaları Enstitüsü, Azerbaycan Milli Arşiv İdaresi, Azerbaycan Cumhuriyeti Prezidenti’nin İşler İdaresi İctimai-Siyasi Senevler Arşivi’nde bulunmaktadır.

Şark Kadını, kendisini “Musavver Mecmua” olarak tanımlayarak görselliğe önem verdiğini yayın politikasında belirterek derginin etkileyici ve güçlü bir iletişim aracı olduğunu vurgulamıştır. Bu durum derginin görsel arşivinin oldukça zengin olduğunu göstermektedir. 1923-1925 yılları arasında siyah-beyaz yayınlanırken 1925 yılından itibaren renkli yayınlanmaya başlamıştır. Dergide Vladimir Lenin, Joseph Stalin, Rosa Lüksemburg, Clara Zetkin, Nadejda Krupskaya ve Aleksandra Kollontay gibi sosyalizm saflarında mücadele etmiş önemli şahısların ve Azerbaycan’ın kaza komitelerinde sosyalizm için çalışan kadınların toplu fotoğraflarına yer verilerek Sovyet ideolojisinin gücü yansıtılmıştır. Bunun yanı sıra hikayelere ait resimlere ve sayfa süslemelerine de özen gösterilmiştir.

Derginin her sayısının kapağı, sayının temasına uygun olarak sembolik bir anlatımla resimlendirilmiştir. Buna örnek olarak ilk sayının kapağında taş piramitler fonunda üç kadın yer almıştır. Birinci kadın başörtülü ve bacakları zincirli; ikinci kadın peçesini açmış ve güneşin altın ışınlarıyla bezenmiş Doğu’ya bakmış ve üçüncü kadın onu elinden tutup aydınlanmış Doğu’yu göstermiştir. Resimde “Uyan ey Doğulu kadın, yüzyıllardır siyah peçe giymiş, dünyanın aydınlığına hasret kalmış! Yeni hayat seni çağırıyor!” gibi bir metafor ile Doğu dünyasında özgürlük seslerini yayarak Azerbaycan kadınları için aktif bir platform haline gelmiştir.²⁸ Görsel unsurlar, derginin yayın politikasını güçlendirmiş ve Sovyet ideolojisinin Türk toplumu içinde daha fazla etki yaratmasına neden olmuştur.

²⁸ Şəymən, “Azərbaycan Qadın Mətbuatının Tarixi”, Erişim tarihi: 9 Nisan 2022. <http://www.anl.az/down/meqale/sherq/2016/fevral/477576.htm>; Şark Kadını, Kasım 1923.

Şark Kadını, Sovyet politikaları gereği değişen alfabe kanunlarından etkilenmiştir. Uzun bir yayın hayatına sahip olan dergi, Azerbaycan'da 20. yüzyıl boyunca kullanılmış olan üç alfabe ile yayın yapmıştır. 1923-1926 yılları arasında Arap alfabesinde; 1926-1929 yılları arasında derginin yarısı Arap, diğer yarısı Latin alfabesinde; 1929-1939 yılları arasında Latin alfabesinde; 1939-1991 yılları arasında Kiril alfabesinde; 1991'den günümüze kadar Latin alfabesinde yayınlanmıştır. Dergide kullanılan alfabe farklılıklarının yanı sıra kaleme alınan makalelerin genelinde mütelebhis, melalem, tehniyet ve şeraret gibi Arapça; cüft, teşne, gunçe, nerdeban ve şitaban gibi Farsça ve fütüristi niçivuki / футуристы ничевоки (edebi grup), raboçi / рабочий (işçi), differentçi / дифференци (farklılaşma) ve Stolbnyak / Столбняк (tetanos) gibi Rusça kelimelere yer verilerek hitap edilen kesime göre anlaşılması zor bir dil kullanılmıştır.

Resim 1:

Şark Kadını Dergisi'nin Kasım 1923 tarihli birinci sayısı.

Derginin ikinci sayısının yayımlanmasının ardından Azerbaycan'ın rayonlarından²⁹ gelen mektuplarda makalelerin dilinin zorluğundan ve anlaşılmasından şikâyet edilmiştir. Heyet-i tahriye, şikâyetleri haklı bularak, yazarları elifbayı yeni öğrenen veya ilk defa dergi okuyan kadınların anlayabilecekleri kadar basit bir dilde kaleme almaya çağırmıştır. Halk diline yakın yazılmayan makalelerin kendilerine göre sadeleştirileceği veya yayımlanmayacağı uyarısı da yapılmıştır.³⁰ Derginin beşinci sayısında ise Türkçe yazmakta zorlananlara, "Türkçeyi mecburen öğrenme zamanlarının geldiği ve Türkçe bilmeyen Türk ziyalıların boykot edilmesi gerektiği, Azerbaycan Şura hükümeti tarafından Türk dilinin her Azerbaycanlı için vacip dil olduğuna vurgu yapılmıştır. Buna rağmen şimdilik idare tarafından Rusça, Fransızca, Farsça, Arapça ve başka dillerde yazıların kabul edilmeye devam edileceği de bildirilmiştir. Ayrıca dergide bu beyanatın farklı gazete ve dergilerde de yayımlanması talebi açık mektup olarak yer almıştır.³¹ Bu bilgilerle dayanarak derginin daha fazla yazı ve içeriğe ihtiyacı olduğu anlaşılmaktadır.

Derginin tüm sayılarında şiir, makale, deneme, duyuru, ilan, hikâye gibi yazı türlerine yer verilerek geniş okuyucu kitlesinin farklı ilgi alanlarına hitap edebilmek istenmiştir. "Mündericat" kısmı ile dergide yer alan yazıların başlıkları, yazarları, hangi sayfada yer aldığı ve kaçınıcı yazı olduğu aktararak

²⁹ Azerbaycan'da "rayon", idari bir bölüm veya ilçeyi ifade eden bir terimdir. Ülkenin coğrafi ve idari bölünmüşlüğü'nün temel yapı taşı olan rayonlar, yerel yönetimleri ve hizmetleri yönlendiren alt bölgelerdir.

³⁰ "Haberdarlık ve Hevahiş", *Şark Kadını*, Aralık 1924, 5.

³¹ "Şark Kadını İdaresi Tarafından Türk Doktorlarına Açık Mektup", *Şark Kadını*, Mayıs 1924, 6.

modern dergilerin içindekiler kısmına benzer bir tutum sergilenmiştir. Böylece hem araştırmacılar hem de okuyucular için derginin her sayısını incelemek yerine spesifik bir konuya erişim hususunda büyük bir kolaylık sağlanmıştır. Ayrıca dergiye gönderilen yazıların hataları veya eksiklikleri hakkında “Posta Kutusu” başlığı altında yazılara yapılan düzeltmeler, derginin kalite kontrolünü ve modern editoryal standartları takip ettiğini göstermiştir. Bu düzeltmeler, yazarların hatalarını veya eksikliklerinin düzeltilmesini ve daha tutarlı bir şekilde sunulmasını sağlamıştır.³²

Şark Kadını dergisinin fiyat politikası ve maddi kaynakları, derginin yayın hayatını sürdürebilmesi ve toplumsal etkisini artırabilmesi için stratejik bir şekilde yönetilmiştir. 1929 yılına kadar 30 kapık, 1929’da 10 kapık ve 1937’de 30 kapık’e satılmıştır. 1929 yılında derginin fiyatının düşürülmesi ile daha fazla okuyucuyu çekmek amaçlanırken 1937 yılında fiyatın artırılmasında ise içinde bulunan ekonomik koşulların beraberinde getirmiş olduğu mali sıkıntılardan kaynaklı olmuştur. 1930’da abone almaya başlayan dergi, yıllık 2 MANAT; 6 aylığı 1 MANAT; 3 aylığı 50 KAPİK’e abone almıştır. Düzenli gelir sağlama potansiyeli sunan abone sayısını artırmak, okuyucuların dergiye bağlılıklarını sağlamak için dergiye abone toplayanların mükafatlandıracakları bildirilmiştir. Buna göre 20 kişiyi 1 yıllık abone yapanlara bir yıl ücretsiz dergi gönderecekleri, 50 kişiyi abone yapanlara hem bir yıllık abonelik hem de 20 kitap gönderileceği bildirilmiştir. Dergi, abone sayısını artırarak daha fazla kadın okuyucu kitlesine ulaşmak, derginin aylık takip edilebilirliğini sağlamak ve dergi masraflarının karşılanmasını sağlama amacı taşımıştır.³³ Dergi, fikirlerinin daha hızlı bir şekilde toplumda yer edinebilmesini istediği için adeta bir seferberlik yaratmıştır. Bu durum, derginin sadece bir yayın organı olmanın ötesinde toplumsal bir değişim aracı olarak rol oynadığını göstermektedir. Derginin hemen her sayısında büyük puntolarla dergiye abone olmak, Azerbaycan kadınlarını mücadeleye katmak ve “Şark Kadını” dergisinin okunması için çağrılar bulunmaktadır.³⁴ Ayrıca derginin temininin Azerbaycan’ın bütün idari birimlerindeki müvekkiller aracılığıyla gerçekleştirildiği ve bu müvekkillerin ödemeleri yapmamaları halinde mahkemeye verileceği bildirilmiştir.³⁵ Dergi, mahkemeyi derginin maddi kaynaklarını güvence altına almak için bir tür baskı yöntemi olarak kullanmıştır.

Şark Kadını, 1923 yılında yayın hayatına başladığı ilk sayısında “Maksadımız” başlığı altında Heyet-i Tahririye imzasıyla Şefika Hanım Efendizade, Medine Hanım Kıyasbeyli, Hanımnaz Azizbekova ve Mina Hanım Mirzoyeva toplumun dikkatini çekerek kadınların o günkü rolüne dair çarpıcı bir manifestoya imza atmıştır. Dergi, bu manifestoda kadınların ev işleri ve çocuk

³² “Posta Kutusu”, *Şark Kadını*, Aralık 1923, 49.

³³ “Şark Kadını Mecmuası İçin Abone Kabulüne Başlanmıştır.” *Şark Kadını*, 12 Aralık 1929, 22.

³⁴ “Zahmetkeş Kadın, Nicatın ve Saadetin Medeniyettir. Haydi Medeniyete Doğru!..”, “Kadın Azadlığını Seven Muharrir, Şairimiz, “Şark Kadını” Mecmuasına Kendi Kalemlerimiz ile Kömek Ediniz!..”, “Kadınlar Düşmanımı Ortalıktan Götüren Elbette “Şark Kadını” Mecmuası Olmalıdır!..” gibi çağrılar yapılmıştır. *Şark Kadını*, Kasım 1923, 2-15.

³⁵ *Şark Kadını*, Mayıs-Haziran 1928, 9.

bakımı gibi sınırlı alanlarda esir kaldığına, erken yaşta yaşça kendilerinden çok büyük insanlarla evlendirildiğini ve toplumdan bu şekilde izole edildiğine dikkat çekmiştir. Bu tespitler kadınların yaşadığı cinsiyet eşitsizliğine ve toplumsal baskılara bir ayna tutmaktadır. Ayrıca dergi Ekim ve Şubat 1917 İhtilali'nin "Kızıl Yıldızı"nın kadınları aydınlatarak hak ve hukuklarını kazandıklarına vurgu yapmıştır. Bu, kadınların artık toplumsal cinsiyet rollerine sıkıştırılan kalıptan çıktıklarını ve erkeklerle eşit bir şekilde kamusal alanda mücadele edebileceklerini gösteren bir önemli dönüm noktasına işaret eder. Dergi, kadınları bir araya gelmeye ve dayanışma içinde çalışmaya çağırarak, bu sayede toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve ayrımcılıkla mücadele etmenin yolunun birlikte hareket etmekten geçtiğini vurgulamıştır. Bu, kadınların toplumun değişiminde etkin rol oynamaları gerektiği düşüncesini destekler. Şark Kadını, akşam yayın hayatına başladığı andan itibaren kadın hakları ve cinsiyet eşitliği konularında bir ilham kaynağı olmuş ve toplumsal değişimin bir parçası olarak kadınları güçlendirmek amacı taşımıştır. Bu tür dergiler, kadınların toplumsal değişime katkıda bulunmalarını teşvik eden önemli araçlardır ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile mücadelede katalizör rolü oynar.³⁶

Şark Kadını'nda dönemin aydın kadınlarından Ayna Sultanova, Şefika Efendizade, Meryem Bayramalibeyova, Cemile Sulyanova, Mina Hanım Mirzayeve, Cemile Nuşirevanova, Hanım Ana Müftizadi, Güllare Köylükızı, Mirvarid Dilbazi, Nigar Refibeyli, Peri Aliyeva, Halide Hasilova, Azize Caferzade ve Hanım Naz Azizbekova'nın kadınların ve kız çocuklarının eğitimi, okul öncesi eğitim ve kursların düzenlenmesi, buralarda yürütülen eğitim çalışmaları hakkında deneme, makale, şiir ve hikayelere dergide düzenli olarak yer verilmiştir. Bunun yanı sıra tıp, bilim, kültür, edebiyat ve sanat ile ilgilenen kadın ve kız çocuklarının yazılarının dergide yayınlanması sayesinde Azerbaycan'ın kadın yazar, şair ve gazetecilerinin yetişmesi için bir mektep rolü üstlenmiştir.³⁷ Ayrıca bu özelliğinden dolayı dergi, dönemin okumuş, bilgili ve mücadeleciler kadınının bir araya geldiği platform haline gelmiştir. Azerbaycan'ın kadın yazar ve gazetecilerinden hariç Celil Memmedguluzade, Abdulla Şaik, Yusuf Vezir Çemenzemenli, Süleyman Sani Ahundov, Seyid Hüseyin Sadık, Tağı Şahbazi Simurg, Hüseyin Cavid, Memmed Said Ordubadi, Gaffur Kantemir, Talıblı Büyükağa, Hikmet Nezerli gibi yazarların kadın meselesi hakkında hikâye ve şiirlerine de yer verilmiştir. Bununla birlikte dergide genellikle Nadejda Krupskaya, Clara Zetkin, Elena Dimitriyevna Stasova, V. Artyukhina, N. Kolesnikova, Ayna Sultanova, Şefika Efendizade gibi kadın hareketinin önemli aktivistlerinin makalelerine yer verilmiştir.³⁸ Böylece dergi ulusal ve uluslararası düzeyde farklı kadın aktivistlerin düşüncelerini bir araya getirerek zengin ve çok yönlü bir perspektif sunmuştur.

³⁶ "Maksadımız", *Şark Kadını*, Kasım 1923, 1.

³⁷ Ülviyyə Tahirqızı, "Azərbaycan Qadınına Azadlığa Səsləyən Nəşrlər" Erişim tarihi: 11 Nisan 2022. <http://www.anl.az/down/meqale/xalqcebhəsi/2014/aprel/361398.htm>

³⁸ Almas Muradova, *Vovleçeniye Jenşin Azerbaydjanskoy SSR v organı gosudarsvennoy vlasti: 20-30ıye godı XX. Veka*, (Baku: 2007), 50.

Şark Kadını dergisinin içeriği, özellikle ilk yıllardan itibaren Azerbaycan'daki toplumsal sorunları dikkat çekerek kadınların karşılaştığı güçlükleri ele almıştır. Bu sorunlar arasında erken yaşta evlilik, kız kaçırma, başlık parası ve çarşaf-yaşamak, cinayet, intihar gibi konular bulunmaktadır. Dergi, Azerbaycanlı kadınların ülkenin üretimine katkısına, sosyal ve politik yaşamına katılımlarını engelleyen sorunların giderilmesine odaklanarak, 1917 (Ekim ve Şubat) devrimlerinin getirdiği değişimle beraber yeni umutlarla toplumun inşasını destekleme sürecinde kadınların toplumsal hayata ve siyasete katılımını artırma amacını taşımıştır. Derginin başyazarlarından Letife Biryukova, derginin güncel sorunlar üzerinden kadınlara vaatlerde bulunup popülaritesini artırmasından dolayı erkeklerin 'Şark Kadını'ndan korktuklarını ve derginin kadınların ve kızların eline geçmesini engellemeye çalıştıklarını belirtmiştir.³⁹ Dergi, özellikle Sovyet propagandasına uygun olarak 1930'lerden itibaren kadınların kolhoz ve sovhöz gibi tarım çiftlikleri ve sanayi kuruluşlarında çalışmasını ve kadınlar arası iş birliğine teşvik eden yayınlar yapmıştır. Böylece derginin, Sovyet hükümetinin ekonomik ve toplumsal dönüşüm politikalarına daha fazla uyum sağlama amacı güttüğü söylenebilir.

Azerbaycan Komünist Partisi, partinin kadınlar için yayın organının "Şark Kadını" adının Doğu'nun bütün kadınlarına hitap ettiği ve bunun Doğunun tüm kadınları için birleştirici bir çağrı olduğu düşüncesiyle değiştirme kararı almıştır. Şubat 1938 yılından itibaren "Şark" kelimesi yerine bölgesel bir kelime olan "Azerbaycan" tercih edilmiş ve dergi günümüze kadar yayın hayatına "Azerbaycan Kadını" olarak devam etmiştir. Bu isim değişikliği, Sovyetler Birliği içindeki kadın özgürleştirme politikalarının merkeziyetçi bir yaklaşımdan ziyade yerel ihtiyaçlara ve koşullara daha fazla duyarlılık gösteren bir yaklaşımına işaret etmektedir. Derginin ilk yıllarda Moskova, Petersburg, Kırım ve Türkistan Cumhuriyetlerinin yanı sıra Türkiye ve İran'a da gönderilmiştir.⁴⁰ Derginin ilk sayısının ardından diğer Türk cumhuriyetlerinde yayınlanmasıyla bu dergi örneğinde "Uzbekistan Hotın Kızları", "Zanoni Tajikistan", "Azad Hatın", "Kazahistan Eyildarı", "Krasnaya Goryanka" gibi başka dergiler çıkarılmaya başlamıştır.⁴¹ 1938 yılında 7.750 tiraj ile çıkan Şark Kadını'nın Türk dünyasındaki popülaritesi dikkate alınarak birleştirici ismin değiştirilmesi kararı alınmış ve derginin ismi Sovyet politikalarına daha uygun hale getirilmiştir. Şark Kadını dergisini örnek alarak Türk dünyasında çıkarılan diğer dergilerin isimlerine bakıldığında, her bölgenin kendi dinamikleri, kültürüne göre daha yerel ve özgün isimler tercih edildiği görülmektedir. Derginin yayın hayatındaki tek Temmuz 1940- Mart 1951 tarihleri arasında olmuştur. 1937-1940 Repressiya yıllarında Ayna Sultanova ve Gülare Kadirbeyova gibi derginin birçok önemli yazarları ve muhabirlerinin repressiya kurbanı olması ve

³⁹ Şəymən, "Yüzlərlə Qadın İmzaları Tanındı", Erişim tarihi: 11 Nisan 2022. <http://www.anl.az/down/meqale/sherq/2017/avqust/553520.htm>

⁴⁰ İsmayıl, "Sovetləşmənin İlk İllərində Azərbaycandan Qadın Mətbuatı."

⁴¹ Akıma İsmailkızı Sultanova, *Şcaştliyyə Jənsini Sovetskogo Azərbaydjana, Azerbaydjanskoje Gosudarstvennoye İzdatelstvo*, (Baku: 1964), 77.

İkinci Dünya Savaşı yıllarının beraberinde getirdiği NEP döneminin ağır ekonomik şartlarından dolayı bu tarihler arası dergi yayınlanmamıştır.⁴² Derginin yayın hayatındaki bu kesintiler, Sovyet döneminin zorluklarına ve baskılarına işaret etmektedir.

Sonuç

Azerbaycan matbuatı, 1905 İhtilali'nin getirdiği nispi özgürlük ortamında milli fikir ve düşünceleri büyüüp gelişme imkânı bulmuştur. Yayınlanmaya başladığı dönem itibariyle kadınların siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel konularda daha aktif bir şekilde yer almasına öncü olan Şark Kadını dergisi SSCB dönemi içinde önemli bir yere sahiptir. 1917 Ekim ve Şubat İhtilalleri sonrası Azerbaycan matbuatında, sosyalist düşünceye yönelik tartışmalar şekil değiştirmiştir. Ancak kadın meselesi, sosyalist dönemde de örgütlü mücadele ile sürdürülmüş ve "Şark Kadını," kadınların uzun yıllar süren esarete karşı özgürlük hareketine katılımını ve kendi hakları için mücadele etmelerini desteklemiştir.

Dergi, kadınların toplumsal dayanışma ve örgütlenmesini desteklemiş, güçlü bir değişim aracı olarak hizmet etmiştir. İlk sayısından itibaren Azerbaycan kadınlarını cehaletten kurtarmaya, onları maarif ve medeniyete, kendi özgürlükleri ve hakları için mücadeleye çağırmıştır. Kadın haklarına dair farkındalık yaratmak, kadınları örgütlemek ve toplumsal değişimi desteklemek amacıyla etkili bir propaganda aracı olarak işlev görmüştür. Ayrıca, dergi içeriği ve kadın yazarların etkisiyle, Azerbaycan aydınlarını, şairlerini ve gazetecilerini yetiştirmek için bir mektep rolü üstlenmiştir. Bu sayede kadınlar, toplumsal ve kültürel alanda öncü bir rol oynamıştır.

Sovyet ideolojisinin etkisi altında, kadınların bir mesele olarak ele alınmasını ortadan kaldırmayı amaçlayan dergi, alfabe değişiklikleri ve yayın formatındaki evrimiyle, dönemin politik ve toplumsal değişimlerine uyum sağlamıştır. Bu nedenle Azerbaycan'da kadın hareketinin evrimi ve Sovyet ideolojisinin etkisi, "Şark Kadını" dergisi aracılığıyla anlaşılabilir. Bu dergi, Genel Türk tarihi kaynakları içinde birinci elden yazılı bir kaynak niteliği taşımakta ve Türk Dünyası'nda kadın çalışmaları bağlamında kadınların toplumsal değişime olan katkısını dönemin toplumsal gelişim dinamiklerini vurgu yaparak Sovyet dönemini aydınlatmaktadır.

Sonuç olarak, "Şark Kadını Dergisi," Azerbaycan'da kadın hareketinin ve toplumsal değişimin önemli bir aracı olmuş ve tarihsel bağlamda büyük bir öneme sahiptir. Aynı zamanda, kadınların toplumsal ve kültürel alandaki değişimlerini gözler önüne sererek, kadın hareketlerinin ve eşitlik mücadelesinin evrimini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu dergi, Türk Dünyası'nda kadınların toplumsal değişimine olan katkısıyla beraber önemli bir tarihsel kaynak rolünü üstlenmektedir.

⁴² İsmayıl, "Sovetleşmenin İlk İllərində Azərbaycan Qadın Mətbuatı."

Kaynakça

- “Haberdarlık ve Hevahiş,” *Şark Kadını*, Aralık, 1924.
- “Maksadımız”, *Şark Kadını*, Kasım 1923.
- “Posta Kutusu”, *Şark Kadını*, Aralık 1923.
- “Şark Kadını İdaresi Tarafından Türk Doktorlarına Açık Mektub.” *Şark Kadını*, Mayıs 1924.
- “Şark Kadını Mecmuası İçin Abone Kabulüne Başlanmıştır.” *Şark Kadını*, 12 Aralık 1929.
- Adıgözeloğlu, Azer. “Tarihsel Gelişim İçinde Azerbaycan Basını ve İlk Basılı Ürünler.” *Marmara İletişim Fakültesi Dergisi* 10, no.10 (1999): 257-266.
- Aferova, İrina Viktorovna. “Bolşevistkaya Jenskaya Peçat: K İstorii Ctanovleniya (1914-1920-e gg.)” *Gramota İzdatelsvo* 6, no. 12 (2011).
- Akgündüz, Ahmet. “Başlık”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul 1992.
- Aşırılı, Akif. *Azerbaycan Matbuatı Tarihi*. Bakı: Elm ve Tahsil, 2009.
- Babashova, Zhala Kastrati. “Azerbaycan Edebiyatının Modernleşmesinde Hasan Bey Zerdabi'nin “Ekinçi” Gazetesinin Rolü”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6, no. 7 (2017): 264-276.
- Benningsen, Alexandre. *La Presse Et Le Mouvement National Chez Les Musulmans De Russie Avant 1920*. Paris: Mouton&Co, 1964.
- Bobroff, Anne. “The Bolsheciks and Working Women, 1905-1920.” *Soviet Studies* 26, no. 4 (1974): 540-567.
- Hayden, Carol Eubanks. “The Zhenotdel and the Bolshevik Party” *Russian History* 3, no. 2 (1976): 150-173.
- <http://www.anl.az/down/meqale/sherq/2019/mart/04.JPG>.
- İmanzade, Seide. *Oktyabr Sosialist İnkılabı ve Azerbaycan'da Kadın Azadlığı*. Bakı: Azərneşr, 1957.
- İsmayıl. “Sovetləşmənin İlk İllərində Azərbaycandan Qadın Mətbuatı.” Erişim Tarihi: 9 Nisan 2022.
- Kanlıdere, Ahmet. *IX. Yüzyıl Türk Dünyası*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Karl, Marx, Friedrich Engels ve V. İ. Lenin. *Kadın ve Aile*, Çeviren: Ömer Ünal, Ankara: Sol Yayınları, 1979.
- Kolomiitseva, Elena Yurevna. “Perviy Sovetskiye Jenskiye Jurnalı 1920x Godov: İstoriya Razvitiya”, *Vestnik MGUKİ* 6, no. 56 (2013): 199-205.
- Liebman, Marcel. *Rus Devrimi: Bolşevik Zaferinin Kökenleri, Aşamaları ve Anlamı*. Çeviren: Samih Tiryakioğlu, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017.
- Mehmetzade, Mirza Bala. *Milli Azerbaycan Hareketi*. Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, 1991.

- Muradova, Almas. *Vovleçeniye Jenşin Azerbaydjanskoj SSR V Organu Gosudarstvennoj Vlasti: 20-30ıye Godi XX. Veka*. Baku, 2007.
- Özbudun, Sibel. *Marksizm ve Kadın: Emek, Aşk, Aile*. Editör: Ayşegül Çakan
İstanbul: Tekin Yayınları, 2015.
- Özdemir, Burcu. *Sovyetler Birliği'nde Komünist Kadın Hareketi (1919-1930)*.
İstanbul: Yordam Kitap, 2021.
- Rosenthal, Bernice Glatzer. "Women under Communism." *Culture and Society*
17, No. 1 (1979): 73-77.
- Sultanova, Akima İsmailkızı. *Şçastlivıye Jenşını Sovetskogo Azerbaydjana*.
Azerbaydjanskoye Gosudarstvennoye İzdatelstvo, Baku, 1964.
- Swietochowski, Tadeusz. *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbayca-
nı 1905-1920*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1985.
- Şark Kadını*, Kasım 1923.
- Şark Kadını*, Mayıs-Haziran 1928.
- Şaymən. "Azərbaycan Qadın Mətbuatının Tarixi." Erişim Tarihi: 9 Nisan 2022.
<http://www.anl.az/down/meqale/sherq/2016/fevral/477576.htm>.
- Şaymən. "Yüzlərlə Qadın İmzaları Tanındı." Erişim Tarihi: 11 Nisan 2022.
<http://www.anl.az/down/meqale/sherq/2017/avqust/553520.htm>.
- Tahirqızı. Ülvıyyə "Azərbaycan Qadını Azadlığa Səsləyən Nəşrlər." Erişim Tari-
hi: 11 Nisan 2022. [http://www.anl.az/down/meqale/xalqcebhəsi/2014/
aprel/361398.htm](http://www.anl.az/down/meqale/xalqcebhəsi/2014/aprel/361398.htm),
- Yeşilot, Okan. "Kafkasya Müslüman Aydınlarının Manevi Atası: Hasan Melik-
zade Zerdabi'nin Hayatı ve Fikirleri", *OAKA* 4, no. 7 (2009): 97-121.
- Zetkin, Clara. *Kadın Sorunu Üzerine Seçme Yazılar*. Çeviren: İsmail Yarkın
İstanbul: İnter Yayınları, 1996.
- Zeynalzade, Ağarefi. *Azerbaycan Metbuatı ve Çar Senzurası 1850-1905*. Bakı:
Elm və Təhsil, 2006.

Extended Abstract

A Socialist Women’s Magazine in Azerbaijan: ‘Şark Kadını (1923-1938)’

The Azerbaijani press, possessing a lengthy history, stands as a significant instrument for reflecting the nation’s social, cultural, and political transformation. It has been wielded by Azerbaijani intellectuals to extricate and enlighten the broader populace from the quagmire of ignorance. The press’s particularly pivotal role in the crusade for women’s rights proffers a critical perspective for comprehending the evolution of Azerbaijani society and the contributions of women to societal change. Especially noteworthy is the period following the “edict of liberty” associated with the 1905 Revolution, which saw the burgeoning of the Azerbaijani press, giving rise to publications embodying national ideals and perspectives. With this blossoming, Azerbaijan emerged as the most prolific realm in the Turkic World within the sphere of press activity, thereby influencing disparate regions of the Turkic World and serving as a catalyst for the inception of fresh newspapers and periodicals. The socialist ideological underpinnings brought forth by the October and February 1917 Revolutions reverberated through press activities across all precincts of the Soviet Socialist Republics. Amidst these activities, the emancipation of women found resonance within the pages of journals and newspapers, becoming integral to the intellectual scaffolding of Soviet society. Themes encompassing the liberation of women delved into the removal of head coverings, disentanglement from tradition and custom, participation in social life on par with men, the attainment of parity in labor rights, involvement in industry, and liberation from the confines of the home, thus forming a distinct focal point. However, this endeavor to unveil the female identity from the clutches of a class-based male-dominant societal structure was met with resistance from the prevailing male-dominated construct of the Communist Party. Conversely, this state of affairs was viewed as a “feminist deviation” within the Communist Party, necessitating that women extend their societal solidarity to align with the party line. Despite the predominance of the “feminist deviation” within the Communist Party, Lenin, drawing on the female persona, envisioned the cultivation of “Homosovieticus” generations, which consequently laid the blueprint for the construction of Soviet society. Lenin regarded the liberation of women and the promotion of social participation as a key component of societal change. In this regard, Lenin lent support to the establishment of the Women’s Department (Zhenotdel) within the Central Committee of the Russian Communist Party to directly address women’s issues. The Women’s Department employed an array of propaganda methods to galvanize women and With Lenin’s en-

couragement, aiming to create social awareness and facilitate change, women were targeted through the official publication “Rabotnitsa (Working Woman)” in 1914. However, due to the linguistic barrier, it was deemed necessary to establish region-specific publications in indigenous languages to resonate with the women of each Soviet republic and autonomous region within the Turkic World. Indeed, the permeation of socialist ideas within the Azerbaijani press gave rise to the publication of “Şark Kadını” magazine, which commenced as the official organ of the Women’s Division of the Azerbaijani Communist Party. Manifesting a Marxist-Leninist approach, the magazine honed in on the political, social, economic, and cultural issues facing women, actively contending for their eradication. Formed around educated Azerbaijani women with an emphasis on the education of women and girls, the magazine played a pivotal role in nurturing an array of writers and poets, acting as a precursor in numerous corners of the Turkic World. Through the collective platform of the magazine, women’s social solidarity and organization have been utilized as a potent tool for creating meaningful change. Thus, the socialist women’s movement initiated by “Şark Kadını” has demonstrated its influence across a vast geography, highlighting the universal nature of women’s role in societal change. It significantly contributed to the evolution of the women’s movement and the influence of Soviet ideology, thereby illuminating women’s imprint on societal change and serving as a vanguard for women’s studies within the Turkic World. Thus, the magazine occupies a paramount place not solely within the broader tapestry of Turkic history, but also in apprehending the contours of Soviet-era social development. The struggle for women’s rights and equality, vibrantly sustained through conduits like “Şark Kadını,” paved the way for heightened female societal engagement. This course of events resonated not solely within Azerbaijan but also reverberated across various corners of the Turkic world, amplifying the assertion of women’s role and fortifying societal transformation. The replacement of the term “Şark” with “Azerbaycan” in the magazine’s title in 1938 served to further bolster its unifying role. Operating under the appellation “Azerbaycan Kadını” the magazine persists in its publication, continuing to reflect the ongoing struggle for women’s rights and freedom. In summation, the trajectory of the Azerbaijani press and the endeavors of publications such as “Şark Kadını” in the pursuit of women’s rights represent a significant facet of the nations and the Turkic World’s overarching transformation. This magazine, accentuating the role of women in societal transformation, has significantly contributed to shedding light on both the past and the future.

Türk Demokrasinin Gelişim Seyrini Karşıt İdeolojili Koalisyonlar Üzerinden İnceleme*

Researching The Development Track Of Turkish Democracy Through Coalitions With Opposing Ideologies

Selim ÇAKIR** - Ümmühan KAYGISIZ***

* Doç. Dr. Ümmühan Kaygısız danışmanlığında hazırlanan Türk Demokrasinin Gelişim Seyrinde Zıtların İttifakı, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Burdur 2020 künyeli yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Burdur, Türkiye.
Orcid id: 0009-0003-9138-4838

*** Doç. Dr., Burdur, Türkiye.
Orcid id: 0000-0003-0418-0144

Sorumlu Yazar / Corresponding Author:
Selim Çakır, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Doktora Öğrencisi.

E-posta / E-mail:
selim_ckr32@outlook.com
ukaygısiz@mehmetakif.edu.tr

Geliş Tarihi / Recived Date:
25 Ağustos 2023

Kabul Tarihi / Accepted Date:
23 Ekim 2023

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Citation:
Selim Çakır, Ümmühan Kaygısız, "Türk Demokrasinin Gelişim Seyrini Karşıt İdeolojili Koalisyonlar Üzerine İnceleme", *Türk Dünyası Araştırmaları* 136, Sayı 268 (2024): 69-98.

doi: 10.55773/tda.1349872

Bu makale Creative Commons BY-NC-SA 2.0 tarafından lisanslanmıştır. / This article is licensed under a Creative Commons BY-NC-SA 2.0.

Öz

Kişilere, gruplara veya kurumlara yön veren, fikirler kümesi olarak tanımlanabilen ideolojiler siyaset bilimi içerisinde en fazla yer bulan konulardan bir tanesidir. Öyle ki devlet, demokrasi, meşruiyet ve daha birçok konuyu açıklamada başvurulan bir referanstır. Çalışmada, karşıt ideolojilere sahip olan partilerin 60'lı, 70'li ve 90'lı yıllarda kurmuş oldukları koalisyonların oluşum sürecini ve koalisyonların işleyişlerindeki farkları görmek mümkündür. Karşıt ideolojiler anlamında Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ile Adalet Partisinin (AP) kurmuş oldukları koalisyon hükümeti, CHP'nin içinde bulunduğu Yeni Türkiye Partisi (YTP) ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisiyle (CKMP) birlikte kurulan koalisyon hükümeti, CHP ve Milli Selamet Partisi (MSP) koalisyonu, Doğru Yol Partisi (DYP) ile Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) koalisyonu, son olarak da Demokratik Sol Parti (DSP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Anavatan Partisi (ANAP)'nin koalisyonu incelenmiştir. Bu dönemlerde liderlerin ve partilerin tutum ve davranışları, seçmenin tercihleri önemli bir unsur olarak ortaya konmuştur. Kapsamlı bir literatür taraması yapılmış, bilhassa TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu her siyasi parti ile ilgili araştırmada ana kaynak olarak incelenmiştir. Ele alınan konu, sadece birbirine karşıt olan partilerin kurmuş oldukları koalisyonlardır. Bu çalışmada incelenen koalisyon dönemleri içerisinde koalisyon ortaklarının daha çok hangi konularda uzlaştıkları ve hangi konularda uzlaşmadıkları üzerinde durulmuştur. Tarihsel süreç içerisinde dönemin siyasi, toplumsal ve ekonomik olaylarına kısaca değinilmiştir. Çalışma uzlaşma kültürü ve demokrasi açısından değerlendirilerek sınırlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Koalisyon, Uzlaşma Kültürü, Demokrasi, Siyasi İdeolojiler, Siyasi Partiler.

Abstract

Ideologies, which can be defined as a set of ideas that guide individuals, groups or institutions, are one of the most common topics in political science. It is a reference used to explain the state, democracy, legitimacy and many other issues. In this study, it is possible to see the formation process of coalitions formed by parties with opposing ideologies in

the 60s, 70s and 90s and the differences in the functioning of coalitions. In terms of opposing ideologies, the coalition government formed by the Republican People's Party (CHP) and the Justice Party (AP), the coalition government formed with the New Türkiye Party (YTP) and the Republican Peasant Nation Party (CKMP), the coalition of the CHP and the National Salvation Party (MSP), the coalition of the True Path Party (DYP) and the Social Democratic People's Party (SHP), and finally the coalition of the Democratic Left Party (DSP), the Nationalist Movement Party (MHP) and the Motherland Party (ANAP) are analyzed. In these periods, the attitudes and behaviors of the leaders and parties, and the preferences of the electorate have been revealed as an important factor. A comprehensive literature review was conducted, and in particular the Open Access Collection of the TBMM Library was examined as the main source for the research on each political party. The subject matter dealt with is only the coalitions formed by opposing parties. In the coalition periods analyzed in this study, the issues on which coalition partners compromised and on which issues they could not compromise were emphasized. In the historical process, the political, social and economic events of the period are briefly mentioned. The study is limited by evaluating it in terms of consensus culture and democracy.

Keywords: Coalition, Reconciliation Culture, Democracy, Political Ideologies, Political Parties.

Giriş

Partilerin ideolojik fikirleri, ülkenin koşulları, uzlaşma kültürü ve demokrasi gibi kavramlar koalisyonun kurulmasında ve koalisyonun işleyişinde oldukça önemlidir. Çalışmada karşıt ideolojik görüşe sahip olan partilerin kurdukları koalisyon hükümetlerinden bahsedilmiştir. CHP-AP koalisyonu, yine CHP'nin içinde bulunduğu YTP ve CKMP birlikte kurulan koalisyon hükümetinden bahsedilmiştir. Ardından CHP ve MSP koalisyonu, DYP ile SHP'nin kurmuş olduğu koalisyon hükümeti anlatılmıştır. Son olarak DSP- MHP-ANAP koalisyonu incelenmiştir. Bu süreçte partilerin seçimlerdeki söylemleri, vaatleri ve koalisyon sürecinde nelerin yaşandığı vurgulanmıştır.

Türkiye'nin uzlaşma kültürü, partilerin koşulları, iki zıt kutup partinin nasıl bir araya geldiği, özellikle koalisyon kurulurken yapılan pazarlıklarda partilerin kendi çizgilerinden ve fikirlerinden ne gibi tavizler verdikleri üzerinde durulmuştur. Anlaştıkları, ters düştikleri konular, bu koalisyonların ömrü ve Türkiye'nin demokratik gelişimine olan katkıları değerlendirilmiştir. Çalışmanın amacı, zıt kutupların nasıl bir araya geldiğini, bu birlikteliğin sonucunda ülkeye katkılarını, anlaşmazlık sebeplerini inceleyip, uzlaşma kültürü ve demokrasi açısından ele almaktır. Zıt ideolojilerin bir araya gelmesi, onları bir araya getiren ortak özellikler demokrasi açısından oldukça önemlidir. Zıt ideolojilerin neden bir araya geldiğini, bir araya getiren ortak özelliklerin neler olduğunu ortaya koymak çalışmanın amacı içerisindedir. Çalışma belirli bir dönemle sınırlı tutulmamış, Türkiye'de karşıt ideolojik eğilimdeki partilerin kurmuş oldukları bütün koalisyon hükümetleri incelenmiştir. Koalisyon hükümetlerinin yaptıkları çalışmalar sırasında demokrasi ve uzlaşma kültürü çerçevesinde hangi konularda anlaştıkları ve hangi konularda anlaşamadıkları üzerinde durularak konu sınırlandırılmıştır.

Araştırmada kitaplardan, tezlerden, makalelerden, ansiklopedilerden, yıllıklardan ve gazetelerden yararlanılmıştır. Bununla birlikte internet taraması yapılarak araştırma gerçekleştirilmiştir.

Çalışma sırasında zıt ideolojilere sahip partilerin kurmuş oldukları koalisyon hükümetleri ile ilgili çalışmaların yapıldığı görülmüştür. Örneğin “Türkiye’de Koalisyon Yönetimleri ve DYP-SHP Örneği” adlı çalışma, 1961 Anayasası ve “1961-1965 Koalisyon Hükümetleri Dönemi” adlı çalışma bunlar içerisindedir. Burada çalışmaların belirli dönemlerle sınırlı tutulduğu görülmüştür. Sadece o dönemde yaşanan gelişmeler ve incelenen dönemlerde koalisyon hükümetlerinin başarılı olup olmaması üzerinde durulmuştur. Koalisyon hükümetlerinin hayata geçirdikleri politikaların ana hatlarıyla açıklandığı görülmüştür. Bu çalışmada ise Türk siyasi tarihinde karşıt ideolojilere sahip olan partilerin kurmuş oldukları bütün koalisyon hükümetleri incelenmiş ve daha kapsamlı bulgular elde edilerek alana katkı sağlanmak istenilmiştir. Partilerin sahip oldukları ideolojik fikirler, ülkenin içinde bulunduğu koşullar uzlaşma kültürü ve demokrasi gibi kavramlar koalisyonun kurulmasında ve koalisyonun işleyişinde büyük bir öneme sahiptir. İki zıt kutba sahip olan partilerin nasıl bir araya geldiği, özellikle koalisyon kurulurken yapılan pazarlıklarda partilerin kendi çizgilerinden ve fikirlerinden ne gibi tavizler verdikleri üzerinde durulmuştur. Hangi konularda anlaşmışlar, hangi konularda ters düşmüşler ve tabii bu koalisyonlarından hangilerinin daha uzun ömürlü olduğu ve ülkeye olan katkıları üzerinde durulmuştur. Zıt ideolojilerin bir masa etrafında toplanmaları, belli konularda uzlaşma sağlayarak ülke yönetiminde söz sahibi olmaları demokrasimizin gelişmişliği açısından önem teşkil etmektedir. Çalışmanın hipotezi, siyasi partiler seçim meydanlarında gösterdikleri hassasiyeti koalisyon kurulurken veya koalisyon kurulduktan sonra göstermemişlerdir. Ülke sorunları ikinci plana itilerek kişisel menfaatler ön planda tutulmuş ve ideolojik çekişmeler içerisinde halkın talep ve beklentilerinden uzaklaşmıştır. Tüm bu olumsuz tabloya rağmen karşıt görüşlere sahip bu partilerin bir masa etrafında bir araya gelmeleri Türk demokrasisine ve Türkiye’nin ilerleyen dönemlerinde özellikle uzlaşma kültürü açısından önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışma yapılırken şu sorular sorulmuştur; Türkiye’nin o dönemlerde nasıl bir uzlaşma kültürüne sahiptir? İki zıt kutba sahip olan partiler nasıl bir araya gelmiştir? Özellikle koalisyon kurulurken yapılan pazarlıklarda partiler kendi çizgilerinden ve fikirlerinden ne gibi tavizler vermiştir? Partiler hangi konularda anlaşmış ve hangi konularda ters düşmüştür? Hangi koalisyon hükümeti daha uzun ömürlü olmuştur? Kurulum bu koalisyon hükümetlerinin Türk demokrasisine olan katkısı nedir?

Çalışmanın birinci bölümünde koalisyon kavramından açıklanmış, koalisyonun kurulmasında ve sona ermesinde etkili olan faktörlerden bahsedilmiştir. Yine bu bölümde siyasi ideolojilerden ana hatlarıyla bahsedilmiş, demokrasi ve uzlaşma kültürü kavramları açıklanmıştır. İkinci bölümde ise CHP-AP koalisyon hükümeti ve yine CHP, YTP ve CKMP koalisyon hükümeti incelenmiştir. Yine bu bölümde CHP ile MSP’nin kurmuş oldukları koalisyon hükümetinden bahsedilmiş ve her iki partinin tarihsel süreç içerisinde yaşadığı değişim irdelenmiştir. Üçüncü ve son bölümde ise DYP-SHP koalis-

yon hükümeti ile DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümetinden ayrıntılı olarak bahsedilmiştir. Sonuç bölümünde ise elde edilen bulgular genel bir şekilde değerlendirilmiştir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Koalisyon

Fransızcadaki “*coalition*” kelimesinden türeyen koalisyon; “*çeşitli güçlerin bir araya gelmesiyle oluşturulan birlik*” olarak tanımlanabilir. Koalisyonlar, asgari çoğunluklu koalisyonlar, asgari büyüklükte koalisyonlar, asgari sayıda partiden oluşan koalisyonlar, asgari uzaklıklı koalisyonlar ve asgari çoğunluklu bağlantılı koalisyonlar olarak sınıflandırılmaktadır.¹

Asgari çoğunluklu koalisyonlar, parlamentoda iki ya da daha fazla partinin çoğunluğa sahip olmaları bakımından çoğunluk koalisyonlarıdır. Burada koalisyon içerisinde partiler gerek duymadıkları bir başka partiyi koalisyon içerisine almazlar. *Asgari büyüklükte koalisyon* modelinde, siyasi partiler iktidar içerisindeki paylarını azamileştirmek için gereksiz ortakları hükümetin dışında tutmaktadırlar. *Asgari sayıda partiden oluşan koalisyonlarda* ise az sayıda partinin görüşmeler ve pazarlıklar esnasında daha kolay anlaşabilecekleri varsayılır. Anlaşmaların kolaylıkla sürmesi sonucunda koalisyon varlığını daha rahat, daha kolay bir şekilde sürdürecektir.²

Asgari uzaklıklı koalisyonlarda, yürüttükleri politika bakımından benzer partilerin, birbirlerinden çok farklı olan partilere göre daha kolay kurulabileceği varsayımı vardır. *Asgari çoğunluklu bağlantılı koalisyonlar*, birbirlerine daha yakın olan partilerin koalisyonda bir araya gelebileceklerini vurgulamaktadır. Koalisyon içerisinde gereksiz ortaklara yer verilmeyeceğini belirten asgari çoğunluklu koalisyon modeli ile kıyaslandığında farklı olduğu görülmektedir.³

1961’de kurulan CHP-AP koalisyon hükümeti “*asgari çoğunluklu koalisyonlar*” modeline uygundur. CHP ile MSP’nin 14 Ekim 1973’te kurdukları koalisyon hükümeti “*asgari sayıda partiden oluşan koalisyon*” modeline, DYP ile SHP’nin 20 Ekim 1991’de kurdukları koalisyon “*asgari sayıda partiden oluşan koalisyon*” modeline, DSP, MHP ve ANAP’ın 18 Nisan 1999’da kurdukları koalisyon modeli “*asgari çoğunluklu koalisyonlar*” modeline örnektir.⁴

Koalisyonun kurulmasında katılan partilerin siyasi görüşleri önemlidir. Çünkü bu durumda partiler programlarından daha az ödün vermiş olacaklardır. Olumsuz yanı ise partinin, benzer seçmen kitlesine hitap edildiğinde seçmeni kaybetme korkusuyla koalisyon kurmaya yanaşmayabileceğidir. Ayrıca

¹ Yasin Aydoğdu, *Seçim Sistemleri ve Türkiye* (Ankara: Adalet Yayınları, 2015), 190.

² Arend Lijphard, *Çağdaş Demokrasiler* (Ankara: Türk Demokrasi Vakfı ve Siyasi İlimler Derneği Ortak Yayını, 1984), 30-31.

³ Lijphard, *Çağdaş Demokrasiler*, 30-31.

⁴ Mehmet Zahit Sobacı, “Türkiye’nin Koalisyon Tecrübesi: Modeller Ve Siyasal Gerçeklikler”, *Seta Perspektif*, no. 109, (2015): 1-8.

bakanlıkların, kamu bürokrasisi ve devlet kuruluşlarının paylaşımı koalisyonun kurulma sürecinde ve yapısını oluşturmada etkili bir unsurdur.⁵

1.2. Siyasi İdeolojiler

Heywood ideolojiyi; mevcut iktidarı korumak, değiştirmek veya yıkmak için gerekli olan, az ya da çok tutarlı fikirlerden oluşan bir bütün olarak tanımlamıştır.⁶ Modernleşme dönemi, iletişimin hızlanması, kitlelerin mobilizasyonu, sanayileşme ve şehirleşme ile birlikte inançlar, değerler ve insan ilişkilerini de değiştirmiştir. İnsan ve toplum sorunlarına yeni çözümler getiren siyasi bir kavram olarak ideoloji, bu dönemde ortaya çıkmıştır.⁷

Modern dönemin ilk siyasi ideolojisi liberalizmdir, özel mülkiyete dayalı serbest piyasa ekonomisini ve hoşgörü anlayışını benimsemiştir.⁸ Türkiye’de Demokrat Parti’nin (DP) devamı niteliğindeki AP ve uzantısı DYP gibi partiler tutarlı liberal partiler olmalarının yanında liberal unsurları programlarına dâhil etmişlerdir. Yine ANAP da liberal unsurlara dayalı bir siyaset anlayışını benimsemiştir.⁹ Muhafazakârlık, siyasi bir ideoloji olarak değişime karşı direnme ya da değişimden kuşku duyma, muhafaza etme anlamındadır. Muhafazakârlık, 1970’lerde refah devleti ve ekonomi yönetimi açısından büyük değişimlere uğramış, “*yeni sağ*” ile Birleşik Krallıkta Thatcher ve Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) Reagan idareleri ile varlık göstermiştir.¹⁰ İslamcılık ise inanç, düşünce, siyaset, yönetim ve hukuk alanında İslam’ı hâkim kılmayı amaçlamıştır.¹¹ İslamcılık kavramı onu tanımlayanlar tarafından uzun bir süre kullanılmamıştır. Onun yerine Tevhidi Müslüman, Şuurlu Müslüman gibi kavramlar kullanılmıştır.¹²

Sosyal demokrasi, 19. yüzyıl ortalarında işçi birlikleri tarafından ezilen işçi sınıfının hakkını ve çıkarlarını savunmak amacıyla Marksist tezlerin etkisiyle Almanya’da ortaya çıkmıştır. Sosyal demokrasi; eşitlik, sosyal adalet ve toplum anlayışı için sosyal güvenlik sistemini ve vergi politikalarını araç olarak kullanmaktadır.¹³

Milliyetçilik, siyasi örgütlenmenin ana ilkesinin millet olduğuna inanmaktır. Milletlerin eşit ve kendi kaderlerini tayin etme hakkı olduğu savunulmaktadır.¹⁴

⁵ Nedim Yalansız, *Türkiye’de Koalisyon Hükümetleri 1961-2002* (İzmir: Büke Kitapları, 2006), 14-16.

⁶ Andrew Heywood, *Siyaset* (Ankara: Adres Yayınları, 2015), 71.

⁷ Şükrü Karatepe, *Siyasi İdeolojiler* (İstanbul: İz Yayınları, 2011), 17.

⁸ Ömer Çaha ve Bican Şahin, *Dünyada ve Türkiye’de Siyasal İdeolojiler* (Ankara: Orion Kitapevi, 2013), 41-42.

⁹ Çaha ve Şahin, *Dünyada ve Türkiye’de Siyasal İdeolojiler*, 87-88.

¹⁰ Andrew Heywood, *Siyasi İdeolojiler*, (Ankara: BB101 Yayınları, 2018), 91-93.

¹¹ Çaha ve Şahin, *Dünyada ve Türkiye’de Siyasal İdeolojiler*, 563.

¹² Tanıl Bora, *Cereyanlar Türkiye’de Siyasal İdeolojiler*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 415.

¹³ Karatepe, *Siyasi İdeolojiler*, 85-88.

¹⁴ Heywood, *Siyasi İdeolojiler*, 201-202.

1.3. Merkez Sağ ve Merkez Sol

Sağ ideoloji; geleneksel bir yapıyı, hiyerarşik bir düzeni savunmaktadır.¹⁵ Toplumsal alanda muhafazakâr değerleri savunan, serbest piyasa ekonomisinden, devletin ekonomiye sınırlı bir şekilde müdahale etmesinden yana olan ve sosyal devlet anlayışını benimseyen bir eğilime sahiptir.¹⁶ Sol ideoloji kolektivizmi savunurken, sağ ideoloji piyasadan ve bireyden yanadır. Hak, özgürlük, kardeşlik ve reform kavramlarını sol kendi bünyesinde toplarken, sağ, hiyerarşi, milliyetçilik, gelenek ve düzen gibi kavramları benimsemiştir.¹⁷ DP ve AP Merkez Sağ çizgideki partilerdir. Onları Turgut Özal'ın liderliğindeki ANAP ve 90'lı yıllara damgasını vuran Süleyman Demirel'in DYP'si takip etmiştir.¹⁸

Fransız Devrimi'nden sonra Fransız parlamentosundaki oturma düzeyinde özgürlüğü savunan halkçılar parlamentoda başkanın solunda, değişim taraftarı burjuvalar başkanın sağında oturmuşlardır. Sol, kendi içerisinde merkez sol, aşırı sol, sosyal demokrasi ve Marksizm gibi çeşitlenmiştir. Türkiye'de 1980 askeri darbesi ile birlikte getirilen yasaklar partileri farklı siyasi söylemlere, ideolojilere itmiştir. 1992 yılında CHP'nin yeniden açılması ile birlikte merkez solda bölünmeler daha derinleşmiştir. Sonrasında CHP-SHP birleşmesi ile birlikte merkez solu temsil eden CHP ve DSP ortaya çıkmıştır.¹⁹

1.4. Demokrasi ve Uzlaşma Kültürü

Yunanca demos ve kratos kelimesinden türeyen demokrasi kavramı, iktidar veya yönetim olarak tanımlanabilir. Demokrasi, "demos" (halk) tarafından yönetim anlamındadır.²⁰ Lincoln'e göre demokrasi "halkın halk tarafından halk için yönetimidir". Bu tanıma göre, halk tarafından seçilen bir hükümetin kurulduğu ve bu hükümetin iktidarda kalmasının halkın rızasına bağlı olduğu, halkın siyasi yaşama kayıtsız ve şartsız katılım gösterdiği, insan hakları ve özgürlüklerin korunduğu ve geliştiği bir yönetimdir.²¹

Uzlaşma kültürü ise toplumla ve siyasi kültürle doğrudan ilişkilidir. Toplumun gelenekleri, örfleri, adetleri, dinleri ulusal değerleri de uzlaşmacılığın oluşmasında önemlidir.²²

¹⁵ Hamza Ateş ve Handan Dinç Güzel, "Türkiye'de Sol Partilerin Kamu Yönetimi Anlayışları", *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1, Sayı 4, (2017): 338-368.

¹⁶ Burak Başkan, "Krizdeki Merkez Sağ Ve Yeniden Konumlanma Bunalımı", *Liberal Düşünce Dergisi* 63 (2011), 153-168.

¹⁷ Andrew Heywood, *Siyasetin Temel Kavramları* (Ankara: Adres Yayınları, 2012), 57-58.

¹⁸ Nuray Mert, *Merkez Sağın Kısa Tarihi* (İstanbul: Selis Kitaplar, 2007), 23-33.

¹⁹ Ateş ve Dinç Güzel, "Türkiye'de," 338-368.

²⁰ Heywood, *Siyasi İdeolojiler*, 102.

²¹ Ergun Özbudun, *Türkiye'de Demokratik Siyasal Kültür* (Ankara: Türk Demokrasi Vakfı, 1995), 45.

²² Tandoğan Gülgeldi Hukuk Bürosu, *Uzlaşma Kültürü Nedir Ne Değildir*, 2015. (<http://www.tghukuk.com.tr/resimler/uzlasma-kulturu.pdf>)

2. Denetimli Demokrasi Dönemi Kurulan Koalisyon Hükümetleri

2.1. CHP - AP Koalisyonu (20.11.1961 - 25.06.1962)

CHP, 1923'te Mustafa Kemal Atatürk tarafından, ulusal birliği ve toprak bütünlüğünü koruma anlayışına dayalı bir felsefe doğrultusunda kurulmuştur.²³ Dönemin elit kadrosu ideoloji arayışına girmiş, sonrasında Kemalizm ideolojisi olarak benimsenmiştir.²⁴

CHP'nin benimsediği cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, laiklik, devletçilik ve inkılapçılık ilkeleri yani "Altı Ok" 1937 yılında anayasaya eklenerek resmi bir ideoloji şeklini almıştır. Partinin benimsediği bu ilkelerle Türkiye'nin resmi ve kurucu ideolojisi Kemalizm olarak tanımlanmıştır. Kemalizm'de Batılılaşmak ön plandadır. Otoriter eğilim baskındır. İdeali otoriter bir demokrasidir. Kemalizm'in, "halka rağmen halk için bir ideoloji" olduğu söylenebilir.²⁵ Bu otoriter tutum, ilerleyen dönemlerde değişmiş, 1950'li yıllardan itibaren ideolojik anlayış yumuşamıştır. Otoriter tutumdan vazgeçilerek ılımlı bir tutum, halka yakınlaşan bir anlayış benimsenmiştir. İlk hedef parti içi demokrasinin geliştirilmesi olmuştur.²⁶

27 Mayıs 1960 askeri darbesiyle DP iktidarına son verilmiştir. Ancak DP kadroları harekete geçerek yeni bir siyasi örgütlenme yoluna gitmişlerdir. DP'nin devamı niteliğindeki AP, 11 Şubat 1961'de kurulmuştur.²⁷ Darbenin ardından yeni bir anayasa yapılmıştır. Bu anayasa, özgürlüklere geniş yer vermiştir. Örgütlenme özgürlüğü ve yayın özgürlüğü açık bir şekilde garanti altına alınmıştır. Vatandaşlara ekonomik ve sosyal haklar vaat edilmiştir.²⁸ Değişen anayasa ile birlikte seçim sistemi de değişmiştir. Bu yeni seçim sistemi özellikle koalisyonların ortaya çıkmasında önemli etkenlerden birisi olmuştur. 1960 öncesinde Türkiye'de tek turlu listeli çoğunluk sistemi uygulanmaktaydı. Bu sistemde en çok oyu alan partinin bütün adayları milletvekili seçiliyordu. Yani bu sistem CHP ve DP gibi iki büyük parti dışında partilerin meclise girmesine engel teşkil ediyordu. Getirilen nispi seçim sistemi ile birlikte küçük partiler de mecliste temsil edilme imkânına sahip olmuşlardır.²⁹

AP siyasi yelpazede merkez sağa daha yakındır ve demokratik bir rejimden yanadır. Otoriter bir tutum sergilememiştir. İlimli milliyetçiliği benimseyen parti, aşırı milliyetçiliğin ve komünizmin karşısında olmuştur. Özel mülkiyeti, aileyi, dini, örf, adet ve gelenekleri savunmuştur. Fakat merkez soldan da bazı özelliklere sahiptir. Toplum üzerindeki her türlü karar verme hakkını

²³ Metin Heper, *Türkiye'nin Siyasal Hayatı* (İstanbul: Doğan Kitap, 2011), 173-175.

²⁴ Süleyman İnan, "Atatürkçülük (Kemalizm) ve İdeoloji", *Liberal Düşünce Dergisi*, 36, (2004), 109-116.

²⁵ Seyfettin Aslan, "Türkiye'de Modern Siyasal Düşünce", içinde *Osmanlıdan Cumhuriyete Türkiye'de Siyasal Hayat*, ed. Ahmet Karadağ (Ankara: Orion Kitapevi, 2013), 554-556.

²⁶ Bünyamin Bezci, "Cumhuriyet Halk Partisi", içinde *İttihat ve Terakkiden Günümüze Siyasal Partiler*, ed. Turgay Uzun (Ankara: Orion Kitapevi, 2010), 144-145.

²⁷ Ali Yaşar Sarıbay, *Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler* (Bursa: Alfa Yayınları, 2001), 57.

²⁸ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)* (İstanbul: Hil Yayınları, 2010), 236.

²⁹ Yalansız Türkiye'de Koalisyon Hükümetleri 1961-2002, 38-39.

kendisinde bulan bürokratik zümreye karşı “milli irade, millet hâkimiyeti” gibi kavramları kullanarak halkın seçim yoluyla yönetime katılması gerektiğini vurgulamıştır. Siyasi ve toplumsal alanda kapsamlı bir değişim ve dönüşümden yanadır.³⁰

15 Ekim 1961’de milletvekili genel seçimleri yapılmış ve seçimden sonra Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) ve partilerin liderleri ile komutanlar bir araya gelerek toplantı yapmışlardır. TSK milli bir koalisyon kurulmasını istemiştir.³¹ Bu gelişmelerden sonra Cemal Gürsel Cumhurbaşkanı seçilmiş, hükümetin kurulması için gayret göstermiştir. 7 Kasım günü Millet Meclisi ve Senato başkanlarıyla bir toplantı gerçekleştirmiş hükümetin öncelikle kurulabilmesi için AP, YTP ve CHP’nin birlikte hareket etmesi beklenmiştir.³²

AP’nin, Ragıp Gümüşpala liderliğinde CKMP ve YTP ile yaptığı görüşmeler olumsuz sonuçlanmıştır. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ise 9 Kasım Günü İsmet İnönü’ye hükümeti kurma görevini teklif etmiştir.³³ Ortak hükümeti kurma faaliyetleri 10 gün sürmüştür. YTP, tarafsız bir milletvekilinin kuracağı bir hükümete sıcak bakarak, İnönü’nün Başbakanlığını yapacağı bir hükümette olmak istememiştir. Böylelikle tek alternatif CHP ile AP’den oluşan bir hükümet olmuştur.³⁴ AP, kurulacak hükümet programında affın olmasında ısrar etmiş ve yine İnönü’nün başbakan olduğu ve CHP’nin de içinde bulunduğu bir koalisyonda AP’den iki kişinin başbakan yardımcısı seçilmesi için hazırlık yapmıştır. 14 Kasım’da Tabii Senatör Kadri Kaplan, Ordu adına konuşarak şu uyarıda bulunmuştur: “İhtilal bitmemiştir; 27 Mayıs amacına mutlaka ulaşacaktır.” Bunun üzerine AP Genel İdare Kurulu koalisyona katılacaklarını belirtmiş ve 16 Kasım 1961’de CHP-AP koalisyon protokolü imzalanmıştır.³⁵

CHP-AP koalisyonunda AP’liler af meselesini gündeme getirmişlerdir. AP’yi buna zorlayanlar Meclisteki diğer muhalefet partileri olan CKMP ve YTP’dir. Ancak af meselesine İsmet İnönü ve TSK karşı çıkmıştır.³⁶ AP’liler af konusunu gündemde tutarken İsmet İnönü Köy Enstitülerinin yeniden açılabileceğini söylemiş, AP’liler buna tepki göstermişlerdir. Af ve Köy Enstitüleri konusu hükümeti gergin bir ortama sokmuştur.³⁷

Hükümete karşı 22 Şubat 1962’de Harp Okulu komutanı Talat Aydemir’in yönettiği başarısızlıkla sonuçlanan bir darbe girişimi gerçekleşmiştir.³⁸ Sonrasında İsmet İnönü koalisyon hükümetinin zor durumda kalmaması için yoğun çaba göstermiştir. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ile birlikte darbeci Aydemir

³⁰ Tanel Demirel, *Adalet Partisi: İdeoloji ve Politika* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), 340-345.

³¹ Muzaffer Ayhan Kara, *Türk Siyasal Yaşamında Koalisyon*, (Ankara: Bigbang Yayınları 2015), 57.

³² Yalansız, *Türkiye’de Koalisyon Hükümetleri 1961-2002*, 67.

³³ Halit Kaya, *Adalet Partisi ve Ragıp Gümüşpala (1961-1965)*, (Yayımlanmış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2014), 84-85.

³⁴ Kara, *Türk Siyasal Yaşamında Koalisyon*, 59.

³⁵ Yalansız, *Türkiye’de Koalisyon Hükümetleri 1961-2002*, 69.

³⁶ Hilmi Tutar, *Türk Siyasetinde Sancılı Yıllar* (İstanbul: Bizim Kitaplar, 2006), 85-86.

³⁷ Yalansız, *Türkiye’de Koalisyon Hükümetleri 1961-2002*, 75.

³⁸ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, 227-228.

ve arkadaşlarının silah bırakması şartı ile af konusunda anlaşmaya varılmıştır. Böylelikle Talat Aydemir ve arkadaşlarına özel bir af çıkartılmıştır.³⁹

Hükümette kriz yaratan af konusu ülkenin ekonomisine yansımış, siyasi istikrarsızlık ekonomide de istikrarsızlığa neden olmuştur. Süren af sorunu bu kez 31 Aralıkta hayatını kaybeden Yassıada mahkumu eski DP'li Bayındırlık ve Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri'nin 2 Ocak 1962'de yapılan cenaze töreninde gündeme gelmiş, siyasetin gergin ortamı cenaze törenine de sirayet etmiştir.⁴⁰

2.1.1. Koalisyonun Sonu

Hükümeti kurtarma toplantıları sonuçsuz kalmıştır. İsmet İnönü olumsuz gelişmelerin ardından istifasını Gürsel'e sunmuş, Gürsel istifa mektubunu önce kabul etmemiş ve DP'lilerin Affı konusunda AP'lileri ikna edeceğini ve grup kararı alırdabileceğini söylemiştir.⁴¹ “Zoraki Koalisyon” kopmaya başlamıştır.⁴² 28 Mayıs 1962'de AP Meclis ve Senato gruplarının siyasi af ile ilgili yaptıkları toplantıda sert tartışmalar yaşanmıştır. İnönü'nün ve AP'li bakanların Genel Af çıkarılmayacağı yönünde açıklamalarına rağmen toplantıda Ömer Eken ve 91 arkadaşının siyasi af ile ilgili verdiği önerge kabul edilmiştir. Başbakan İnönü 30 Mayıs 1962'de istifa etmiştir.⁴³

İlk koalisyon hükümetinin görev süresince herhangi bir alanda ekonomi başta olmak üzere önemli bir çalışma yapılmamıştır. En önemli sorun AP'nin eski DP'li yöneticilere yönelik af çıkarılması için girişimde bulunmasıdır.⁴⁴

2.2. CHP-YTP-CKMP Koalisyonu (25.06.1962 - 25.12.1963)

YTP'nin parti programı AP programından farklı değildir. Siyasi ve iktisadi açıdan liberal içeriklidir. Programda 27 Mayıs'ın seçmene değil, DP'nin yönetici kadrosuna yönelik olduğu belirtilmiştir.⁴⁵ Ekonomide hızlı sanayileşme ve özel teşebbüsü savunan YTP, bunun için hükümetin ön planda olması gerektiğini savunmuştur.⁴⁶ CKMP, 16 Ekim 1958'de Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) ile Türkiye Köylü Partisinin (TKP) birleşmesiyle ortaya çıkmıştır. Osman Bölükbaşı'nın liderliğinde parti, Türkçü çevrelerle ilişkileri olan siyasetçilerden oluşmuştur.⁴⁷ CKMP, ana prensiplerinin milliyetçilik, düşünce,

³⁹ Kara, *Türk Siyasal Yaşamında Koalisyon*, 68.

⁴⁰ Yalansız, *Türkiye'de Koalisyon Hükümetleri 1961-2002*, 77-78.

⁴¹ Tutar, *Türk Siyasetinde Sancılı Yıllar*, 93.

⁴² Kara, *Türk Siyasal Yaşamında Koalisyon*, 69.

⁴³ Yalansız, *Türkiye'de Koalisyon Hükümetleri 1961-2002*, 117-118.

⁴⁴ Erdoğan Günel, *Türkiye'de Demokrasinin Yüzyıllık Serüveni 1908-2008* (İstanbul: Karakutu Yayınları, 2009), 178.

⁴⁵ Anabritannica Genel Kültür Ansiklopedisi, *Yeni Türkiye Partisi* (İstanbul: Anabritannica Genel Kültür Ansiklopedisi, Cilt: 22, 2004), 400.

⁴⁶ Stanford j. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* (İstanbul: E Yayınları, Cilt: 2, 2006), 495.

⁴⁷ Ferit Salim Sanlı, *Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisinden Milliyetçi Hareket Partisine Tarihsel Süreç İdeoloji ve Politika (1960-1969)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2017), 60.

his ve dil birliği olduğunu vurgulamıştır. Serbest mübadele ekonomisini savunduğunu belirtmiştir.⁴⁸

Birinci koalisyon hükümetinin sonunda TSK, İnönü'nün Başbakanlığında kurulacak bir hükümetten yanadır. Milli Birlik Komitesi'nin (MBK), CHP'nin hatta İnönü'nün başbakan olmadığı bir hükümeti kabul etmeyeceği bildirilmiştir.⁴⁹ Koalisyon kurulmadan önce CKMP ve YTP bazı şartlar öne sürmüştür. CHP, İçişleri Bakanlığının kendisinde olmasında, CKMP ve YTP'nin "siyasi af" şartında ısrarcılıkları, koalisyon görüşmelerini tıkamıştır. Görüşmelerden sonra YTP ve CKMP, CHP'nin daha önceki görüşmeler sırasında ileri sürdüğü şartları kabul ettiklerini ve koalisyonu kurmaya hazır olduklarını bildirmişlerdir.⁵⁰

Koalisyon kurulduktan sonra "Siyasi Af" meselesinde partiler uzlaşma sağlamışlardır ancak bu kez Celal Bayar ve arkadaşlarının affı, ikinci koalisyon hükümetinin önemli sorunlarından birisi olmuştur. Bayar'ın sağlık sorunları nedeniyle, af çıkmıştır.⁵¹

2.2.1. Koalisyonun Sonu

Hükümetteki sorunlar sürerken bir af kanunu çıkarılmamış ve ciddi bir mücadele verilememiştir. Bu huzursuzluğun sonucu 17 Kasım 1963 Mahalli İdareler Seçimleri ile ortaya çıkmıştır. Seçimlerde AP % 46, CHP % 37, YTP % 6, CKMP ise % 2,8 oy almıştır.⁵² Başbakan da yurtdışındayken hükümetten ilk çekilme kararını 26 Kasım 1963'te CKMP almıştır. CKMP yöneticilerinin bu kararı almasında, son seçim sonuçlarının CKMP'yi yıpratması etkili olmuştur. Gelir kaynakları ile ilgili alınacak kararlar ise CKMP'yi tamamen yıpratacaktır.⁵³

Yurda dönen İnönü kendisi yurtdışındayken böyle bir karar alınmasını kınamıştır. İkinci koalisyon hükümeti Başbakan İnönü'nün 2 Aralık 1963'te istifasını Cumhurbaşkanı Gürsel'e sunmasıyla son bulmuştur.⁵⁴

2.3. Laik ve İslamcı Kesimin Koalisyonu: CHP-MSP Hükümeti (26.01.1974 - 17.11.1974)

CHP'de 1965'in başlarında ideolojik anlamda yaşanan değişimle sosyal demokrat sözcükler yoğun kullanılmaya başlanmıştır. Yoksul kesimlerin sosyal ve ekonomik alanlardaki sıkıntıları ve bu alanlarda isteklerde bulunması,

⁴⁸ TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu, *Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Programı*, (t.y.), Erişim tarihi 17.02.2024, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/888/198104696.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

⁴⁹ Tutar, *Türk Siyasetinde Sancılı Yıllar*, 100.

⁵⁰ Bilgi Küçükcan, *1961 Anayasası ve 1961-1965 Koalisyon Hükümetleri Dönemi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997), 161.

⁵¹ Tutar, *Türk Siyasetinde Sancılı Yıllar*, 116.

⁵² Tutar, *Türk Siyasetinde Sancılı Yıllar*, 121-122.

⁵³ "Meclis 27 Mayıs Bayramını Kabul Etti", *Milliyet Gazetesi*, 4 Nisan 1963.

⁵⁴ Metin Tokar, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları* (Ankara: Bilgi Yayınları, Cilt: 6, 1992), 171.

CHP tabanının istekleri ve bu isteklere Türkiye İşçi Partisi'nin (TKP) karşılık vermesi bunda etkilidir. 1961 Anayasası'nın getirmiş olduğu özgürlük ortamı toplumsal talepleri de etkilemiştir. Dolayısıyla toplumdaki bu değişime CHP, "ortanın solu" anlayışıyla karşılık vermiştir.⁵⁵ Ecevit, ortanın solunu tutum ve davranış bakımından aşırı soldan ayırmıştır. Demokratik oluşu onu komünizmden ayırmıştır. Halk, devlet yönetiminde ve denetiminde etkin bir şekilde yer almaktadır. Ortanın solu, teşebbüs özgürlüğü özel mülkiyete yer vermesiyle aşırı soldan ayrılmıştır.⁵⁶

Ortanın solu anlayışıyla CHP'de laiklik anlayışı değişmiştir. CHP, dinsizlik suçlamasını ortadan kaldırmak ve bu algıyı değiştirmek için çalışmalar yapmıştır.⁵⁷ Ayrıca işsizlik yardımları, yaşlılara aylık, çalışanlara toplumsal güvence, bütün vatandaşlara sağlık sigortası ve kadınlara sosyal sigorta gibi politikalar yürütmüştür.⁵⁸

12 Mart 1971 tarihinde askeri muhtıra sonrasında hükümet istifa etmiştir. Bu olağanüstü dönem 14 Ekim 1973 seçimlerine kadar sürmüştür. Bu muhtıra ile birlikte anayasada bazı değişiklikler yapılmıştır. Üniversiteler baskı altına alınmış, sendikalar işlevsiz hale getirilmiş, aydınlar susturulmuş ve bazı yargılamalar sonrasında idamlar gerçekleştirilmiştir. Ecevit, TSK'nın siyasete karışmasına karşı çıkmıştır. Ecevit'in bu tutumu ile birlikte CHP'nin TSK ile ilişkilerindeki değişimin başlangıcı olmuştur. CHP'nin Nihat Erim hükümetini desteklemesine karşı Ecevit tepki göstermiştir. Muhtıra sonrasında CHP'de lider değişikliği olmuştur. Ortanın solu anlayışını savunan Ecevit Genel Başkan seçilmiştir.⁵⁹

CHP, "Ak Günlere" adlı seçim bildirgesinde kalkınmanın köylüden başlayacağı ve bu kalkınmanın topluma dengeli ve adaletli bir şekilde dağıtılacağından bahsetmiştir. Bildirgede köykent projesi ile tarımda verimin artırılacağı vurgulanmıştır. İşçilere ileri demokratik hakların verilmesi, bu kapsamda Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu ile Sendikalar Kanunu'nun uygulamada aksayan ve çelişen mahkeme kararlarına yol açan hükümlerinin sendika ve işçi haklarında bir kısıtlanmaya gidilmeksizin düzenlenmesi vurgulanmıştır.⁶⁰

MSP'nin ideolojisi Necmettin Erbakan'ın siyasete girdiği süreçten itibaren kullandığı Milli Görüş kavramına dayanmaktadır. Milli Görüş'e göre millilik anlayışı ulus-devlet temeline dayalı millet kavramı değildir. Temel slogan "ahlak ve maneviyat"tır. Milli Görüş, faizci kapitalist nizamın sömürü unsurlarını; "faiz, haksız vergi, kambiyo, kredi dağıtımındaki adaletsizlik ve karşılıksız

⁵⁵ Hikmet Bila, *CHP: 1919-2009* (İstanbul: Doğan Kitap, 2008), 182-183.

⁵⁶ Bülent Ecevit, *Ortanın Solu* (Ankara: Tekin Yayınevi, 1973), 116-117.

⁵⁷ Cemal Fedayi, *Osmanlıdan Günümüze Türkiye'de Sol Siyaset* (Ankara: Kadim Yayınları), 73.

⁵⁸ Ayşe Güneş Ayata, *CHP (Örgüt ve İdeoloji)* (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1992), 89-90.

⁵⁹ Gazanfer Kaya, *Toplumsal Değişme Sürecinde Siyaset ve Özgürlükler* (Ankara: Ütopya Yayınları, 2013), 191-192.

⁶⁰ TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu, *Ak Günlere: Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi*, (t.y.), Erişim tarihi 17.02.2024, https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/751/197600453_1973.pdf.

para basımı” şeklinde belirtmiştir. Ekonomik ve sosyal alanda Müslüman milletlerin birlikte hareketini vurgulamıştır.⁶¹

MSP, ağır sanayinin kurulmasını, yatırım ve ara mallarını imal eden bir sanayinin kurulmasını öncelemiştir. MSP, devleti ağırlaştırarak, işlerin aksamasına yol açan kırtasiyeciliğin kaldırılacağını ve adil bir mekanizmanın oluşturulacağını belirtmiştir. Sanayileşme projelerini Devlet Planlama Dairesinin hazırlayacağı ve bir bölgeye yatırım yapmak için o bölgede yaşayan halk, işçi, köylü, tüccar, esnaf gücü ve imkânı dâhilinde hissedar olmak şartıyla teşebbüse katılabileceği belirtilmiştir.⁶²

14 Ekim 1973’te milletvekili genel seçimleri yapılmış, CHP 33.3 oy oranıyla seçimlerden birinci parti olarak çıkmıştır. İkinci AP 29.8, üçüncü MSP ise 11.8 oy oranına sahip olmuştur.⁶³ İlk turda hükümeti kurmak Ecevit için kolay olmamıştır.⁶⁴ Hükümeti kurma görevini AP lideri Süleyman Demirel almış ancak o da olumlu sonuç alamamıştır. Demirel’in seçimden sonra “millet bize muhalefet görevi” verdi sözü koalisyon içerisinde olmaya sıcak bakmadığını göstermektedir.⁶⁵

AP ile Cumhuriyetçi Güven Partisi’nin (CGP) kuracağı koalisyon 226 yeter sayısına ulaşmadığı için kurulma ihtimali yoktur. CHP+ AP, CHP+DP ve CHP+MSP koalisyonlarından ilki “*düşman kardeşlerin koalisyonu*” olacağı için bu formüller de mümkün görünmemiştir.⁶⁶ CHP-MSP koalisyonu gündeme gelmiştir. Ekonomik ve sosyal tabaka açısından CHP ve MSP hemen hemen birbirine yakın partilerdir.⁶⁷ MSP’nin dini söylemi CHP’nin söylemiyle zıt olsa da, ekonomik ve toplumsal sorunlara yaklaşımları birbirleriyle uyusmaktadır. Bunun yanında CHP ve MSP, AP’yi rakip olarak görmüşlerdir.⁶⁸

15 Mayıs 1974’te Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde (TBMM) “Genel Af” yasası sağ partilerin istedikleri şekilde kabul edilmiştir.⁶⁹ Bu konuda koalisyon ortakları anlaşmazlığa düşmüşlerdir. MSP grubunda 141 ve 142. maddelerin affi aleyhinde konuşulmuştur. Grupta Karaçam, komünistleri affedemeyeceklerini, ırza geçenlerin cezası konusunda indirim yapamayacaklarını ifade etmiştir.⁷⁰ MSP grubunda bu görüşü savunanlar henüz çoğunlukta değildir.

⁶¹ Serkan Yorgancılar, *Milli Görüş 1969-1980* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2012), 375-379.

⁶² TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu, *Milli Selamet Partisi Program ve Tüzük*, (t.y.), Erişim tarihi 17.02.2024, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/741/199501762.pdf>

⁶³ Hikmet Sami Türk ve Erol Tuncer, *Türkiye İçin Nasıl Bir Seçim Sistemi* (Ankara: Tesav Yayınları, 1995), 321.

⁶⁴ Tutar, *Türk Siyasetinde Sancılı Yıllar*, 228.

⁶⁵ Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın, *1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 252.

⁶⁶ Yalansız, *Türkiye’de Koalisyon Hükümetleri 1961-2002*, 285.

⁶⁷ Hikmet Özdemir, “Siyasal Tarih (1960-1980)”, içinde *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Yay. Yönet. Sina Akşin (İstanbul: Cem Yayınevi, 2005), 270.

⁶⁸ Kara, *Türk Siyasal Yaşamında Koalisyon*, 100-101.

⁶⁹ Tevfik Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950’den Günümüze* (Ankara: İmge Kitapevi, 2004), 237-238.

⁷⁰ “MSP grubunda 141 ve 142’nin Affi Aleyhinde Konuşuldu”, *Milliyet Gazetesi*, 23 Mart 1974.

Ancak bu durumu fırsata çevirmek isteyenler olabilir. Dolayısıyla MSP grubunu bölmek ve parçalamak için bu durumdan yararlanılabilir. MSP grubunun af konusundaki tutumu değişirse CHP-MSP ortaklığının bozulması işten bile değildir. Çünkü af meselesinde tartışılan maddelerin affın alanına girmesi koalisyon protokolünün en önemli yerlerinden birisidir.⁷¹ Muhalefet partileri olan AP, Demokratik Parti ve CGP sözcüleri 141 ve 142. maddeden mahkûm olanların affedilmesine karşı çıkmışlardır. Demirel, komünist saldırıyı gerçekleştirenlerin başarıya ulaştıklarında karşısındakileri affetmeyi değil, muhakerme bile etmeyeceklerini söyleyerek bu maddelerden dolayı mahkûm edilenlerin affına karşı çıkmıştır.⁷²

CHP milletvekilleri 141 ve 142. maddelerin affın kapsamına alınması için Anayasa Mahkemesine başvurmuşlardır. Mahkeme 4 ret, 11 kabul oyuyla 2 Temmuz 1974'te 141 ve 142. maddeleri yasanın kapsamına almıştır. İşçilerin kıdem tazminatlarının otuz gün olarak belirlenmesi, asgari ücretin kırk liraya yükseltilmesi ve haşhaş üretiminin serbest bırakılması gibi konularda ise taraflar uzlaşma göstermiştir.⁷³ Haşhaş üretimi ekonomik ve insani nedenlerden dolayı sayı olarak azaltılmıştı. 1971 yılında tamamen yasaklanmıştır. Haşhaş üretimi konusunda ABD, Türkiye'yi sürekli olarak uyarmıştır. Eğer Türkiye haşhaş üretimi konusundaki yasağı kaldırırsa, Türkiye'ye yapılan askeri ve ekonomik yardımların kesileceği yönünde açıklamalarda bulunmuştur.⁷⁴

Kıbrıs konusu, CHP-MSP koalisyon hükümetinin önemli gelişmelerindedir.⁷⁵ Gelişmelerin ardından Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk başkanlığında MGK toplanmış ve adaya asker çıkarılması konusunda karar alınmıştır. Harekât 20 Temmuz 1974'de başlamıştır. Türk Ordusu Girne ve Lefkoşa'nın Türk alanını ele geçirmiştir.⁷⁶ 13 Ağustosta başlayan ikinci harekât da başarıyla sonuçlanmıştır.⁷⁷ Ecevit ve Erbakan, Kıbrıs'a ikinci harekâtın yapıp yapılmayacağı konusunda anlaşmazlık yaşamıştır. Ecevit, anlaşma sağlanarak Akdeniz'in bir barış alanı olmasından yana iken, Erbakan birinci harekâta gelinen aşamanın yeterli olmadığını, ikinci bir harekâtle yeşil hattın tutulmasını savunmuştur.⁷⁸

2.3.1. Koalisyonun Sonu

Kıbrıs meselesinde Cenevre görüşmelerinde Erbakan, "coğrafi federasyon" tezine, "Kıbrıs'ın taksimi" ile karşılık vermiştir. Bu durum koalisyon içerisinde

⁷¹ "Kantarın Topu ve Koalisyonun Geleceği", *Milliyet Gazetesi*, 23 Mart 1974.

⁷² "Af Konusu Görüşülmeye Başlandı", *Milliyet Gazetesi*, 28 Mart 1974.

⁷³ Cengiz Atabeyoğlu, *Hürriyet 1975 Ansiklopedik Yıllığı* (İstanbul: Hür Ofset Matbaası, 1975), 50-56.

⁷⁴ "Haşhaş Konusunda ABD Tehdide Başladı", *Cumhuriyet Gazetesi*, 15 Mart 1974.

⁷⁵ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze*, 238.

⁷⁶ Özgür Polat, *37. Cumhuriyet Hükümetinin (CHP-MSP Koalisyonu) Dış Politikası 26 Ocak - 17 Kasım 1974*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2009), 70-74.

⁷⁷ Tutar, *Türk Siyasetinde Sancılı Yıllar*, 233.

⁷⁸ Ekrem Kızıltaş, *Herkesin Hocası Erbakan* (Ankara: Hayat Yayınları, 2006), 170.

farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Koalisyonun çökmesine neden olan olay Ecevit'in İskandinav ülkelerine yapacağı ziyaret sırasında yaşanmıştır.⁷⁹ Ecevit, Başbakanlık vekâletini Erbakan'a vermemiştir. Erbakan da Ecevit'in gezi kararnamesini imzalamamış ve ardından Ecevit 17 Kasım 1974'te istifa etmiştir.⁸⁰ Günel'a göre koalisyonun dağılmasının gerçek nedeni, dış politika başarılarının iç politikada oya dönüştürülmek istenmesidir.⁸¹

3. Denetimli Demokrasiden Sivil Demokrasiye Geçiş Yılları ve Sonrası Koalisyon Hükümetleri

3.1. DYP-SHP Koalisyonu (21.11.1991 – 25.06.1993)

DYP; sağ, liberal ve serbest girişimden ve kısmen devletin ekonomiye müdahalesinden yana, büyük kentlerin değil kırsal kesimin burjuvazisi olan bir partidir. Cumhuriyet değerlerine bağlı, milliyetçi bir partidir. Parti, milli ve manevi değerlere saygılı olunmasını, imanlı ve inançlı nesillerin yetişmesini, bunun laiklik içerisinde yapılması gerektiğini belirtmiştir. Ekonomide, serbest piyasa ekonomisi yanında devletin özel girişimlerle rekabet içerisinde olması savunulmuştur.⁸²

SHP ise özgürlük, eşitlik, emeğin değeri, toplumsal alanda da demokratikleşme, bağımsızlık ve üreticilik kavramlarını vurgulamıştır. Emekçinin iş yaşamında iyileştirilmesi ve ülkenin uluslararası alanda rekabet edebilecek güce kavuşması için üreticiliğin gerekliliği belirtilmiştir.⁸³ SHP, devletçilik, demokratikleşme ve servetin adil dağılımı politikaları üzerinde durmaktadır. Ayrıca işçi sınıfına özellikle DYP ile kurulan koalisyon sonrasında yapılan vurgu azalmıştır. İşçi sınıfının çalışma ve yaşam koşullarının düzeltilmesi politikalarına koalisyon gündeminin ilk maddelerinde yer vermemiştir. SHP'nin temel politikalarından birisinin değişmesi, uzun muhalefet döneminin ardından iktidara gelmesi ve DYP'nin bu politikada farklı bir tutum içerisinde olmasından kaynaklanmıştır. SHP ortağıyla ters düşmemek için bu görüşünden taviz vermek zorunda kalmıştır. SHP'nin iktidarda olması sorunlara yaklaşımını değiştirmiş, farklı çözüm arayışları içerisine girmiştir.⁸⁴

SHP'nin amacı "Türkiye Partisi" olmaktır. SHP, emeği savunmasına rağmen, toplumun bütün kesimlerini kucaklayıcı bir söylemle seçime girmiştir. İşçilere, memurlara, köylülere ve esnaflara sunulan vaatlerinin yanında, sermaye sahiplerine sunulan vaatler de dikkat çekmiştir.⁸⁵

⁷⁹ Yalansız, *Türkiye'de Koalisyon Hükümetleri 1961-2002*, 313-314.

⁸⁰ Cemal Fedayi, "Türkiye'nin Siyasal ve Sosyal Kaos Dönemi (1971-1980)- Namı-ı Diğer: 70'li Yıllar", içinde *Türkiye'nin Politik Tarihi*, Ed. Adem Çaylak (Ankara: Savaş Yayınları 2011), 502.

⁸¹ Günel, *Türkiye'de Demokrasinin Yüzyıllık Serüveni 1908-2008*, 262.

⁸² Cemal Altan, "Doğru Yol Partisi", içinde *İttihat Ve Terakkiden Günümüze Siyasal Partiler*, Ed. Turgay Uzun (Ankara: Orion Kitapevi, 2010), 411-413.

⁸³ TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu, *Sosyal Demokrat Halkçı Parti Program ve Tüzük*, 1993, Erişim tarihi 17.02.2024, https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/685/199400525_1993.pdf.

⁸⁴ Erdoğan Yıldırım, *Türkiye'de Siyaset Süreci Ve Profesyonel Siyasette Benliğin Kurulması: SHP Örneği*(Ankara: Ark Yayınları, 1995), 56.

⁸⁵ Bahar Üste, *Siyaset Bilimi* (İstanbul: Beta Yayınları, 2011), 130.

Seçimlerden DYP %27,0 oy oranıyla birinci parti, %24,0 ile ANAP ikinci parti, %20,8 ile SHP üçüncü parti olarak çıkmıştır. %16,9 ile Refah Partisi (RP) dördüncü, %10,8 ile DSP beşinci parti olmuştur.⁸⁶ 1991 seçimleri Kahraman'a göre, DYP 1991 seçimlerine Demirel liderliğinde popülist-köycü bir söylemle girmiş ve iktidara ortak olmuştur. Seçimlerin diğer sonucu Altı-Ok Kemalist tezleri tartışmaya açan ve 1961-1977 dönemindeki CHP'yi hatırlatan SHP olmuştur. Siyasal İslam ise, iktidara gelmemiş fakat parlamentodaki yerini almış, güçlenmiştir.⁸⁷

DYP-SHP koalisyonu kısa sürede kurulmuştur. Erdal İnönü'ye göre sebebi, ANAP iktidarından kaynaklanan sorunlardır. Seçim meydanlarında İnönü ve Demirel sorunlara yapıcı çözümlerle yaklaşmış, sosyal demokrat söylem kullanmıştır.⁸⁸

Koalisyon görüşmeleri sırasında bakanlık paylaşımında pazarlıklar yapılmış, Bayındırlık İskân Bakanlığı ile Köy İşleri Tarım Bakanlığından birisinin SHP'ye verilmesi için SHP Merkez Yürütme Kurulu (MYK) üyeleri ısrarcı olmuşlardır. Bu konuda DYP'ye bir öneri sunulmuştur. Bu öneri, SHP'ye verilecek olan Ulaştırma Bakanlığı yerine Bayındırlık ve İskân Bakanlığının SHP'ye verilmesi, Dışişleri Bakanlığının DYP'ye bırakılmasıdır.⁸⁹ Partiler arasındaki koalisyon görüşmelerinden sonra "*Ortak Hükümet Protokolü ve Ekleri*" 19 Kasım 1991'de imzalanmıştır.⁹⁰

DYP-SHP koalisyonunda demokratikleşme açısından iki önemli adım atılmıştır: İlki Ceza Muhakemeleri Usul Kanunu'nda (CMUK) olmuştur. Kanun TBMM'de kabul edilmesine rağmen Cumhurbaşkanıya takılmıştır. Ancak TBMM kanununun geçmesi konusunda ısrar edince Cumhurbaşkanı onaylamak zorunda kalmıştır. Ayrıca koalisyon ortaklarının uzlaşısı içerisinde gerçekleştirdikleri işkence ve savunma hakkı gibi konular vardır. Koalisyon uzlaşma içerisinde çalışmalarını sürdürürken, Cumhurbaşkanı Özal mecliste kabul edilen bazı kanunları veto ederek koalisyonu zora sokmuştur. Bunlardan birisi Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) sözleşmesidir.⁹¹

DYP-SHP koalisyonunun ilk dönemini değerlendiren Kongar, bu koalisyon ile birlikte ülkede görece bir özgürlük ortamının oluştuğunu belirtmiştir. CMUK'da yapılan değişikliklerin eksikliğine rağmen demokratikleşme yolunda önemli bir gelişmedir. Bu dönemde Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) açılmıştır. Erdal İnönü'nün Başbakan Yardımcısı olması bu akademin açılmasını sağlamıştır. Sonrasında Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanı seçilmesi koalisyonu etkilemiştir. 13 Haziran günü DYP Kongresinde DYP'nin yeni Genel Başkanı Tansu Çiller olmuştur.⁹² Çiller'in DYP Genel Başkanlığına getirilmesi

⁸⁶ Türk ve Tuncer, *Türkiye için Nasıl Bir Seçim Sistemi*, 311.

⁸⁷ Hasan Bülent Kahraman, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi* (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008), 226.

⁸⁸ Yalansız, *Türkiye'de Koalisyon Hükümetleri 1961-2002*, 448.

⁸⁹ Turgut Yılmaz Güven, *Demirelli Yılları* (Ankara: Gündüz Kitabevi Yayınları, 1997), 249.

⁹⁰ Kara, *Türk Siyasal Yaşamında Koalisyon*, 195.

⁹¹ Yalansız, *Türkiye'de Koalisyon Hükümetleri 1961-2002*, 455.

⁹² Yalansız, *Türkiye'de Koalisyon Hükümetleri 1961-2002*, 456.

Kara'ya göre Çiller'in Cumhuriyet kadını imajı ve DYP'nin kırsal alandan çıkıp çağdaş kentsel bir görünüme sokulmak istenmesinden kaynaklanmıştır.⁹³ Koalisyon ortakları Kürtçe yayın konusunda anlaşmazlık yaşamışlardır. Türkiye Radyo Televizyon Kurumu'ndan (TRT) Kürtçe yayın yapılacağı ve okullarda Kürtçenin seçmeli ders olarak okutulacağı olasılığına Cumhurbaşkanı Demirel karşı çıkmıştır. Demirel, terör sorunu tamamen bitmeden kültürel bir meselenin tartışılmaya açılmasının doğru olmadığını Çiller'e belirtmiştir.⁹⁴

İkinci DYP-SHP Koalisyon Hükümeti'nin yaşadığı sorunlardan biri Sivas olaylarıdır. Bu olayların ardından yeni kurulan hükümet 5 Temmuz'da Meclis'ten güvenoyu almıştır. ANAP, DSP, HEP ve Büyük Birlik Partisi (BBP) ret oyu vermiştir. MHP ise hükümetin kurulmasına destek vermiştir.⁹⁵ İkinci DYP-SHP Koalisyon Hükümeti'nin önemli sorunlarından birisi de terördür. Buna ilişkin Başbakan Çiller, güvenlik komisyonunun kurulması gerektiğini belirtmiştir.⁹⁶ Bu dönemde yaşanan terör olayları koalisyonu olumsuz yönde etkilemiştir. Çiller, bu konuyla ilgili düşüncesini ortaya koyduktan sonra kararsızlık sürecine girmiştir. Süreç çok fazla uzamadan terörle mücadelede sert bir tutum sergilemiştir. Çiller, mecliste yer alan Demokrasi Partisi (DEP) milletvekilleri için; "*Kürdistan İşçi Partisi'ni (PKK) meclisten atacağız. Mecliste PKK'ya tahammülümüz kalmadı. Bazı DEP'ilerin dokunulmazlıklarının kaldırılması için oy kullanacağım*" demiştir. Dolayısıyla bu değişim, siyasetin ve devletin değişmez sert çizgilere sahip olduğunu açık bir şekilde ortaya koymuştur.⁹⁷

11 Eylül 1993'te SHP, 4. Olağanüstü Kurultayını gerçekleştirmiş, Erdal İnönü aday olmamıştır.⁹⁸ DYP, uzlaşmacı ve demokratik bir kişilik olan Murat Karayağçın'ın seçilmesini istemiştir. Yapılan kurultay ile birlikte Karayağçın 559 delegenin oyunu almış ve SHP'nin yeni Genel Başkanı olmuştur.⁹⁹

Koalisyonun DYP kanadı Terörle Mücadele Yasası'nda bir öneri sunmuştur. Öneride devletin "*laik*" niteliğine yönelik hedef alan propaganda ve gösterilerin terör suçu olmaktan çıkarılması istenmektedir. Bu öneriye koalisyonun diğer ortağı SHP karşı çıkmıştır. Anlaşmazlık 23 Kasım'da laiklik karşıtı propaganda ve gösterilerin "*şiddet veya örgütlü eylem olması koşuluyla "terör suçu"* olarak değerlendirilmesiyle sona ermiştir.¹⁰⁰

Koalisyon ortakları arasında özelleştirme konusunda da ciddi sorunlar yaşanmıştır. Çiller, SHP'nin özelleştirme konusundaki tutumundan rahatsız olmuştur.¹⁰¹ DYP özelleştirme konusundaki yasayı Meclis'ten geçirmek iste-

⁹³ Kara, *Türk Siyasal Yaşamında Koalisyon*, 208.

⁹⁴ *Hürriyet Gazetesi*, 14 Temmuz 1993, s.29.

⁹⁵ Yalansız, *Türkiye'de Koalisyon Hükümetleri 1961-2002*, 457.

⁹⁶ "Komisyon Önerisi", *Milliyet Gazetesi*, 14 Temmuz 1993.

⁹⁷ Aydın ve Taşkın, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, 397-398.

⁹⁸ Yalansız, *Türkiye'de Koalisyon Hükümetleri 1961-2002*, 457-458.

⁹⁹ Abdullah Polat, *1980 Sonrası Türkiye Solu: SHP Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 191-192.

¹⁰⁰ Yalansız, *Türkiye'de Koalisyon Hükümetleri 1961-2002*, 458-459.

¹⁰¹ Kemali Saybaşılı, *DYP-SHP Koalisyonunun Üç Yılı* (Ankara: Bağlam Yayınları, 1995), 119.

miştir. Buna karşın SHP'liler bu yasayı düşünce özgürlüğü yasası ile birlikte Meclis'ten geçirmek istemişlerdir. Düşünce özgürlüğünün de yasanın içerisinde olması konusu koalisyonu dağılmanın eşiğine getirmiştir. 11 Ekim 1994'de gerek düşünce suçları affı ve gerek Terörle Mücadele Yasası'nda değişiklik yapılmasının tasarıda yer almasıyla birlikte uzlaşma sağlanmıştır. 18 Şubat 1995 tarihinde yapılan bir kurultay ile SHP İle CHP, CHP adı altında bir araya gelmişlerdir. Kurultayda Hikmet Çetin Genel Başkan seçilmiştir.¹⁰² DYP-CHP hükümetinin en önemli icraatı, Meclis'ten 21 maddelik sivil anayasa paketini geçirmektir. Seçmen yaşının 18'e indirilmesi, memurların sendikal hakkı, partiye üye olabilmeye yaşının 18'e indirilmesi hususları demokratikleşme açısından önemli değişikliklerdir.

3.1.1. Koalisyonun Sonu

İkinci DYP-SHP Koalisyon Hükümeti içerisinde görüş ayrılıkları yaşanmış, bu durum koalisyonu dağılma noktasına getirmiştir. Ortaklar terör yasası konusunda ayrılığa düşmüş, SHP bu yasaya laiklik kelimesinin konulmasını istemiştir. Özelleştirme konusunda Başbakan Çiller, özelleştirme ile ilgili bazı maddelerin bütçe kanununa eklenmesini istemiş ancak bu konuda DYP'nin yanında sadece MHP yer almıştır. SHP ile birlikte CHP, ANAP, RP karşı çıkmıştır.¹⁰³

Koalisyon hükümeti içerisinde ekonomik karar alma sürecinde de ciddi sorunlar yaşanmıştır. SHP'nin ekonomik karar alma durumundaki konumunun sorgulanmasına yol açmıştır. Teknik Ekonomi Kurulu düzenlenmiş ancak bu kurula ne Başbakan yardımcısı ne herhangi bir SHP'li davet edilmiştir.¹⁰⁴

Koalisyona zarar veren bir başka gelişme 5 Nisan kararlarıdır. Harcamaların azaltılması ve gelirin artırılması amaçlanmıştır. Cumhuriyet tarihinde ilk kez Gayri Safi Milli Hâsıla'nın (GSMH) %16,3 oranında borçlanma yapılmıştır. Ocak 1994'te enflasyon %71,1 düzeyindeyken, 3 Mayıs 1994 yılında %125 olarak açıklanmıştır. SHP'nin 5 Nisan kararlarını kabul etmesi SHP'nin sosyal demokrat kimliği açısından özellikle sosyal demokrat kesim içerisinde eleştiri konusu olmuştur.¹⁰⁵

Koalisyon ortaklarının liderleri Başbakan Çiller ile CHP'nin yeni Genel Başkanı Deniz Baykal anlaşamamış ve Çiller Cumhurbaşkanına istifasını sunmuştur. Çiller'in başkanlığında merkez sağ – merkez sol koalisyonunun ikinci dönemi sona ermiştir. Bu süreçte Çiller, SHP'nin üç lideri ile çalışmış, dördüncüsünde anlaşma sağlayamamıştır. İkinci DYP-SHP Koalisyon Hükümeti 2 yıl 2 ay 15 gün sürmüştür.¹⁰⁶

¹⁰² Yalansız, *Türkiye'de Koalisyon Hükümetleri 1961-2002*, 462-464.

¹⁰³ Rabia Bahar Alpan, *Türkiye'de Koalisyon Yönetimleri ve Dyp-Shp Örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994), 68.

¹⁰⁴ Saybaşı, *DYP-SHP Koalisyonunun Üç Yılı*, 111-112.

¹⁰⁵ Alpan, *Türkiye'de Koalisyon Yönetimleri ve Dyp-Shp Örneği*, 78-80.

¹⁰⁶ Kara, *Türk Siyasal Yaşamında Koalisyon*, 222-224.

3.2. DSP-MHP-ANAP Koalisyonu (28.05.1999 - 03.11.2002)

DSP, siyasi çizgisini “milliyetçi sol” olarak tanımlamıştır. Parti, sosyal demokrasi değil, demokratik sol vurgusu yapmıştır. Kıbrıs konusunda ve diğer konularda milliyetçi sol bir anlayış benimsemiştir. Ecevit, Kürt meselesine etnik bir farklılık olarak bakmamış, bu sorunu Güneydoğunun geri kalmışlığına dayandırmıştır. Buradan hareketle Ecevit, “Kürt sorunu” olmadığını belirtmiştir.¹⁰⁷

DSP ekonomik alanda, kalkınmanın sosyal adalet ve sosyal güvenlik anlayışıyla gerçekleştirileceği ve demokrasiyi de kapsayarak hızlanacağını ifade etmiştir. İş yerlerinde işçilerin kârdan pay almaları sağlanacak, kooperatifçiliğe önem verilecektir.¹⁰⁸

MHP'nin ideolojik yapısı ise, Alparslan Türkeş'in hazırladığı, ülkücülük, ahlakçılık, ilimcilik, toplumculuk, köycülük, hürriyetçilik, şahsiyetçilik, gelişmecilik, halkçılık, endüstricilik ve teknikçilik şeklinde “dokuz ışık” başlığında toplanmıştır. MHP ekonomik alanda karma anlayışı benimsemiştir.¹⁰⁹

CKMP'nin milliyetçi kesimi temsil etme çabaları, 8-9 Şubat 1969 tarihinde Adana'da yapılan Olağanüstü Büyük Kongre'de yeniden şekillenmiştir. 1965-1969 yılları arasındaki hazırlık ve geçiş döneminin ardından partinin ismi “Milliyetçi Hareket Partisi” olarak değiştirilmiştir. MHP ideolojisinin ilk boyutu Türk-İslam Ülküsüdür. Din ve milliyetçilik, partinin ana hatlarıdır.¹¹⁰ Milliyetçi düşüncenin sosyal hayata bakışı; “toplumculuk”, “sosyal devlet”, “mutlu millet”, “sınıfsız toplum” ve “adalet” şeklindedir. MHP, liberal ekonomideki bireyciliği ve faydacı anlayışı ve Marksist ekonomideki kavgacı ve maddeci anlayışı reddetmiştir. Milli demokratik planlama anlayışı içerisinde yüksek teknoloji ve verimliliğe odaklı üretimi benimsemiştir.¹¹¹

ANAP, *milliyetçi, muhafazakâr, sosyal adaletçi ve rekabete dayalı serbest pazar ekonomisini esas alan bir siyasi partiyiz* demektedir. Parti programında, milli birlik bütünlük vurgusu yapılmış ve kavganın değil, uzlaşmanın yanında olunacağı vurgulanmıştır. ANAP, devletin tanzim ve yönlendirici ekonomik rolüne dayalı serbest pazar ekonomisinden yanadır.¹¹²

ANAP, geleneksel olarak “milli ve manevi değerlere bağlılık” kavramını ve çoğulculuğu sıklıkla kullanmıştır. Piyasa ekonomisi ve demokrasi arasında bağ kurmuş, “hürriyetçilik” kavramına yer vermiştir.¹¹³

¹⁰⁷ Heper, *Türkiye'nin Siyasal Hayatı*, 187.

¹⁰⁸ TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu, *Demokratik Sol Parti Programı*, 1991, Erişim tarihi 17.02.2024, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/537>.

¹⁰⁹ Sarıbay, *Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler*, 76.

¹¹⁰ Mehmet Nihat ve Emre Cemiloğlu, *Türk Siyasal Hayatında Milliyetçi Hareket: Tarihi Gelişim Partileşme ve İdeoloji* (Ankara: Turkuaz Ajans, 1995), 95-99.

¹¹¹ TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu, *Milliyetçi Hareket Partisi Programı*, 1993, Erişim tarihi 17.02.2024, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/706>.

¹¹² TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu, *Anavatan Partisi Programı*, (t.y.), Erişim tarihi 17.02.2024, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/693/199607439.pdf>.

¹¹³ Levent Köker, “Anavatan Partisi”, içinde *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Yayına Hazırlayan: Fahri Aral, (İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt:ç 15, 1996), 1255.

1999 milletvekili genel seçimleri öncesinde Bülent Ecevit'in Başbakanlığına ANASOL-D yani ANAP-DSP-Demokratik Türkiye Partisi (DTP) azınlık hükümeti terör örgütü PKK lideri Öcalan'ı yakalamıştır. Bu büyük başarı hükümete avantaj sağlamıştır.¹¹⁴ DSP'nin seçim bildirgesinde vurguladığı önemli kavramlardan birisi “*hakça düzen kavramıdır.*”¹¹⁵

“*Bir şey değişecek, her şey değişecek*” sloganıyla MHP seçim beyanname-sinde, bürokratik ve baskıcı devlet yerine insani bir devlete vurgu yapmıştır. Din ve lâiklik konusunda inançlı-inançsız, lâik-anti lâik gibi ayrıma gidilme-yeceğini vurgulamıştır. Ayrıca Yolsuzlukla Mücadele Kurulu'nun oluşturulacağını ve bu kurulun Kamu Denetçiliği sistemine dönüşeceğini belirtmiştir.¹¹⁶

ANAP'ın seçim beyanname-sinde sivil toplum vurgusu ön plandadır. Sivil toplum temsilcilerinin sorunlarına çözümler üretilmesi için katılımcı demok-rasinin gerçekleştirilmesinin altı çizilmiştir. ANAP, piyasa ekonomisini etkin-leştirmek için özelleştirmelere ağırlık vereceğini belirtmiştir.¹¹⁷

18 Nisan 1999'da milletvekili genel seçimleri yapılmış, DSP %22,19 oy oranıyla birinci parti, %17,98 oy oranıyla MHP ikinci parti, %15,41 ile Fazilet Partisi (FP) üçüncü parti, %13,22 oy oranıyla ANAP dördüncü parti, %12,01 oy oranıyla DYP beşinci parti olmuştur. Seçim sonuçları, üçlü koalisyonlar sürecini başlatmıştır. DSP ve MHP'nin bir araya gelerek hükümet kurması zordur. DSP-MHP-ANAP formülü daha mantıklı bir formül olarak düşünül-müş ancak ANAP'ın muhalefette kalma istediği bu formülün hayata geçmesi-ni zayıflatmıştır. DSP-ANAP-DYP formülünde ise FP ile MHP'nin muhalefette kalması ANAP'ı düşündürmüştür. MHP-DYP-ANAP formülünde ise DSP dışa-rıda kaldığı için ANAP, MHP-DYP-FP formülüne ise MHP sıcak bakmamıştır. Refahiyol hükümetindeki sorunları tekrar yaşama endişesi etkili olmuştur. MHP, DSP ile birlikte koalisyon kurulmasını tercih etmiştir.¹¹⁸

Kiriş'e göre RF partisinin kapatıldığı, Öcalan'ın yakalanarak Türkiye'ye ge-tirildiği dönemin hemen sonrasında seçimlerin yapılması, milliyetçiliğin ön planda olduğu seçim sonuçlarını ortaya koymuştur. Seçim sürecinde milliyet-çiliği sağda MHP, solda ise DSP yansıtmıştır. Bu tablo seçim sonuçlarına da yansımış, koalisyonun kurulmasında etkili olmuştur. DSP ve MHP'nin milliyetçilik etrafında bir araya gelmesi Türk siyasetinde yeni bir tecrübeyi de be-raberinde getirmiştir. Milliyetçiliğin siyasi parti sisteminde önde gelen unsuru olduğunu göstermiştir.¹¹⁹

¹¹⁴ Bila, *CHP: 1919-2009*, 357.

¹¹⁵ TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu, *Demokratik Sol Parti Seçim Bildirgesi*, 1999, Erişim tarihi 17.02.2024, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/696>.

¹¹⁶ TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu, *Milliyetçi Hareket Partisi Seçim Beyanname-si*, 18 Nisan 1999, Erişim tarihi 17.02.2024, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/bitstream/handle/11543/740/199906498.pdf>.

¹¹⁷ TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu, *Seçim Bildirgesi ve Türkiye Sözleşmesi: Hedef 18 Nisan Haydi Anavatan*, 1999, Erişim tarihi: 25.10.2020, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/2579/199902101.pdf>.

¹¹⁸ Kara, *Türk Siyasal Yaşamında Koalisyon*, 323-324.

¹¹⁹ Hakan Kiriş, *Türk Parti Sisteminde 1980 Sonrası Kutuplaşma ve Dinamikleri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), 166.

Merkez sağın oy kaybetmesinin nedeni hem karşıt görüşlü partilere karşı sert bir tutum takınmış olması, hem de ülkenin kaynaklarını doğru bir şekilde kullanmamış olmasıdır. Merkez sağ partiler vatandaşlar tarafından yolsuzlukla suçlanmışlardır. Merkez sağ, vatandaşlara hitap ederken daha çok sol karşıtı bir dil kullanmış ancak başarılı olamamıştır. Merkez sağ partileri yönetenler daha çok halkın içinden gelmişlerdir. Bu durum zamanla değişmiş ve burjuva partileri konumuna gelmişlerdir.¹²⁰

Seçim sonrası bakanlıkların paylaşımı konusunda ciddi bir mücadele yaşanmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı konusunda DSP ve MHP yoğun bir şekilde tartışmıştır. Türban konusunda da taraflar anlaşmazlık yaşamıştır. Ancak türbanın Danıştay tarafından kamuda yasaklanmış olması sorunu çözmüştür.¹²¹

Görüşmeler sonucunda uzlaşma sağlanmıştır. Ecevit, hükümet ortaklığı önerisini MHP'ye sunmuştur. Gerçeğe en uygun koalisyonun DSP-MHP-ANAP arasında olacağını ifade etmiştir. Daha sonra Ecevit ANAP lideri Mesut Yılmaz ile görüşmüş ve hükümetin kurulmasında olumlu yanıt almıştır. Hükümetin tartışma yaratan çalışmalarından birisi, "Genel Af" yasasıdır. 28 Ağustos'ta Meclis'ten geçen af yasası Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından veto edilmiştir. Af konusu DSP ile MHP arasında gerginlik oluşturmuştur.¹²²

Hükümet içerisinde ideolojik çatışma DSP ile MHP arasında değil, MHP ile ANAP arasında yaşanmış, Ecevit ara buluculuk görevini üstlenmiştir. Mesut Yılmaz, üzerindeki soruşturma önergelerinden aklanana kadar başbakan yardımcılığı yapamamış, bu görevi Cumhur Ersümer üstlenmiştir.¹²³

Koalisyon ortakları arasında anlaşmazlık bölücü terör örgütü başı Abdullah Öcalan'ın idamı konusundadır. Başbakan Ecevit, AB ülkelerinde idam cezasının uygulanmadığını ve idama parti olarak karşı olduklarını söylemiştir. DSP ile ANAP idamın kaldırılmasını isterken, MHP ise idam konusunda seçmenine verdiği söz ile AB arasında kalmıştır.¹²⁴

MHP, Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları A.Ş. (SEKA) arazisinin FORD şirketine bedelsiz verilmesi ve GSM şebekelerindeki usulsüzlüklerden dolayı Başbakan Yardımcısı Mesut Yılmaz'ın Yüce Divan'a sevkini istemiştir.¹²⁵ ANAP, hükümetten çekilmeyi tartışmış ancak bir süre beklemesi konusunda anlaşmaya varılmıştır. ANAP'ın çekilmesine karşılık MHP, *millete verdiği sözleri unutmama, ilkelerinden vazgeçme pahasına hükümete mahkûm değil* diyerek tepkisini göstermiştir.¹²⁶

¹²⁰ Kara, *Türk Siyasal Yaşamında Koalisyon*, 313.

¹²¹ Kara, *Türk Siyasal Yaşamında Koalisyon*, 331-332.

¹²² Yalansız, *Türkiye'de Koalisyon Hükümetleri 1961-2002*, 480-483.

¹²³ Aydın ve Taşkın, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, 447-448.

¹²⁴ Kara, *Türk Siyasal Yaşamında Koalisyon*, 347-348.

¹²⁵ Yalansız, *Türkiye'de Koalisyon Hükümetleri 1961-2002*, 485.

¹²⁶ Kara, *Türk Siyasal Yaşamında Koalisyon*, 353.

Koalisyon hükümetinin önemli icraatlarından birisi uyum paketleridir. AB üyeliği yolunda 1999 Helsinki Zirvesi'nde Türkiye AB'ye resmen aday ülke olarak ilan edilmiştir. Bu kapsamda anayasa değişiklikleri ve uyum paketleri yapılmıştır. Hükümetin meclise getirdiği "Mini Demokrasi Paketi" ile birlikte düşünce özgürlüğü konusunda ciddi adımlar atılmış, Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) 159 ve 312. maddelerinde değişiklikler yapılmış ve Terörle Mücadele Yasası'nın 7. ve 8. maddelerinde de değişikliğe gidilmiştir. Ayrıca gözaltı süreleriyle ilgili olarak, DGM'lerde 15 güne kadar uzatılan gözaltı süresi 4 güne indirilmiştir.¹²⁷

Koalisyonda af meselesi yine gündeme gelmiştir. Meclis'ten tekrar geçen tasarımı bu kez Cumhurbaşkanı imzalamak zorunda kalmıştır. Anayasa Mahkemesi iptal kararı almış ve böylece yasa biraz daha genişletilmiştir.¹²⁸

3.2.1. Koalisyonun Sonu

2002 yılında AB'ye uyum yasaları ile ilgili anlaşmazlıklar yaşanmıştır. AB Uyum Yasa Tasarısı'nda TCK'nın 159 ve 312. maddelerini yeniden düzenleyen hükümler yer almıştır. MHP Meclis Genel Kurulunda ret oyu vermiş ancak yasa kabul edilmiştir. Yine AB'ye uyum çerçevesinde idam cezasının kaldırılması konusunda koalisyon ortakları ters düşmüştür. MHP idamın kaldırılması için anayasa değişikliği şartını, DSP ve ANAP gerekli olmadığını öne sürmüştür. MHP'nin ısrarcı tutumu sonrası DSP ve ANAP uzlaşmak zorunda kalmıştır.¹²⁹

DSP içerisinde Temmuz 2002'de yoğun istifalar yaşanmış, DSP'nin parlamentodaki grubunun yarısı dağılmıştır. Hükümetin düşeceğini gören Bahçeli 8 Temmuz 2002 tarihinde bir açıklama yapmış, 3 Kasım 2002 tarihinde seçimlerin yapılması için teklifte bulunmuştur.¹³⁰

ANAP'ın içerisinde de istifalar yaşanmıştır. Bazı milletvekillerinin 2002 yazında istifa etmesi olası bir seçimde ANAP'ın barajı geçemeyeceği ve Mesut Yılmaz ile devam edilemeyeceği düşüncesinden kaynaklanmıştır (Kara, 2015:369). Bu gelişmelerle birlikte 3 Kasım 2002'de seçime gidilmiş, Adalet ve Kalkınma Partisi (Ak Parti) iktidara gelmiştir.¹³¹

¹²⁷ Aydın ve Taşkın, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, 454.

¹²⁸ Tutar, *Türk Siyasetinde Sancılı Yıllar*, 441-442.

¹²⁹ Yalansız, *Türkiye'de Koalisyon Hükümetleri 1961-2002*, 497-498.

¹³⁰ Günal, *Türkiye'de Demokrasinin Yüzyıllık Serüveni 1908-200*, 388-390.

¹³¹ Yalansız, *Türkiye'de Koalisyon Hükümetleri 1961-2002*, ss. 501-502.

Tablo 1:

Denetimli Demokrasi Ve Denetimli Demokrasiden Sivil Demokrasiye Geçiş Yılları
 Ve Sonrası Koalisyonlar

Denetimli Demokrasi Dönemi Kurulan Koalisyonlar			
Koalisyon ve Süresi	CHP+AP Koalisyonu (20.11.1961-25.06.1962)	CHP+YTP+CKMP Koalisyonu (25.06.1962 - 25.12.1963)	Laik ve İslamcı Kesim: CHP+MSP Koalisyonu (26.01.1974 - 17.11.1974)
Partilerin İdeolojileri	CHP: Sosyal Demokrasi AP: Liberal muhafazakârlık	CHP: Sosyal Demokrasi YTP: Liberal muhafazakârlık CKMP: Muhafazakârlık	CHP: Sosyal Demokrasi MSP: Millî Görüş, İslamcılık, Muhafazakârlık
Ekonomik Tutumları	CHP: Sosyal Piyasa Ekonomisi AP: Piyasa Ekonomisi, Kalkınmacılık ve Büyüme	CHP: Sosyal Piyasa Ekonomisi YTP: Karma Ekonomi CKMP: Köylünün Yaşam Düzeyini Yükseltme ve Tarımsal Kalkınma	CHP: Sosyal Piyasa Ekonomisi MSP: Millî, Ağır Sanayi Hamlesi
Koalisyonda Öne Çıkan Konular	• Siyasi Af • Köy Enstitüleri	• Siyasi Af	• Genel Af • Kıbrıs
Denetimli Demokrasiden Sivil Demokrasiye Geçiş Yılları ve Sonrası Koalisyonlar			
Koalisyon ve Süresi	DYP+SHP Koalisyonu (21.11.1991 - 25.06.1993)		DSP+MHP+ANAP Koalisyonu (28.05.1999 - 03.11.2002)
Partilerin İdeolojileri	DYP: Merkez Sağ SHP: Sosyal Demokrasi		DSP: Demokratik Sol, Milliyetçi Sol MHP: Milliyetçilik ANAP: Milliyetçilik, Muhafazakârlık, Sosyal Adaletçi, Rekabetçi Serbest Piyasa Ekonomisi
Ekonomik Tutumları	DYP: Karma Ekonomi SHP: Karma Ekonomi (Devleti dışlamayan, özelleştirmeye mesafeli piyasa ekonomisi)		DSP: Yerli üretim, Halk Sektörü, Kooperatifçilik, Sendikalaşma MHP: Milli Piyasa Ekonomisi ANAP: Serbest Piyasa Ekonomisi
Koalisyonda Öne Çıkan Konular	• CMUK • Terörle Mücadele Yasası • Özelleştirme • Sivas Olayları • 5 Nisan Kararları • 21 maddelik Sivil Anayasa Paketi		• Genel Af • İdam • AB Uyum Yasaları • TCK (159 ve 312. maddeler) • Başörtüsü

Sonuç

1961 Anayasası ile birlikte Türk siyasetinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Neden sonuç ilişkisi açısından değerlendirildiğinde yeni anayasanın getirdiği özgürlükçü ortam siyasal ve toplumsal değişimi de beraberinden getirmiştir. Yeni seçim sistemi ile birlikte küçük partiler mecliste temsil imkânına kavuşmuş ve böylece Türk siyaseti koalisyonlar dönemine girmiştir. Toplumun talep ve beklentileri bu ölçüde değişmiştir. Her ne yeni anayasa özgürlükçü bir ortam sağlamış olsa da partiler askerin gölgesi altında siyaset yapmaya çalışmışlardır. İlk koalisyon tecrübesi olan CHP-AP, olumlu bir tablo sergileyememiştir. Askerin gölgesinde siyaset yapılmış, ortaklar daha çok şahsi hesaplaşma duygusuyla hareket etmişlerdir. Halkın sorunlarına deva söylemleriyle seçim meydanlarına giren ve koalisyonun kurulması için çaba gösteren siyasiler, aynı kaygıyı ve sorumluluğu hükümet içerisinde göstere-memişlerdir. Halkın sorunları unutulmuş, ülkenin tek sorunu “af meselesi” olmuştur. Geçmişten gelen öfke, kin ve nefret duygusu sonu gelmeyen tartışmaları getirmiştir. Bu koalisyonun ardından gelen ikinci koalisyon hükümetinde de benzer bir tablo görülmektedir. Bu koalisyona sağ partiler girmek istememiş ancak vesayet altında koalisyon kurulmuştur. Demokrasi ve uzlaşma kültürü açısından bakıldığında vesayet gölgesinde koalisyonlar kurulmuşsa da Türk demokrasisinin bu dönemde kazandığı deneyim gelecek adına son derece önemlidir.

Bu dönemdeki deneyimler sonra kurulacak koalisyon hükümetlerine ışık tutmuştur. Türk siyasi tarihinde farklı bir deneyim olan CHP-MSP koalisyonu bunun en belirgin örneğidir. Yine neden sonuç ilişkisi açısından baktığımızda 60’lı yılların ortalarından itibaren değişen sosyo-ekonomik yapıyla birlikte CHP’nin siyasi söylemleri değişmiştir. Otoriter görünümünden vazgeçen CHP, daha ılımlı bir siyaset anlayışını benimseyerek halka yaklaşmıştır. Emeğin sömürülmesine karşı çıkması, ezenin değil, ezilenin yanında olması, işçinin ve köylünün haklarını samimi bir şekilde savunması ve bunlara gerçekçi çözümler getirmesi halkta karşılık bulmuştur.

Siyasi çizgileri ve dünya görüşleri açısından birbiriyle zıt olan CHP ve MSP, sosyo-ekonomik söylemleriyle birbirlerine yaklaşmışlardır. MSP’nin, yoksul kesimlerin sorunlarına getirdiği çözümler bu iki zıt kutbu ortak bir söylemde yani köylünün, çiftçinin, işçinin, açlıkla ve yoksullukla mücadele eden halkın derdinde buluşturmuştur. Ancak koalisyon sürerken siyasi ideolojiler devreye girmiş ve ortaklar arasında anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Ayrıca siyasi hırs ve kişisel menfaatler koalisyonu yıpratmıştır. Koalisyonda kazanılan başarıları oya dönüştürme isteği, koalisyon kurulurken gösterilen uzlaşma kültüründen uzaklaşılmasının bir göstergesidir. Kıbrıs konusundaki başarı, bir araya gelmesi mümkün görünmeyen kesimin; laik-İslamcı kesimin başarısıdır. Bu başarı, siyasetten topluma önemli bir deneyim, önemli bir kazanımdır.

Türk siyasetine 1990’larda daha özgürlükçü ve demokratik bir hava girmiştir. Halk sıkıyönetimden, baskılardan bunalmıştır. Seçim meydanlarında siyasiler demokratik söylemleri kullanarak kitleleri heyecanlandırmışlardır.

DYP ve SHP'nin bir araya gelmesi mümkün görünmemekle beraber ülkenin sıkıntılı durumu siyasileri çözüm odaklı ve yapıcı bir dil kullanmaya itmiştir. Adalet, insan hakları, sosyal demokrasi gibi kavramlar merkez sağ ve solu birleştirmiştir. Bu koalisyon hükümeti diğerlerinin aksine kimsenin baskısı ve dayatması olmadan demokrasi ve uzlaşma kültürü çatısı altında toplanmış ve askeri vesayetin getirdiği yasaklara karşı dik duruş tavrı sergilemiştir.

Koalisyonun her iki döneminde de insan hakları ve sosyal demokrasi gibi kavramlar ön plandadır. Özellikle ilk dönemde uzlaşma kültürünün varlığından bahsedilebilir. Bunda Demirel ve İnönü gibi ılımlı, tecrübeli, usta siyasetçilerin katkısı büyüktür. Ancak koalisyonun ikinci döneminde anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Burada DYP'deki genel başkan değişikliği, SHP'de sürekli değişen genel başkanların olması koalisyona olumsuz yansımıştır. DYP'nin koalisyon kurulmadan önceki ılımlı dili yerini daha sert bir dile bırakmıştır. Özgürlükçü ve demokratik söylemin yerini milliyetçi bir söylem almıştır. Koalisyonun ikinci dönemi kişisel çıkar ve çatışmalarla geçmişse de, DYP-SHP koalisyon hükümetleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde demokratikleşme bakımından bir "uzlaşma hükümetidir."

1990'lı yıllarda yaşanan terör olayları, yolsuzluk haberleri toplumun talep ve beklentilerinde değişime neden olmuştur. Özellikle merkez sağ partilerin yönetici kadroları halkın içinden gelmekte idi. Seçim meydanlarında halkın dilinden konuşan liderler zamanla halka tepeden bakmaya ve karşı görüşlü partilere karşı sert bir tutum içinde olmaya başladı. Bunun yanında medyaya yansıyan yolsuzluk haberleri ile halkın merkez sağ partilerden kopmasına neden oldu. Terörden, ekonomik krizlerden ve yolsuzluklardan bıkan halk merkez sağ partileri 18 Nisan 1999'da yapılan seçimlerde cezalandırdı. Dolayısıyla neden sonuç ilişkisi bakımından 90'larda yaşanan bu gelişmeler Türk siyasetinde önemli bir kırılmaya yol açtı. Bölücü terör örgütü başı olan Öcalan'ın yakalanması ile birlikte milliyetçiliğin yoğun şekilde yaşandığı bir seçim dönemine girilmiştir. Bu durum Türk siyasetinde milliyetçiliğin önemli faktör olduğunu ortaya koymuştur. Bununla birlikte Devlet Bahçeli ve Bülent Ecevit'in dürüst kişiliğinin, halkın yanında olan samimi lider imajının halkta karşılık bulduğunu söylemek mümkündür.

DSP-MHP-ANAP koalisyonunda partiler kendi kimliklerinden farklı bir şekilde seçmen karşısına çıkmıştır. MHP milliyetçi söylemi bir kenara bırakmış, daha ılımlı ve demokrat bir dil kullanmıştır. DSP ise keskin bir sol söylem yerine ılımlı bir solu tercih etmiştir. Ayrıca milliyetçiliği de bünyesine katarak Türk siyasi tarihine yeni bir söylem kazandırmıştır. ANAP'ın sivil toplum vurgusu yaparak seçim meydanlarına çıkması bu dönemi milliyetçilik ve demokrasi çatısı altında şekillendirmiştir. Ortaklar af meselesi, idam ve terör gibi konularda ters düşmüş ancak anayasa değişikliği ve uyum paketleri konusunda uzlaşmışlardır. Yolsuzluklar, bu dönemin önemli konularındandır. MHP'nin seçim öncesinde ve hükümet kurulduktan sonra yolsuzluklara karşı gösterdiği tavır koalisyonun gidişatını etkilemiştir. Bu tartışmalar daha çok MHP ve ANAP arasında yaşanmıştır. Koalisyon kurulurken gösterilen uzlaş-

macı tavır, koalisyon kurulduktan sonra yerini sonu gelmeyen tartışmalara ve anlaşmazlıklara bırakmıştır.

Birbirine zıt görüşlere sahip olan bu partiler koalisyon kurulmadan önce halkın sorunlarına çözüm bulmak için ortak bir dilde buluşmuşlardır. Bu dil koalisyon kurulduktan sonra çoğunlukla kaybolmuştur. Kişisel menfaatler yerine ülkenin ve halkın menfaatleri gözetilmiş, ancak yapıcı ve sürdürülebilir siyaset anlayışı, ideoloji eksikliğini kavgalar ve ben merkezli siyaset anlayışı altında kaybolmuştur. Bu durum koalisyonların ömrünü kısaltmış ve ülkeye zarar vermiştir. Koalisyonların ortaya çıkardığı olumsuzlukların yanında zıtların kurdukları koalisyonlar Türk demokrasisinin şekillenmesine ve uzlaşma kültürünün gelişmesine olumlu katkı sağlamıştır.

Kaynakça

- Ahmad, Feroz. *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*. İstanbul: Hil Yayınları, 2010.
- Altan, Cemal. “Doğru Yol Partisi”. içinde İttihat Ve Terakkiden Günümüze Siyasal Partiler, Ed. Turgay Uzun. Ankara: Orion Kitapevi, 2010.
- Aslan, Seyfettin. “Türkiye’de Modern Siyasal Düşünce”. içinde *Osmanlıdan Cumhuriyete Türkiye’de Siyasal Hayat*. Der. Ahmet Karadağ. Ankara: Orion Kitapevi, 2013.
- Ateş, Hamza ve Dinç Güzel, Handan: “Türkiye’de Sol Partilerin Kamu Yönetimi Anlayışları”, *Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1, Sayı: 4, (2017).
- Ayata, Ayşe Güneş. *CHP (Örgüt Ve İdeoloji)*. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1992.
- Aydın, Suavi ve Yüksel Taşkın. *1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Aydoğdu, Yasin. *Seçim Sistemleri ve Türkiye*. Ankara: Adalet Yayınları, 2015.
- Başkan, Burak. “Krizdeki Merkez Sağ Ve Yeniden Konumlanma Bunalımı”, *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı: 63, (2011).
- Bezci, Bünyamin. Cumhuriyet Halk Partisi”. İçinde İttihat ve Terakkiden Günümüze Siyasal Partiler. Ed. Turgay Uzun. Ankara: Orion Kitapevi, 2010.
- Bıla, Hikmet. *CHP: 1919-2009*. İstanbul: Doğan Kitap, 2008.
- Bora, Tanıl. *Cereyanlar Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Çaha, Ömer ve Şahin Bican. *Dünyada ve Türkiye’de Siyasal İdeolojiler*. Ankara: Orion Kitapevi, 2013.
- Çavdar, Tefvik. *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950’den Günümüze*. Ankara: İmge Kitapevi, Ankara 2004.
- Demirel, Tanel. *Adalet Partisi: İdeoloji ve Politika*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Ecevit, Bülent. *Ortanın Solu*. Ankara: Tekin Yayınevi, 1973.
- Fedayi, Cemal. “Türkiye’nin Siyasal ve Sosyal Kaos Dönemi (1971-1980)- Namı-ı

- Diğer: 70'li Yıllar.” içinde *Türkiye'nin Politik Tarihi*. Ed. Adem Çaylak. Ankara: Savaş Yayınları, 2011.
- Fedayi, Cemal. *Osmanlıdan Günümüze Türkiye'de Sol Siyaset*. Ankara: Kadim Yayınları, 2016.
- Güven, Turgut Yılmaz. *Demirelli Yıllar*. Ankara: Gündüz Kitabevi Yayınları, 1997.
- Güenal, Erdoğan. *Türkiye'de Demokrasinin Yüzyıllık Serüveni 1908-2008*. İstanbul: Karakutu Yayınları, 2009.
- Heper, Metin. *Türkiye'nin Siyasal Hayatı*. İstanbul: Doğan Kitap, 2011.
- Heywood, Andrew. *Siyasetin Temel Kavramları*. Ankara: Adres Yayınları, 2012.
- Heywood, Andrew. *Siyaset*. Ankara: Adres Yayınları, 2015.
- Heywood, Andrew. *Siyasi İdeolojiler*. Ankara: BB101 Yayınları, 2018.
- İnan, Süleyman. “Atatürkçülük (Kemalizm) ve İdeoloji”, *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı: 36, (2004).
- Kahraman, Hasan Bülent. *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi*. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008.
- Kara, Muzaffer Ayhan. *Türk Siyasal Yaşamında Koalisyon*. Ankara: Bigbang Yayınları, 2015.
- Karatepe, Şükrü. *Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: İz Yayınları, 2011.
- Kaya, Gazanfer. *Toplumsal Değişme Sürecinde Siyaset ve Özgürlükler*. Ankara: Ütopya Yayınları, 2013.
- Kızıldaş, Ekrem. *Herkesin Hocası Erbakan*. Ankara: Hayat Yayınları, 2006.
- Kongar, Emre. *21. Yüzyılda Türkiye*. İstanbul: Remzi Kitapevi, 2004.
- Ljphard, Arend. *Çağdaş Demokrasiler*. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı ve Siyasi İlimler Derneği Ortak Yayını, 1984.
- Mert, Nuray. *Merkez Sağın Kısa Tarihi*. İstanbul: Selis Kitaplar, 2007.
- Nihat Mehmet ve Emre Cemiloğlu. *Türk Siyasi Hayatında Milliyetçi Hareket: Tarihi Gelişim Partileşme ve İdeoloji*. Ankara: Turkuaz Ajans, 1995.
- Özbudun, Ergun. *Türkiye'de Demokratik Siyasal Kültür*. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı, 1995.
- Özdemir, Hikmet. *Siyasal Tarih (1960-1980). içinde Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*. Yay. Yön. Sina Akşin. İstanbul: Cem Yayınevi, 2005.
- Sanıbay, Ali Yaşar. *Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler*. Bursa: Alfa Yayınları, 2001.
- Saybaşı, Kemal. *DYP-SHP Koalisyonunun Üç Yılı*. Ankara: Bağlam Yayınları, 1995.
- Shaw, Stanford J. ve Ezel Kural Shaw. *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. E Yayınları, İstanbul: Cilt: 2, 2006.
- Sobacı, Mehmet Zahit. “Türkiye'nin Koalisyon Tecrübesi: Modeller ve Siyasal Gerçeklikler.” *Seta Perspektif*, Sayı: 109, (2015).
- Toker, Metin. *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları*. Ankara: Bilgi Yay., Cilt: 6, 1992.
- Tutar, Hilmi. *Türk Siyasetinde Sancılı Yıllar*. İstanbul: Bizim Kitaplar Yayınevi, 2006.

- Türk, Hikmet Sami ve Tuncer Erol. Ankara: *Türkiye İçin Nasıl Bir Seçim Sistemi*. Tesav Yayınları, 1995.
- Üste, Bahar. *Siyaset Bilimi*. İstanbul: Beta Yayınları, 2011.
- Yalansız, Nedim. *Türkiye’de Koalisyon Hükümetleri 1961-2002*. İzmir: Buke Kitapları, 2006.
- Yıldırım, Erdoğan. *Türkiye’de Siyaset Süreci Ve Profesyonel Siyasette Benliğin Kurulması: SHP Örneği*. Ankara: Ark Yayınları, 1995.
- Yorgancılar, Serkan. *Milli Görüş 1969-1980*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2012.
- Alpan, Rabia Bahar. “Türkiye’de Koalisyon Yönetimleri ve Dyp-Shp Örneği.” Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir. 1994.
- Kaya, Halit. “Adalet Partisi ve Ragıp Gümüşpala (1961-1965).” Yayımlanmış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2014.
- Kiriş Hakan. “Türk Parti Sisteminde 1980 Sonrası Kutuplaşma ve Dinamikleri.” Yayımlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Isparta, 2010.
- Küçükcan, Bilgi. “1961 Anayasası ve 1961-1965 Koalisyon Hükümetleri Dönemi.” Yayımlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. İstanbul, 1997.
- Polat, Abdullah. “1980 Sonrası Türkiye Solu: SHP Örneği.” Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. İzmir, 2009.
- Polat, Özgür. “37.Cumhuriyet Hükümetinin (CHP-MSP Koalisyonu) Dış Politikası 26 Ocak – 17 Kasım 1974.” Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Ens. İstanbul 2009.
- Sanlı, Ferit Salim. “Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisinden Milliyetçi Hareket Partisine Tarihsel Süreç İdeoloji ve Politika (1960-1969).” Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ens., Ankara, 2017.
- Anabritannica Genel Kültür Ansiklopedisi. *Yeni Türkiye Partisi*. İstanbul: Anabritannica Genel Kültür Ansiklopedisi, Cilt: 22, 2004.
- Atabeyoğlu, Cengiz. *Hürriyet 1975 Ansiklopedik Yılığ*. İstanbul: Hür Ofset Matbaası, 1975.
- Köker, Levent. “Anavatan Partisi.” *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* içinde. Yay. Haz. Fahri Aral. İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt:15, 1996.
- Tandoğan Gülgeldi Hukuk Bürosu, *Uzlaşma Kültürü Nedir Ne Değildir*, 2015, Erişim tarihi 17.02.2024, <http://www.tghukuk.com.tr/resimler/uzlasma-kulturu.pdf>.

- TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu, *Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Programı*, (t.y.), Erişim tarihi 17.02.2024, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/888/198104696.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
- TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu, *Milli Selamet Partisi Program ve Tüzük*, (t.y.), Erişim tarihi 17.02.2024, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/741/199501762.pdf>.
- TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu, , *Sosyal Demokrat Halkçı Parti Program ve Tüzük.*, 1993, Erişim tarihi 17.02.2024, https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/685/199400525_1993.pdf.
- TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu, *Ak Günlere: Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi*, (t.y.), Erişim tarihi 17.02.2024, https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/751/197600453_1973.pdf.
- TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu, *Demokratik Sol Parti Seçim Bildirgesi*, 1999, Erişim tarihi 17.02.2024, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/696>.
- TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu, *Milliyetçi Hareket Partisi Seçim Beyannamesi*, 18 Nisan 1999, Erişim tarihi 17.02.2024, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/bitstream/handle/11543/740/199906498.pdf>.
- TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu, *Anavatan Partisi Seçim Bildirgesi ve Türkiye Sözleşmesi: Hedef 18 Nisan Haydi Anavatan*, Mart 1999, Erişim tarihi 25.10.2020, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr>.
- TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu, *Demokratik Sol Parti Programı*, 1991, Erişim tarihi 17.02.2024, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/537>.
- TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu, *Milliyetçi Hareket Partisi Programı*, 1993, Erişim tarihi 17.02.2024, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/706>.
- TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu, *Anavatan Partisi Programı*, (t.y.), Erişim tarihi 17.02.2024, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/693/199607439.pdf>.
- Cumhuriyet*, “Haşhaş Konusunda ABD Tehdide Başladı”, 15 Mart 1974.
- Hürriyet*, 14 Temmuz 1993, s.29.
- Milliyet*, “Meclis 27 Mayıs Bayramını Kabul Etti”, 4 Nisan 1963.
- Milliyet*, “MSP grubunda 141 ve 142’nin Affi Aleyhinde Konuşuldu” 23 Mart 1974.
- Milliyet*, “Kantarın Topu ve Koalisyonun Geleceği”, 23 Mart 1974.
- Milliyet*, “Af Konusu Görüşülmeye Başlandı”, 28 Mart 1974.
- Milliyet*, “Komisyon Önerisi”, 4 Temmuz 1993.

Extended Abstract

Researching The Development Track Of Turkish Democracy Through Coalitions With Opposing Ideologies

In this study, it is possible to see the formation process of coalitions formed by parties with opposing ideologies in the 60s, 70s and 90s and the differences in the functioning of coalitions. In terms of opposing ideologies, the coalition government formed by the Republican People's Party (CHP) and the Justice Party (AP), the coalition government formed with the New Türkiye Party (YTP) and the Republican Peasant Nation Party (CKMP), the coalition of the CHP and the National Salvation Party (MSP), the coalition of the True Path Party (DYP) and the Social Democratic Populist Party (SHP), and finally the coalition of the Democratic Left Party (DSP), the Nationalist Movement Party (MHP) and the Motherland Party (ANAP) are analyzed. The ideological ideas of the parties, the conditions of the country, the culture of compromise and democracy are very important in the formation and functioning of the coalition. In this study, coalition governments formed by parties with opposing ideological views are mentioned. The CHP-AP coalition and the coalition government formed by the CHP, YTP and CKMP were mentioned. Then the CHP and MSP coalition, and the coalition government formed by the DYP and SHP were explained. Finally, the DSP- MHP- ANAP coalition is analyzed. In this process, the discourses and promises of the parties in the elections and what happened during the coalition process were emphasized. Türkiye's culture of compromise, the conditions of the parties, how two polar opposite parties came together, what kind of concessions the parties made from their own lines and ideas, especially in the negotiations during the formation of the coalition, are emphasized. The issues on which they agreed and disagreed, the lifespan of these coalitions and their contribution to Türkiye's democratic development were evaluated.

Türkiye's culture of compromise, the conditions of the parties, how two polar opposite parties came together, what kind of concessions the parties made from their own lines and ideas, especially in the negotiations during the formation of the coalition, were emphasized. The issues on which they agreed and disagreed, the lifespan of these coalitions and their contribution to Türkiye's democratic development were evaluated. The aim of the study is to examine how opposing poles came together, their contributions to the country as a result of this unity, the reasons for disagreement, and to address them in terms of the culture of compromise and democracy. The coming together of opposing ideologies and the common features that bring them together are very important for democracy. The aim of the study is to reveal why opposing ideologies come together and what are the common features that bring them together. The study was not limited to a specific period; all coalition governments formed by parties with opposing ideological tendencies in Türkiye were analyzed. The study was limited by focusing on the issues on which the coalition governments agreed and disagreed within the framework of democracy

and the culture of compromise. Books, theses, articles, encyclopedias, year-books and newspapers were utilized in the research. In addition, the research was conducted by searching the internet. During the study, it was observed that there were studies on coalition governments formed by parties with opposite ideologies. For example, the study titled “Coalition Governments in Türkiye and the DYP-SHP Example”, the 1961 Constitution and the study titled “1961-1965 Coalition Governments Period” are among these studies. It has been observed that these studies are limited to certain periods. Only the developments in that period and the success or failure of coalition governments in the periods analyzed were emphasized. It was seen that the policies implemented by coalition governments were explained in outlines. In this study, all coalition governments formed by parties with opposing ideologies in Turkish political history have been analyzed and more comprehensive findings have been obtained in order to contribute to the field.

It is important for the development of our democracy that opposing ideologies gather around a table and have a say in the governance of the country by reaching consensus on certain issues. The hypothesis of the study is that political parties did not show the sensitivity they showed in the election squares during or after the coalition was formed. The country’s problems have been pushed to the background, personal interests have been prioritized and the demands and expectations of the people have been distanced in ideological conflicts. Despite all this negative picture, it is thought that the fact that these parties with opposing views came together around a table will make a significant contribution to Turkish democracy and Türkiye’s future, especially in terms of the culture of reconciliation.

1915 Olaylarının 100. Yılında Türk Basını: Bir Metafor Çözümleme Çalışması

*Turkish Press On The 100th Anniversary Of The 1915 Events: A Metaphor
Analysis Study*

Bilge Merve KARADAĞ*

* Doktora Öğrencisi, İstanbul, Türkiye.

Orcid id: 0000-0002-4792-2876

Sorumlu Yazar / Corresponding Author:

Bilge Merve Karadağ, İstanbul
Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı,
İstanbul, Türkiye.

E-posta / E-mail:
blgkaradaga@gmail.com

Geliş Tarihi / Received Date:
3 Eylül 2023

Kabul Tarihi / Accepted Date:
7 Kasım 2023

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Citation:
Bilge Merve Karadağ, "1915 Olaylarının
100. Yılında Türk Basını: Bir Metafor
Çözümleme Çalışması", *Türk Dünyası
Araştırmaları* 136, Sayı 268 (2024):
99-124.

doi: 10.55773/tda.1354686

Bu makale Creative Commons BY-NC-SA
2.0 tarafından lisanslanmıştır. /
This article is licensed under a Creative
Commons BY-NC-SA 2.0.

Öz

Bu çalışma, 24 Nisan 2015 tarihinde Türkiye’de yayımlanan basılı ulusal gazetelerde 1915 olayları ve Ermeni iddialarına ilişkin kullanılan söylemi ve metaforları karşılaştırmalı incelemektedir. Bu bağlamda Ermeni iddiaları ve tehcir etrafında gelişen olayların metaforik olarak nasıl kavramsallaştırıldığı ve bu kavram etrafında şekillenen söylemlerin ulusal basında kullanımları araştırılmıştır. Çalışmada ana veri kaynağı olarak 2015 yılının 24 Nisan tarihinde yayımlanan Posta, Hürriyet, Sözcü ve HaberTürk gazeteleri derlem olarak kullanılmıştır. İncelemede metaforlar, Metafor Tespit Yöntemi vastasıyla tespit edilmiştir. Belirlenen metaforlar, tarihi, sosyal ve politik bir olgu olarak “tehcir”e dair kavramların Türkçede nasıl kavramsallaştığına ve bu kavramın içeriğinin farklı yönlerine dair bilgi vermektedir. Metaforların tespitinin yanı sıra ayrıca bir söylem takibi de yapılmıştır. İncelemede düğüm sözcük olarak “1915”, “soykırım”, “Ermeni”, “tehcir”, “sorun”, “diaspora” ve “mesele” kelimeleri seçilmiş ve bunların yer aldığı metinler daha büyük metaforik yapılar açısından tedkik edilmiştir. Metafor, dilden ziyade bir düşünce ve akıl yürütme meselesi olarak ve gerçekliğin inşası ve yorumlanması için bilişsel bir araç olarak görüldüğünden, basında yer alan söylem metaforlarının incelenmesi, o günlerin sosyal ve politik gerçekliğinin belirli kesimlerin zihninde nasıl kavramsallaştırıldığını ve nasıl aktarıldığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Metafor Çözümlemesi, Söylem Analizi, 1915 Olayları, Ermeni Tehciri, Ermeni İddiaları.*

Abstract

This study comparatively analyzes the discourse and metaphors used in the national newspapers published and printed in Türkiye on 24th of April 2015 regarding the 1915 and Armenian allegations. In this context, how the Armenian claims and the events surrounding the deportation are conceptualized metaphorically and the use of the discourses constructed around this concept in the national press have been investigated. In the study, Posta, Hürriyet, Sözcü and HaberTürk newspapers, which were published on April 24,

2015, were used as corpus. In the study, metaphors were identified through the Metaphor Detection Method. The identified metaphors provide information on how the concepts of "tehcir" as a historical, social and political phenomenon are conceptualized in Turkish and the different aspects of the content of this concept. In addition to the identification of metaphors, a discourse analysis was also done. For this research "1915", "soykırım", "Ermeni", "tehcir", "sorun", "diaspora" ve "mesele" were selected as node-words and the texts in which they were present were examined in search of larger metaphorical structures.

Keywords: Metaphor Analysis, Discourse Analysis, 1915 Events, Armenian Deportation, Armenian Allegations.

Giriş

İnsanlık tarihinde, her türlü oluşumun devlete ya da iktidara sahip olan kesime yönelik bir sorumluluğu ve hizmeti bulunmaktadır. Geleneksel medya diye isimlendirilen dönem ve sonrasında yeni medya türleri de devletlerin ve ideolojilerin hizmetinde bulunmaktadır. Toplum mühendisliği olarak tanımlanan doğrudan ve dolaylı eylemlerin -algı operasyonları- tümü birer denetim ve rıza mekanizması dâhilinde gerçekleşmektedir. Chomsky'nin "Medya toplumsal bir amaca hizmet etmekte, insanların zihinlerini, hükümetlerine ve daha genel kapsamda toplumsal, ekonomik ve politik düzenin düzenlemelelerine erdemli bir bağlılık gösterecek biçimde eğitmektir"¹ cümlesi medya türü ne olursa olsun halkın üzerindeki etkilerini özetlemektedir. Dolayısıyla medya tarafından üretilen içeriklerin niteliği ve niceliği haberin ya da konunun kendisinden daha önemli olarak öne çıkmaktadır.

Söylemlerin ortaya çıkışında toplumsal bilgi birikimi, değer yargıları ve ideolojilerin etkisi göz ardı edilemez. Söylemler, bireylerin zihinsel işleyişini ortaya koymaktadır ve bu işleyiş salt kişiye özgün, dış etkenlerden izole bir biçimde gelişmemektedir. Söylemin salt bireysel duygu ve düşüncelerin dilde ifade edilmesi durumu olmayıp toplumsal bilgi birikiminin, değer yargılarının, ideolojilerin temsilcisi ve yeniden üreticisi olduğu Van Dijk tarafından belirtilmektedir.² Dolayısıyla "Söylem, hem ideolojilerden beslenir ve ideolojilere göre şekillenir, hem de ideolojilerimizi belirler ya da değiştirir."³ Van Dijk'in söyleme dair bu bakış açısını etkileyen isim Foucault olmuştur. Fransız sosyal teorisyen ve filozof olan Foucault, söylem analizinde belirli bir kültür ortamında geleneksel konuşma ve yazma pratiklerinin politik ve ideolojik yapılara nasıl hizmet ettiğini belirlemeye çalışmaktadır. Eleştirel dilbilim ve eleştirel söylem analizi gibi alanlarda çalışmalarını sürdüren araştırmacılar⁴, Foucault'nun eserleri sonrasında söylemi toplumsal olarak konumlandırılmış, kurumsal olarak düzenlenmiş ve gerçeklik inşa etme kapasitesi olan bir dil pratiği olarak tanımlamışlardır.⁵ Söylem kavramına dair bu bakış açısı günümüz tek-

¹ Noam Chomsky, *Medya Gerçeği* (İstanbul: Tüm Zamanlar Yayıncılık, 1999), 27.

² Teun van Dijk, "Söylem ve İdeoloji Çok Alanlı Bir Yaklaşım", içinde *Söylem ve İdeoloji*, Haz. Barış Çoban ve Zeynep Özarıslan (İstanbul: Su Yayınları, 2003), 13.

³ Van Dijk, "Söylem ve İdeoloji Çok Alanlı Bir Yaklaşım", 111.

⁴ Norman Fairclough ve Ruth Wodak, "Critical discourse analysis", *Discourse as social interaction* ed. N. Fairclough (London: Sage, 1997).

⁵ Teun van Dijk, *Discourse and Power* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008).

nolojisine, güç eksenlerine ve mevcut araştırma konusuna en uygun tanım olmaktadır. Hodges, belli bir toplumda söylemin nasıl oluşup güçlendiğini “bir sorunun belirli temsilleri, kesişen söz eylemlerin birikerek arkalarında bıraktıkları izler sayesinde yeterli bir durağanlığa sahip olup gerçekliğe dönüşmektedir. Başka bir deyişle, gerçeklikle ilgili izole iddiaların veya temsillerin daha büyük anlatılara ve paylaşılan kültürel anlayışlara dönüşmesi birbirine bağlı bir dizi söylem yoluyla oluşmaktadır”⁶ yorumuyla belirtmektedir. Yani bir kişi tarafından ifade edilen söylem başka bireyler tarafından da benimsendiğinde, zamanla zihinlere yerleştiğinde ve güçlü bir sese dönüştüğünde kültürel anlayışa da dönüşmektedir. Burada planlı ya da plansız üretilen söylemlerin günümüzde ne kadar etkili olabileceği de göz ardı edilmemelidir. Tablo 1’de Posta, Hürriyet, Sözcü, Sabah ve Haber Türk gazetelerinin belirlenen tarihteki tirajları gösterilmiştir.

Tablo 1:

24 Nisan 2015 yılında Posta, Hürriyet, Sözcü, Sabah ve HaberTürk gazetelerinin tirajı.

Gazete	Tiraj
Posta	363.422
Hürriyet	361.814
Sözcü	329.094
Sabah	308.526
HaberTürk	231.123

Kaynak: <http://app.speedmedya.com/Report/ReportDetail?ReportCode=110>

Anlam oldukça soyut bir kavramdır ve dilsel ifadeler temel anlamdan imgesel anlama doğru devam eden bir yapıya sahiptir. Anlam türlerinden biri olan metaforlar, geniş bir söylemsel pratiğin parçasıdır. Metafor üretimi ve kullanımı, bir gerçekliğin inşası, bilişsel bir olgunun dilde ve kültürde somutlaştırılmasıdır. Kökeni Grekçede “metaherein” olan metafor tam anlamıyla bir yerden başka bir yere taşıma, aktarma anlamına gelmektedir⁷. Kısaca bir kavramsal alanın başka bir kavramsal alanla karşılaşması durumu, yani A, B’dir kodlamasıdır. Dilbilim Sözlüğü’nde metafor terimi eğretilene olarak madde başı yapılmış ve “aralarında eşdeğerlik ilişkisi kurulan anlamlı öğelerden birini, öteki yerine kullanma sonucu oluşan değişmece türü” olarak tanımlanmaktadır.⁸ Türkçe alan yazında metafor terimine karşılık olarak genellikle aktarma, istiare/eğretilene terimleri kullanılmıştır. Doğan Günay⁹ ve

⁶ Adam Hodges, “The politics of recontextualization: discursive competition over claims of Iranian involvement in Iraq”, *Discourse & Society* 19, no. 4 (2008), 500.

⁷ Bahadır Kılcan, *Metafor ve Eğitimde Metaforik Çalışmalar İçin Bir Uygulama Rehberi* (İstanbul: Pegem Akademi, 2017), 7.

⁸ Kamile İmer, Ahmet Kocaman ve Sumru Özsoy, *Dilbilim Sözlüğü* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2011), 112.

⁹ Doğan Günay, *Dil ve İletişim* (İstanbul: Multilingual, 2004), 212.

Berke Vardar metafor için eğretileme¹⁰; Doğan Aksan¹¹, Mehmet Aydın¹², Hül-ya Arslan Erol¹³ ise Türkçede Aktarmalar başlığı altında, deyim aktarmaları şeklinde incelemiştir.

Bu çalışmada Posta, Hürriyet, Sözcü, Sabah ve Haber Türk olmak üzere yazılı basında en yüksek tiraja sahip ilk beş gazetenin 24 Nisan 2015 nüshaları örneklem olarak seçilmiştir. Çalışmanın bütünü temel alındığında, makalenin özünde aşağıdaki araştırma soruları yer almaktadır:

- Posta, Hürriyet, Sözcü, Sabah ve Haber Türk gazetelerinde, tehcirin 100. Yılında söylem inşası nasıldır?
- Posta, Hürriyet, Sözcü, Sabah ve Haber Türk gazetelerinde, tehcirin 100. yılında konuya ilişkin ne tür metaforik dilsel ifadeler kullanılmıştır?
- Bu metaforik dilsel ifadeler vasıtasıyla tehcir, 1915 olayları/tartışmaları, Ermeni iddiaları hedef alanları hangi kaynak alanların kavramsallaştırılmasında kullanılmıştır?

Kökenini Lakoff ve Johnson'ın *Metaphors We Live By* eserinden alan çağdaş Kavramsal Metafor Teorisi, politik söylemin özünü ortaya çıkarmak ve önemini belirlemek için değerli kaynaklar sağlamaktadır. Metafor, dilden ziyade bir düşünce ve akıl yürütme meselesi olarak ve gerçekliğin inşası ve yorumlanması için bilişsel bir araç olarak görüldüğünden, basında yer alan söylem metaforlarının analizi, o günlerin sosyal ve politik gerçekliğinin belirli kesimlerin zihninde nasıl kavramsallaştırıldığını ve nasıl aktarıldığını ortaya koymaktadır.

Aristoteles devrine kadar uzanan metafor kavramı, yüzyıllar boyunca çeşitli bilim adamları tarafından çok farklı açılardan ele alınmıştır. Bununla birlikte, mevcut metafor araştırmaları için, özellikle bilişsel bakış açısı en etkili yaklaşım olarak öne çıkmaktadır ve güncel metafor çalışmalarını şekillendirmektedir. Kabaca 1980'den başlayarak, yalnızca dekoratif ya da retorik bir dil aracı olan metafor kavramıyla taban tabana zıt olan bilişsel metafor kuramı geliştirilmiştir. Metaforu bir süsleme aracı, bilinçsiz, otomatik ve hem gündelik dilde hem de düşüncede yaygın olan dilsel bir oluşum olarak gören ilk tanımlamalara rağmen, artık metafor bilişsel bir terim, zihinsel bir üretim olarak kabul edilmektedir. Metafora yönelik yeni yaklaşımlar bunların dilsel biçimini ve bunların retorik işlevlerini vurgulamaya önem vermektedir.

Metaforların basit bir benzetmeden ziyade zihinsel, algısal, bilişsel birer yapı olduklarına dikkat edilmelidir. Lakoff ve Johnson, "*Metaforlar- Hayat, Anlam ve Dil*" (Metaphors We Live By) isimli eserlerinde metaforun bu özelliğine vurgu yapmaktadır.¹⁴ Onlara göre de metafor sadece dilsel, dilbilimsel bir

¹⁰ Berke Vardar, *Dilbilim Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Multilingual 2002), 89.

¹¹ Doğan Aksan, *Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi* (Ankara: Engin Yayınları, 2006), 113.

¹² Mehmet Aydın, *Dil bilim El Kitabı* (İstanbul: 3F yayınevi, 2007), 88.

¹³ Hül-ya Arslan Erol, *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişimleri* (Ankara: TDK, 2008), 50.

¹⁴ George Lakoff ve Mark Johnson, *Metaforlar Hayat, Anlam ve Dil*, çev. Gökhan Yavuz Demir (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2005).

oluşum değil, gündelik yaşamda insanların düşünce ve eylemlerini yönlendiren kavramsal sistemin temelini oluşturan yapı taşıdır.¹⁵ Düşünce ve dili şekillendiren metaforlar, bir gerçeklik yaratmaktadır. Bunlar hem bir söylemin içine doğmakta hem de söylemler yaratmaktadır. Çeşitli ideolojiler tarafından tekrarlanan söylem yapısının sistematik bir şekilde nasıl okunabileceğine ilişkin veriler sağlayan metaforlar, bilinçaltına göndermeler yapan unsurlardır.¹⁶ Metaforları bir derlem içerisinde incelemek, metaforun kavramsal seviyesini ve altta yatan ideoloji ile olan ilişkisinin anlaşılmasını mümkün kılmaktadır.¹⁷

Kavramsal Metafor Teorisi, aslen uzun bir geçmişe dayanmaktadır. Bu teoride metafor, sadece dilde bir süs aracı olarak değil, yapılandırma, yeniden yapılandırma ve hatta gerçekliği yaratma için kavramsal bir araç olarak kabul edilmekte ve yüzyıllarca süren bilimsel araştırmalara dayanmaktadır. Kövecses Kavramsal Metafor Teorisinde, dilsel metaforlar, yani metaforik olarak kullanılan dilsel ifadeler ile kavramsal metaforlar, yani dünyanın çeşitli yönleri hakkında düşünmek için günlük yaşamımızda güvendiğimiz belirli kavramsal kalıplar arasında bir ayrım olduğuna dikkati çekmektedir.¹⁸ Örneğin, hayat bir yolculuktur gibi metaforlar aslında hayat hakkında düşünme şeklimizi yönetebilmektedir. Ulaşmak istediğimiz hedefleri belirleyebiliriz, bu hedeflere ulaşmak için elimizden gelenin en iyisini yaparız, yolculuk için dikkatli planlar yapabiliriz, hazırlanabiliriz. Yol boyunca engellerle yüzleşmek için kendimizi, birden fazla yol arasından seçim yapma şeklinde alternatif planlar çizebiliriz, belirli yolları diğerlerine tercih edebiliriz. Bu ve buna benzer fikirler akla getirildiğinde hayat aslında bir 'yolculuk' kavramsal metaforu olarak düşünülmektedir ve sonuç olarak, yolculukların dili yaşam hakkında konuşmak için de kullanabilmektedir. Bir alan hakkında ifadeler üretirken başka bir alan hakkında düşündüğümüz fikri aslında birkaç farklı anlama gelmektedir. Bir anlamda, daha önce tanımlandığı gibi, insanlar yaşam gibi bir alanı nasıl kavradıkları konusunda belirli bir kavramsal metafor tarafından yönlendirilebilirler. Verilen bir kavramsal metaforunda, yolculuk gibi belirli bir alanın bazı çıkarımları kavramsal bir metaforunda kullanılabilir ve bu çıkarımlar, onun hakkında akıl yürütülmesinde diğer alana (yaşam gibi) uygulanabilmektedir. Son olarak, dilsel bir metafor üretme ve anlama sürecinde metaforun hem kaynak hem de hedef kavramı harekete geçirdiği anlamına da gelebilmektedir.

1. Teorik Çerçeve

Çalışmada 1915 olaylarına ilişkin kavramlaştırmalar bilişsel dilbilim bakışıyla ve Kavramsal Metafor Kuramı¹⁹ (KMK) çerçevesinde ele alınmakta-

¹⁵ George Lakoff ve Mark Johnson, *Metaphors We Live By* (Chicago: The University of Chicago Press, 1980), 3.

¹⁶ Jonathan Charteris-Black, *Corpus Approaches To Critical Metaphor Analysis* (UK: Palgrave Macmillan, 2004), 250.

¹⁷ Charteris-Black, *Corpus Approaches To Critical Metaphor Analysis*, 244.

¹⁸ Zoltán Kövecses, *Extended Conceptual Metaphor Theory* (Cambridge: Cambridge University Press 2020), 6.

¹⁹ Lakoff, George ve Mark Johnson. *Metaphors We Live By* (London: The University of Chicago, 1980).

dır. İncelenen derlemde metaforları tespit etmede kullanılan yöntem Metafor Tanımlama İşlemi'dir (MİP). Bu metinlerde geçen metaforları tanımlamamıza yardımcı olan bir kılavuzdur. Pragglejazz Group'un belirlediği Metaphor Identification Procedure (MIP)²⁰ dilsel metaforları belirlemek için araştırmalarda sıklıkla kullanılmaktadır. Buna göre bir metin üzerinde yapılması gereken işlemler:

- 1) Genel anlamı yakalamak amacıyla metinsel-söylemsel girdi okunmalıdır.
- 2) Metinsel-söylemsel yapıdaki dilsel birimler belirlenmelidir.
- 3) Metindeki her bir sözcüksel birim için, sözcüksel birimlerin bağlamdaki anlamları tespit edilmelidir. Sözcüksel birimlerin, metindeki bağlamsal anlam tarafından harekete geçirilen durumlar için bir varlık, davranış ya da ilişki olarak nasıl uygulandığı incelenmelidir. Sözcük birimlerden önce ve sonra hangi yapıların geldiği açıklanmaya çalışılmalıdır.
- 4) Metindeki her bir sözcüksel birim için, verilen bağlama göre diğer bağlamlarda daha temel, eşzamanlı (contemporary) anlam varsa bunlar belirlenmelidir.

Araştırmanın amacı doğrultusunda temel anlam şunları gösterme eğiliminde olacaktır:

- i) Daha somut bir özellik gösterme (görme, duyma, hissetme, koklama ve tatma gibi alanları ve zihinde canlandırmayı daha kolay harekete geçirme).
- ii) Bedenle ilgili eylemleri içermeye.
- iii) Daha kesin olma (belirsizlik içermeme).
- iv) Tarihsel olarak daha eski olma.
- v) Temel anlamlar sözcüksel birimin en sık kullanılan anlamı olmak zorunda değildir.
- 5) Eğer sözcüksel birimler diğer bağlamlarda verilen bağlama göre daha temel mevcut-eşzamanlı anlama sahipse, bağlamsal anlamın temel anlamla bir karşıtlık oluşturup oluşturmadığını belirlenmelidir.
- 6) Eğer bütün maddelere EVET yanıtı verildiyse bu sözcüksel yapı metaforik olarak işaretlenir.

Kavramsal Metafor Kuramı'nda soyut kavram alanları, algısal deneyimlere dayanan daha somut kavram alanları vasıtasıyla anlamlandırılmakta ve ifade edilmektedir.²¹ Kavramsallaştırmada kullanılacak kaynak alanların bir sınırı olmamakla birlikte sıklıkla rastlanılan kaynaklar: Sağlık ve hastalık (hastalıklı zihin), hayvanlar (yılan dilli), bitkiler (barışın tohumlarını serptik), binalar ve yapılar (savunmasını sağlam temeller üzerine inşa edemedi), makineler ve araçlar (bu sistemde sadece çarkın bir parçası olursun, bugün kafam çalışmıyor), oyunlar ve spor (mat oldun), para ve ekonomi (ne önemi var so-

²⁰ Pragglejazz Group. "MIP: A Method for Identifying Metaphorically Used Words in Discourse." *Metaphor and Symbol* 22, 1 (2007): 1-39.

²¹ Zoltan Kövecses, *Metaphor: A Practical Introduction* (New York Oxford University Press, 2010), 107.

nuçta kendime yatırım yapıyorum), yemek ve pişirme (biraz daha demlensin o zaman makalemi yazarım, su katılmamış yalan) sıcaklık ve soğukluk (aralarında buz gibi rüzgârlar esti, soğuk karşılama, öfkeden/aşktan yanmak), aydınlık ve karanlık (karanlık mecralara dalma, karanlık işler yapıyorlar, bu çok aydınlatıcı bir makale), güçler (arabanın rengi çok çekici), hareket ve yönler (mutluluktan havalara uçtu, resmen yere çakıldım, gözün çok yukarılarda olmasın) olarak sıralanabilir. Aşağıda kaynak ve hedef alanların nasıl şekillenebileceği gösterilmektedir:

- Düşünceleri oldukça temelsiz.
- Bu teorinin desteklere ihtiyacı var.
- Düşüncelerimizi kanıtlamak için sağlam bir yapıya ihtiyacımız var
- Özgürlük bizim düşüncemizin harcıdır.

Örneklerine bakıldığında teoriler (düşünceler) birer binadır çıkarımı yapılabilmektedir. Burada kaynak alan inşaat, hedef alan teoriler-düşüncelerdir. Düşünceler birer binadır, inşaatın tamamlanması için sağlam bir iskele gereklidir, özgürlük çimentodur.

Kavramsal alanlar aslen deneyim alanlarıdır. Kişiler olguları kavramsallaştırırken soyut bir alanı daha somut bir alan vasıtasıyla açıklamaya çalışmaktadır. Bu noktada her şey bir kavramsal alandan diğerine eşleşebilir mi? sorusu ortaya çıkmaktadır. Belli ki değil. Belirli bir kavramsal metafor göz önüne alındığında, haritalanamayan veya başka bir yerden aktarılamayan birçok şey vardır.

Örneğine teorilerin bina olduğu göz önüne alındığında, oda sayısı, binanın mahzeni veya bir çatı katı olup olmadığı haritalandırılmaz. Kaynaktan aktarılacak bilgi miktarını sınırlamak için çeşitli açıklamalar yapılmıştır. Bunlardan biri Lakoff tarafından geliştirilen “değişmezlik hipotezi” (invariance hypothesis)’dir.²² Bu kavram, kaynaktan gelen her şeyin hedefin görüntü-şematik yapısıyla (image-schematic structure) çelişmeyecek şekilde hedef üzerine haritalanabileceğini öne sürmektedir. Grady, özünde kaynak alanın bu bölümlerinin “birincil metaforlara” dayalı haritalanabileceğini iddia etmektedir.²³ Son olarak, Kövecses, kaynağın, ana anlam odağına veya odaklarına ait olan kavramsal materyalleri haritalamasını önermektedir.²⁴ Bu üç varsayım, haritalananla ilgili tahminlerinde kavramsal bir metaforun hangi özelliğine dayandıklarına göre farklılık göstermektedir. Birinci varsayım öncelikle hedefe, ikincisi kaynak ve hedef arasındaki bağlantıya ve üçüncüsü kaynağın özelliklerine dayanmaktadır.

²² George Lakoff, “The invariance hypothesis: Is abstract reason based on image schemas?”, *Cognitive Linguistics*, 1 (1990), 39-74.

²³ Joseph E. Grady, *Foundations of Meaning: Primary Metaphors and Primary scenes*. (Ph.D. dissertation, University of California at Berkeley, 1997a) ve Joseph E. Grady, “Theories Are Buildings Revisited”, *Cognitive Linguistics* 8 (1997b), 267-90.

²⁴ Zoltan Kövecses, “The Scope Of Metaphor”, in *Metaphor and Metonymy at the Crossroads*, (Berlin: Walter de Gruyter, 2000), 79-92.

Söylem, dilbilim alan yazınına 1950'lerde dağıtımsal dilbilimin kurucusu olan Zellig S. Harris tarafından kazandırılan bir dilbilim terimidir²⁵. Harris, araştırmalarında tümce sınırlarına dek gelen Bloomfield'dan sonra ilk kez yapısal bir yöntemle tümceden daha uzun bütünlüleri belirlemeye yönelir²⁶. Bu yönelimde 1950'li yıllardan sonra dilbilim araştırmalarının konuşulanlara değil, konuşmayla verilmek istenenlere odaklanması rol oynamıştır. Burada tümce düzlemindeki incelemelerden tümce dışı yapılara, sözcelerin sahip olduğu derin yapılara doğru bir ilgi gözlemlenmektedir çünkü konuşmanın sadece düz anlamsal bilgiler içermediğinin farkına varılmıştır. Genel olarak söylem konuşan kişinin sözcemelelemleri içinde ürettiği dilsel bir edimdir. Her söylemde, bir verici tarafından belirli bir amaçla, belirli bir uzamda üretilmiş ve kişiler arası iletişimi ve etkileşimi sağlamakta kullanılmaktadır. Dilsel bir edim olan söylem üretiminin ideoloji, toplumsal biliş ve güç dengelerini konu alan kültürel teorilere ve akademisyenlere göre toplumsal bir pratik olarak tanımlanmaya başlanması sıradaki bölümlerde detaylı bir biçimde açıklanacaktır.

Alan yazında söylem kelimesi genellikle "tümce ötesindeki dil" yani tümcelerin bir araya gelerek anlam oluşturarak bir görevi yerine getirmesi ve bu olguların incelenmesi olarak tanımlanmaktadır. Söylem analizi ise belirli bir metindeki veya sohbet esnasında kullanılan dilin incelenmesidir. Belirli bağlamlarda kullanılan dile göre gerçekleştirilen eylemler ve yine bu bağlamlara göre paylaşılan mesajın anlamlandırılmasının incelenmesi söylem analizi olarak sadece dil biliminin bir çalışma alanı olarak kalmamakta ve sosyolojiden, psikolojiye, kültür çalışmalarından, edebiyata kadar pek çok bilim dalının ortak terminolojisinde yer bulmaktadır. Harris'in söylem çözümlemesi söz dizimsel bir yaklaşım içerir ve metin çözümlemesini söylem çözümlemesi olarak değerlendirir. Bağlılık, bağımsızlık, söz eylemler, iş birliği ilkeleri, art alan bilgisi, mesafe koyma, şema gibi terimler söylem incelemeleriyle alakalı olan diğer terimlerdir. Dilbilim Terimleri Sözlüğü söylem (discourse) terimini metin dilbilim alanının çalışma alanı kapsamında "Yapısal yaklaşıma göre tümce ötesi, tümceden büyük dil birimi; dilin toplumsal boyutu vurgulandığında ise dilsel büyüklüğüne bakılmaksızın (tek sözcük, tümce, paragraf vb.) işlevsel, iletişim değerli birim olarak tanımlanabilecek sözce. Söylem salt sözlü birim, metin yazdı birim olarak ele alındığı gibi hem sözlü hem de yazılı söylem olarak da kabul edilir"²⁷ olarak açıklamaktadır Söylemlerin sınıflandırılmasında farklı terimler kullanılmaktadır. Örneğin Ochs yazılı ve sözlü söylem biçimleri yerine planlanmış ve planlanmamış söylem biçimi terimlerini kullanmayı yeğlemektedir. Bu sınıflamanın sözlü ve yazılı söylem şeklindeki sınıflamadan farklı olduğunu belirten Ochs'a göre söylem, planlanmış sözlü söylem, planlanmamış sözlü söylem, planlanmış yazılı söylem ve planlanmamış yazılı

²⁵ Zellig S. Harris, *Methods in structural linguistics* (Chicago: University of Chicago Press, 1951).

²⁶ Pierre Guiraud, *Anlambilim*, çev. Berke Vardar (İstanbul: Multilingual, 1999), 249.

²⁷ İmer, Kocaman ve Özsoy, *Dilbilim Sözlüğü*, 207.

söylem olmak üzere dört biçimde betimlenebilmektedir.²⁸ Planlanmamış sözlü söylem, kısaca, daha önceden üzerinde düşünülmemiş ve bir ön hazırlık yapılmadan üretilen söylem olarak tanımlanmaktadır.

2. Metodoloji ve Analiz

Araştırmada 1915 yılında uygulanan tehcir sonrası vuku bulan olayların ve günümüzde bu olaylara karşı bakış açısının Türk basınında temsili incelenmektedir. Bu hususta bir söylem inşası sürecinde hangi metaforların kullanıldığı, Ermeni iddialarına dair söylem inşası sürecinde üretilen anlamlar çözümlenecektir.

2.1. Metodoloji

Çalışmanın veri tabanını 2015 yılının 24 Nisan günlerinde yayımlanan Posta, Hürriyet, Sözcü, Sabah ve HaberTürk gazeteleri oluşturmaktadır. Bu derlemde Ermeni iddialarına dair söylemlerde olayların nasıl kavramsallaştırıldığı Pragglejaz Grup tarafından ileri sürülen Metafor Tespit Yöntemi (Metaphor Identification Procedure) kullanılarak çözümlenmiştir. Bu çerçevede:

- 1915, soykırım, Ermeni, tehcir, sorun, diaspora, mesele gibi sözde Ermeni iddialarında sıklıkla kullanılan anahtar kelimelerinin geçtiği metinler detaylı bir biçimde okunmuştur.
- Metinlerdeki metaforik dilsel ifadeler tespit edilmiştir.
- Metinlerdeki 1915 olayları ve Ermeni iddialarına gönderimde bulunan ve anlamsal ilişki içinde olan her bir sözcüksel birimin bağlam içerisindeki anlamı saptanmıştır.
- Her bir sözcüksel birim için bağlam içindeki anlamı dışında, diğer bağlamlarda daha temel anlamı (daha somut, daha açık ve net ve tarihsel açıdan daha eski) olup olmadığı tespit edilmiştir.
- Eğer dilsel birim diğer bağlamlarda daha temel güncel bir anlama sahipse, metin içindeki bağlamsal anlamın temel anlamla kıyaslandığında çelişip çelişmediği belirlenmiştir.
- Cevap evet olduğunda, dilsel birim metafor olarak kodlanmıştır.
- Tespit edilen metaforlar vasıtasıyla söz konusu anahtar kelimelerin kullanımlarına ilişkin kaynak alanlar ve alt alanlar tespit edilmiştir.
- Metaforların yorumlanması ve açıklanması sürecinde, kaynak ve hedef alan arasındaki çözümlenmiş ve irdelenmiştir.

Metafor çözümlemesinin yanı sıra gazetelerde 24 Nisan günü için hazırlanmış haberlerdeki söylem yapısı da dikkate alınmaktadır çünkü metaforlar söylem içinde doğan, metnin ya da iletinin niteliğine göre kullanılan yapılarıdır. Haber metinlerinde metafor kullanımı çok nadirken köşe yazılarında metaforlar sıklıkla okuru etkilemek için kullanılmıştır.

²⁸ Elinor Ochs. "Planned and Unplanned Discourse", in *Discourse and Syntax* (London: Academic Press, 1979), 55.

Gazetelerin taranmasında bir düğüm sözcük kullanılmamıştır. Burada konuya genel olarak yaklaşımın olumlu ya da olumsuz kavramlarla özdeşleştirilip özdeşleştirilmediğine dikkat edilmiş, metinler kendi içinde bir bütün olarak değerlendirilmiştir. Bu hususta çevrimiçi bir araçtan yardım alınmamış, gazeteler fiziki olarak toplanmış ve tek tek okunmuştur. Bir diğer önemli husus, metaforların derlenmesinde köşe yazarlarının metinlerinin kullanımıdır. Haber metinlerinde metafor bulunmamaktadır. Dolayısıyla araştırmada öne çıkan metinler köşe yazılarıdır. Araştırmada Ermeni iddialarına yönelik olmayan, Türkiye, dış ilişkiler gibi konular üzerine üretilmiş metaforlar incelenmemiştir. Metaforların yanı sıra söylem inşasına da dikkat edilmiştir.

Kullanım esnasındaki dilin incelenmesi dilbilimin bir kolu olan edimbilim terimiyle açıklansa da yazılı veya sözlü bir metin örgüsünde bir araya gelip bir anlam üreten ve metin türlerinin (örn. Diyalog, anlatı, rapor, masal, mektup vb) ayrışmalarına sebep olan tümceler üzerine yapılan araştırmalar aynı şekilde söylem analizi olarak isimlendirilmektedir. Bu tanımlamalara göre söylem dilsel birimlerle gerçekleşen, konusu, öznesi ve alıcısı olan, vericinin tutumunu ve değer yargılarını yansıtan, çoğunlukla iç ve dış bağlama gönderimde bulunan tutarlı bir dizge olmaktadır.

Sözcüler bir bağlam içinde anlam ve değer kazanmaktadır ve ancak bir verici/konuşucu sözcenin sorumluluğunu üstlendiğinde ortaya bir söylem çıkmaktadır. Aşağıdaki tabloda “Patriot konusunda, diğer konularda her ülkeyle oturur müzakere ederiz” sözcüsü incelenmektedir. Söylemsel olarak incelendiğinde bir sözcenin farklı söylemsel tabanlarda farklı anlamlar kazandığı görülmektedir.

Tablo 2: Herhangi bir tümcenin söylemsel taban olarak incelenmesi

Alıcı: Amerika	Alıcı: kamuoyu	Alıcı: Rusya
Verici: Hükümet	Verici: hükümet	Verici: Hükümet
Amaç: uyarı	Amaç: bilgilendirme	Amaç: Güvence vermek

Söylem, bağlam ve üretim koşullarına dayanan somut bir yapı olmaktadır. Söylem teorileri genel olarak üç dönemde ele alınabilir:

- Metnin toplum-dilbilimsel anlamsal yönlerine odaklanılan dil odaklı, sosyolinguistik, etnometodolojik dönem
- Teorilerin yorumlayıcı gücünün ön plana çıktığı, iktidar ve ideoloji odaklı söylem yaklaşımları dönemi
- Tüm gerçekliklerin söylemde inşa edildiği, söylem yoluyla sürdürüldüğü, postmodern, yorumlar dönemi²⁹

²⁹ Jacob Torfing. “Discourse Theory: Achievements, Arguments, And Challenges”, in *Discourse theory in European politics*, ed. David Howarth and Jacob Torfing (London: Palgrave Macmillan, 2005), 5-9.

Foucault, “söylemsel oluşum” deyişini kullanarak farklı bir yaklaşım sergilemektedir. Söylem, bir üst kavram olmakta ve Söylemin ürettiği bilgi, iktidarı doğurmaktadır. Bu süreç, bireylerin de öznelere dönüştürülme sürecidir. Söylemin ideolojik boyutuyla alakalı bir diğer önemli husus söylem ve karşı-söylem kavramlarının çatışmasıdır. Söylem bir gerçeklik yaratabildiği gibi gerçekliği ve ideolojiyi yok eden, ona karşı direnen bir güç olarak da kullanılabilir. Söylem hem iktidarın bir aracı hem de bir etkisi olarak yapılabilir. Söylem iktidarı iletir, üretir, onu güçlendirir, ama ayrıca onu ağır ağır yok eder ve onu açığa çıkarır, kırılğan hâle getirir.

Parker “söylem, bir nesneyi inşa eden bildiriler sistemidir” demektedir³⁰. Söyleme karşı bakış açısına istinaden Foucault’cu söylem analizi yöntemi bazı kitaplarda “söylemlerin analizi” kavramıyla aynı anlamda kullanılmıştır³¹. Foucault, söylemde neyin, kimin ve niçin oluştuğunun nasıl olduğunu görmenin daha önemli olduğunu savunmaktadır. Bu nedenle, ideolojiyle alakalı kaygılar, gücün toplumsal ilişkileri yapılandıran teknolojilerde (söylemler, sosyal uygulamalar, kurumlar vb.) nasıl kullanıldığını gösterme girişimleri ile değiştirilir. Bu çerçevede, otoritenin uygulanması belirli sosyal sınıflarla bağlantılı değil sosyal düzenlemelerin her yerde bulunma özelliği olmaktadır. Foucault söylemlerin güç ilişkilerinde rolünün altını çizmektedir ve söylemlerle güç ilişkilerinin işleyişinin ve direnişin aktarım yönüyle ilgili farklı düşünceleri bulunmaktadır. Foucault gücün yukarıdan baskın bir grup tarafından dayatılmadığını, aksine “aşağıdan” geldiğini söylemektedir. “Hepimiz iktidarın aracıyız, çünkü güç günlük uygulamalarımızın, uygulamaların alışkanlıklarının ve etkileşimlerinin birer parçası olan söylem ve normlara gömülmüştür. Böylece, güç her yerdedir: iktidar, sayısız noktadan, gayri-nazik ve mobil ilişkiler arasındaki etkileşimlerde uygulanıyor”.³² Kısaca söylem toplumda var olan her şeyden etkilenerek biçimlendiği gibi bir toplumsal kurgulayıcı görevini de üstlenmekte ve güç ilişkilerini tanımlamaktadır.

2.2. Analiz

Bu bölümde ele alınan gazeteler baskı sayılarına göre en yüksek tirajlı gazeteden başlayarak sıralanmıştır.

2.2.1. Posta Gazetesi

24 Nisan 2015 yılında gazetede 12 köşe yazarının metinleri bulunmaktadır ve bunlardan iki tanesi Ermeni iddialarını konu edinmiştir. Posta Gazetesinin Ana sayfasında, sayfa 21’de köşesi olan Candaş Tolga Işık’ın *Sfır Dost* başlıklı yazısına gönderme bulunmaktadır.³³ Işık, 24 Nisan’da sözde soykırım iddia-

³⁰ Ian Parker. “Discourse and power”, in *Texts of Identity*, ed. J. Shotter & K. J. Gergen (London: Sage, 1989), 61.

³¹ Robin Wooffitt, *Conversation Analysis and Discourse Analysis: A Comparative and Critical Introduction* (London: Sage Publications, 2005), 137

³² Michel Foucault, *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977*. Haz. Colin Gordon (New York: Pantheon Books, 1980), 94.

³³ Candaş Tolga Işık, “Sfır Dost”, *Posta*, 24 Nisan 2015, 21

larını belli bir politikanın parçası olarak Putin'in bugüne dair açıklamalarını eleştirmiştir. Işık'ın, Ermeni iddiaları karşısında yer aldığı, iddiaları olumsuz bir bakış açısı olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Candaş Tolga Işık'ın *Sıfır Dost* başlıklı yazısında tespit edilen metafor.

Kaynak Alan	Alt alanlar	Dilsel Örnekler
Oyunlar ve Spor	Maç, yarış, karşılaşma, yenilgi	Amerika'dan beklerken, burnumuzun dibindeki Rusya'dan yedik gölü.

Gazetede, 1915 olaylarına değinen bir diğer isim köşe yazarlarından Nedim Şener'dir. Gazetenin 22. Sayfasında yer alan *24 Nisan Onur ve Utanç Günü* başlıklı köşe yazısının reklamına anasayfada yer verilmemiştir³⁴. Şener, 24 Nisan'ın Türk tarihinde Çanakkale zaferinden ötürü bir onur günü, 1915 yılında olanlardan dolayı ise bir utanç günü olduğunu yazmaktadır. Dolayısıyla, Ermeni iddialarına olumlu bakmaktadır. Şöyle ki, Nedim Şener yazısı boyunca Çanakkale zaferi ile tehcir arasında bir karşıtlık kurmaktadır. Çanakkale zaferi kutlamalarının tarihinin 18 Mart'tan 24 Nisan'a değiştirilmesi ile katliamın üzerinin örtülmeye çalışıldığını, Ermeni iddialarını kabul etmenin vicdani bir hesap olduğunu ve "Çanakkale'de canını verenleri, yaralananları düşündüğü gibi, yurdundan, evinden, canından edilen Ermeniler" in de düşünülmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Tablo 4: Nedim Şener'in *24 Nisan Onur ve Utanç Günü* başlıklı yazısında tespit edilen metaforlar.

Kaynak Alan	Alt alanlar	Dilsel Örnekler
Aydınlık Ve Karanlık	Karanlık, olumsuzluk	'utanç dolu koyu karanlıklardan',
Duygular	Olumsuz	'24 Nisan utançtır', 'bu acı 100 yıl önce yaşandı', 'bu utanç bizimdir.', 'burada amaç Çanakkale'de yaşanan onur ile Ermenilere yönelik katliamın utancını örtmekse bu olmaz.', 'tarihimizdeki zafer ve onur böyle bir utancı gizleyemez.'
Para ve Ekonomik İşlemler	Muhasebe	'Türkiye katliamla vicdani bir hesaplaşmaya girmedi.', 'Ermenilere yapılanlar karşısında vicdani hesabımızı yapabilmeliyiz.'

Sonuç olarak Posta gazetesinde iddiaların bir lehine bir de aleyhine olmak üzere iki köşe yazısı bulunmaktadır. Işık, günümüzdeki tartışmaları politika çerçevesinde değerlendirirken Şener olaya karşı daha hassas, duygusal bir bakış açısıyla okurları etkilemeye yönelik bir metin oluşturmuştur. Şener'in

³⁴ Nedim Şener, "24 Nisan Onur ve Utanç Günü" *Posta*, 24 Nisan 2015, 22.

yazısında doğrudan iddialar ile alakalı olmayan daha pek çok metafor ve benzetme bulunmaktadır. Dolayısıyla bu yazıdan anlaşılmaktadır ki yazar Ermeni iddialarını kabul etmek konusunda çok derin bir vicdani hesap içerisinde ve ‘İnsani vicdanımızı ayakta tutmak için hatırlamalıyız’ demektedir. Yani insan olmanın ön koşullarından biri, yazara göre, bu iddiaları kabul etmektir.

2.2.2. Hürriyet Gazetesi

24 Nisan 2015’in Hürriyet gazetesinde, Hürriyet Özel ikonuyla *Sınırın Açılması Çok Şeyi Değiştirir* başlıklı röportaja gönderim yapılmaktadır. Bu haber kutusunun içinde ayrıca Taha Akyol’un *Sarkisyan’ın Vicdanı* başlıklı yazısının da reklamı yapılmaktadır. İç sayfalara geçince, ilk olarak, 4. sayfada Ahmet Hakan’ın *Şu Müsamereye Son verin* başlıklı yazısı bulunmaktadır. Hakan, çeşitli konular ve başlıklardan meydana gelen yazısının bir kenarında “Şöyle çok güçlü bir Ey Putin bekliyoruz başlığıyla “Putin de soykırım demiş. Madem alıştırıldık. O zaman gelsin şöyle çok güçlü bir “Ey Putin”³⁵. Yoksa bir eksiklik kaplayacak dört bir yanımızı” ifadesiyle Ermeni iddialarına değinmiştir. Konuya bakış açısını dış politika bağlamında dile getirmiş olan Hakan’ın iddiaları karşı tutumu bu yazısında belirsizdir.

Hürriyet gazetesinde *In Memoriam/24 Nisan* isimli konser 6. Sayfada *100 Yıllık Acıyı Notalarla Anlattılar* başlığıyla haberleştirilmiştir³⁶. Bu haber “1915’te İstanbul’dan tehcir edilen Ermeni aydınlar anısına düzenlenen” konserde bulunan şarkıcıları sıraladıktan sonra Zülfü Livaneli’nin etkinliği “gecikmiş bir borç” olarak değerlendirdiği ve “Türkiye’nin vicdan sahibi insanların güzel bir şeye imza attıkları” açıklamalarına yer vermiştir. Bu metin Hürriyet gazetesinin çevrimiçi platformunda yer almamakta, sadece basılı gazetede bulunmaktadır. Bahsi geçen konser etkinliği hakkında 18 Mart 2015 tarihli bir Osman Kavala röportajı çevrimiçi bulunmaktadır. Bunun başlığı ise “Osman Kavala: Hafıza olmayan yerde adalet de olmaz”dır.

Tablo 5: Zülfü Livaneli’nin “100 Yıllık Acıyı Notalarla Anlattılar” başlıklı haber metninde tespit edilen metaforlar.

Kaynak Alan	Alt Alanlar	Dilsel Örnekler
Para ve Ekonomi İşleri	Borç	(sürülen ve ölen Ermeni aydınları hatırlamak) Belki de bu gecikmiş bir borç

Sayfa 18’in tamamı ana sayfada belirtilen röportaja ve diğer sözde “soykırım” haberlerine, Obama ve Putin’in ifadelerine, New York Times ve Washington Post gazetelerinde yayımlanan ilanlar hakkındaki görüşlere ayrılmıştır. Sarkisyan ile yapılan röpotaj çeviri bir yazı olduğundan bu metindeki metaforlar araştırmaya dâhil edilmemiştir.

³⁵ Ahmet Hakan, “Şu Müsamereye Son verin”, *Hürriyet*, 24 Nisan 2015, 4.

³⁶ Mehmet Aktaran, “100 Yıllık Acıyı Notalarla Anlattılar”, *Hürriyet*, 24 Nisan 2015, 6.

Taha Akyol'un Sayfa 24'te *Sarkisyan'ın Vicdanı* başlıklı yazısında Ermenistan Cumhurbaşkanı Jerj Sarkisyan'ın Ermenilerin acılarından bahsederken Türklere karşı işlenen suçlara dair "bir, iki, üç köy sakini yerlerini değiştirebilir diyerek küçümseyici bir tavır içinde olmasını eleştirerek yazısına başlamış ve tarihi olaylar ile bu acıların ortak olduğuna dair ifadeler ile yazısını sürdürmüştür.³⁷ Akyol, Cansu Çamlıbel ile yapılan röportajda yapılan açıklamaları "Sarkisyan'ın bu "bir, iki üç, köy" söylemi, Ermeni şovenizminin tipik örneğidir." ifadesiyle eleştirmektedir. Buna karşılık yazısını "1914 Mart'ından itibaren Van ve Bitlis'te gelişen isyan, katliam ve Müslüman tehciri" ile sınırlamaktadır. Akyol'un yazısında "ortak acıyı paylaşma konusunda insani bir duyarlılık geliştirerek Türk-Ermeni ilişkilerinde yeni bir sayfa açmaya özen göstermek gerekmez mi?" ifadesiyle ortak acı denmesine rağmen katledilen Türklerin acılarının küçümsenmesine ya da yok sayılmasına karşı çıkmaktadır. Akyol'a göre Van ve Bitlis'te 'tarihi Ermenistan' için bir etnik temizlik bizzat Ermeniler tarafından yapıyordu.

Gazetede Ermeni iddialarını konu alan başka bir köşe yazarı bulunmamaktadır.

2.2.3. Sözcü Gazetesi

Sözcü gazetesinin 24 Nisan 2015 tarihli nüshasında yan manşette "*Nükleer İhale Verdikleri Putin Soykırım Dedi*" başlığı ile sayfa 12'de yer alan bir haber metnine gönderim yapılmaktadır. Sözcü gazetesinde her gün ana sayfada yayımlanan Rahmi Turan'ın Tokmak isimli köşesinde o gün '*Soykırım Yerine 'Büyük Felaket'*' başlıklı bir eleştirisi yayımlanmıştır³⁸. Bu yazıda özellikle Türklük kavramı üzerinden hükümet politikaları eleştirilmiştir. Dönemin başbakanı olan Ahmet Davutoğlu'nun Ermenilerden soykırım özrü dilediği, yaşananların soykırım değil tehcir olduğu ve tehcirin de insanlık suçudur demesi üzerinden şekillenen yazı, bu iddialar karşısında lafi eğip bükmenin, tam bir ret içinde olmamanın Türklükle sorunu olanların yaptığı bir şey olduğunu söyleyip oldukça sert bir dille politik manevraları eleştirmiş ve iddialara karşı olumsuz bir bakış açısına sahip olduğunu göstermiştir.

Gazetenin beşinci sayfasında Çanakkale... 100. Yıl başlığıyla Emin Çölaşan'ın köşe yazısı bulunmaktadır.³⁹ Çölaşan, yazısının büyük bölümünde Çanakkale Savaşı'ndan, askerlerden, savaşın seyrinden, düşman ülkelerden bahsederek tarihi zaferi anmaktadır. Metnin son paragrafları ise sözde Ermeni soykırımı ve buna yönelik hükümet politikalarına dair düşüncelere ayrılmıştır. Çölaşan da Turan gibi dönemin başbakanını eleştirmekte ve atılan adımların vatan uğruna can verenlerin ruhlarını incittiğini vurgulamaktadır. Bu paragraflar "İstanbul'daki Ermeni teröristlerin tutuklandığı ve şimdi birileri tarafından soykırım günü ilan edilen tarih; 24 Nisan 1915... Sözde soykırımın 100. Yılı" ifadesiyle başlayıp özetle Ermeni Patrikhanesinde yapılan

³⁷ Taha Akyol, "Sarkisyan'ın Vicdanı", *Hürriyet*, 24 Nisan 2015, 24.

³⁸ Rahmi Turan, "Soykırım Yerine 'Büyük Felaket'", *Sözcü*, 24 Nisan 2015, 1.

³⁹ Emin Çölaşan, "Çanakkale... 100. Yıl", *Sözcü*, 24 Nisan 2015, 5.

anma töreni, Davutoğlu'nun bu "Ermeni teröristler" için başsağlığı dilemesi ve bunlara karşı öldürülen Türk ve Müslümanlar için hiçbir açıklama yapılmaması hakkında eleştirilerini sıralayan Çölaşan, iddialara karşı aleyhte bir tavır içerisinde olduğunu göstermektedir.

Soner Yalçın, *Hay Dat* başlıklı ve üç kısımdan oluşan uzun bir yazı ile Ermeni iddialarını konu almıştır.⁴⁰ Batılı tarihçiler, Bernard Lewis, Fransa eksekindeki olaylardan başlayan yazı, 1972 yılında Los Angeles'ta şehit edilen iki Türk diplomatın hikâyesini anlatan *Vali-Katil Dayanışması* alt başlığı ve tanıma, tanınma, tazminat, toprak aşamalarını açıklayan bir *Dört T Planı* başlıklı kısım ile sonlanmaktadır. Yalçın da Ermeni iddialarına şiddetle karşı çıkmakta, bu görüşünü tarihi olaylar ile desteklemekte ve okuyucuyu diğer yazarlara nazaran daha bilimsel veriler ve yaşanmış olaylardan örneklerle yönlendirmektedir. Aynı sayfada *Yakın Dostu Putin de Soykırım Dedi* başlıklı bir haber metni de Putin'in *Büyük Felaket* yerine o terimi kullanmasını aktarmaktadır.

Sözcü gazetesinde mevzubahis konuya değinen başka bir yazı bulunmamaktadır. Değinenlerin tamamının iddiaların şiddetle karşısında oldukları gözlemlenmektedir. Bu metinlerin hiçbirinde Ermeni iddialarına, tehcire ya da 1915 olaylarına yönelik bir metafor kullanımı bulunmamaktadır. Bunun sebebinin Sözcü gazetesi yazarlarının bilimsel ve tarihî gerçeklerden örneklerle olaya ilişkin açıklamalar yapmaları ve diğer gazetelerdeki yazarların olayları vicdani bir yükümlülük olarak okurlara yansıtarak, metafor kullanımıyla belirli bir etki alanı ve ikna edicilik kazanmayı arzulamalarından kaynaklandığı açıktır.

2.2.4. Sabah Gazetesi

Sabah gazetesinin 24 Nisan 2015 nüshasında sırasıyla; Emre Aköz, Hilal Kaplan, Şeref Oğuz, Mehmet Barlas ve Hasan Bülent Kahraman olmak üzere beş yazarın Ermeni iddiaları ve 1915 olaylarından bahsettiği gözlemlenmektedir.

Altıncı sayfada *1915'te Almanya* başlıklı yazısı ile Emre Aköz, yedinci sayfada *Hrant Dink ve Hasan Cemal* başlıklı yazısı ile Hilal Kaplan, sekizinci sayfada *Neden Ermeni Çözüm Süreci de Olmasın* başlıklı yazısıyla Şeref Oğuz, 27. Sayfada *Bayramlar Gerçekleri Unutturamaz ki* başlıklı yazısıyla Mehmet Barlas ve son olarak 30. Sayfada *Soykırım...* başlıklı yazısı ile Hasan Bülent Kahraman bulunmaktadır.

Emre Aköz, kendi köşesinde Almanya'nın soykırım demesine rağmen atılgan bir tutum içinde olmayışını eleştirerek yazısına başlamaktadır.⁴¹ "Madem durum buydu... O halde Almanların, Ermenilere uygulanan etnik temizliği bilmemeleri imkânsızdı. Ancak günümüzde yapılan 1915 tartışmalarında Almanya'nın genellikle pasif bir tavır sergilediğini görüyoruz. "Soykırım yapıldı" diyorlar ama atılgan bir tutum almıyorlar." diyen yazarın ifadelerinden anla-

⁴⁰ Soner Yalçın, "Hay Dat", *Sözcü*, 24 Nisan 2015, 12.

⁴¹ Emre Aköz, "1915'te Almanya", *Sabah*, 24 Nisan 2015, 6.

şıldığı üzere devletlerin ‘soykırım’ terimini kullanmaları yetmemektedir. Konuya daha hassas yaklaşımları ve atılğan, canlı, ‘aktif’ bir biçimde Türkler ‘soykırım’ yaptı demeleri gerekmektedir. Yazar “Yüzlerce belge. 1915-16 yıllarında kimler, kimleri niye, nasıl, nereye sürdü? Nasıl soydu? Nasıl yağmaladı? Nasıl tecavüz etti? Nasıl işkence etti? Nasıl öldürdü? Türkler, Kürtler, Çerkesler, Araplar... Askerler, çeteler, hırsızlar, sadistler... Görüp de görmezden gelenler... İntihar eden, deliren, şans eseri hayatta kalan kurbanlar. Tabii iyiler de var belgelerde: Vicdanı elvermeyenler... Engel olmaya çalışanlar... Kurtarmak için çırpınanlar... Midesi sağlam olanlar okusun.” Tavsiyesiyle yazısını sonlandırmaktadır. Burada ek olarak sadece Türklerin değil, Kürtlerin, Çerkezlerin, Arapların da Ermenileri öldürdükleri dikkat çekici bir ifadedir. İncelenen gazetelerin hiçbirinde bu bilgiler yokken, Anadolu’daki bütün diğer etnik grupların da Ermenilere karşı bir ‘kırim’ tutumunu benimsediklerinin açıklanması yazıyı incelenen diğer yazılardan farklı kılmaktadır. Yazar oldukça ‘atılğan’ bir tutum sergilemiştir.

Hilal Kaplan, köşe yazısında Hrant Dink ve Hasan Cemal üzerinden bir karşılaştırma yaparak, 1915 olaylarının muhataplarının üçüncü ülkeler olmaksızın halledilmesi gerektiğini belirtmektedir⁴². Ermeni iddialarına yönelik bir metafor kullanmaktadır fakat bu dilsel örnek de esasen Dink’in bir söyleminden alıntı olmaktadır. “Bana sorarsanız, ‘1915’te ne kaybettik?’ sorusunun cevabını, tehcir mağduru ataların torunu Hrant Dink ile 1915’in uygulayıcısı Cemal Paşa’nın torunu Hasan Cemal arasındaki bu mesafede aramalıyız biraz da.” Diyerek bu iki ismin Avrupa ülkeleri karşısında Ermeni iddialarına yaklaşımını değerlendirmekte ve Hrant Dink’in “*Kim, tedavi edecek bizi? Fransız senatosunun kararı mı? Amerikan Senatosu’nun kararı mı? Kim reçeteyi verecek? Kim bizim doktorumuz? Ermeniler Türklerin doktoru, Türkler de Ermenilerin doktoru. Bunun dışında doktor, ilaç, hekim, mekim yok! Diyalog tek reçete, doktorsa birbirlerinin doktorudurlar*” diyen Dink’i anarak yazısını sonlandırmaktadır.

Tablo 6: Hilal Kaplan’ın “*Hrant Dink ve Hasan Cemal*” başlıklı yazısında tespit edilen metafor.

Kaynak Alan	Alt Alanlar	Dilsel Örnekler
Sağlık ve Hastalık	Hastalık, tedavi, doktor	Kim, tedavi edecek bizi?, Kim reçeteyi verecek?

Şeref Oğuz’un yazısında metaforik unsurlar yoğunluktadır.⁴³ *Neden Ermeni Çözüm Süreci de Olmasın* başlığından da anlaşılacağı üzere Ermeni iddialarına olumlu yaklaşan yazar iddiaları kabul etmemenin ya da bu meselenin çözülmeyeşinin kimin yararına olduğunu değerlendirmektedir.

⁴² Hilal Kaplan, “Hrant Dink ve Hasan Cemal”, *Sabah*, 24 Nisan 2015, 7.

⁴³ Şeref Oğuz, “Neden Ermeni Çözüm Süreci de Olmasın”, *Sabah*, 24 Nisan 2015, 8.

Tablo 7: Şeref Oğuz'un "Neden Ermeni Çözüm Süreci de Olmasın" başlıklı yazısında tespit edilen metaforlar.

Kaynak Alan	Alt Alanlar	Dilsel Örnekler
Para Ve Ekonomik İşlemler	Kazanç	Kime ne kazandırıyor dersiniz,
Tarih Yazımı Hikâye	Hikâye	'100 yıl öncesine ait bu öykünün hâlâ çözö- lemeyişi', 'bu öykü üzerinden beslenenler dışında hiç kimseye'
Yemek ve Pişirme	Beslenme	'bu öykü üzerinden beslenenler dışında hiç kimseye', 'Çözömsözlükten beslenmeyi daha kaç yüzyıl sürdüröceğiz?', 'Şimdi sıra bu krizden beslenen Ermeni siyasetinde'
Bataklık, Mezar, Çukur	Çukur bir engel, hapishane	'soykırım tartışmalarına gömölüp kalıyor', 'Ermenistan'ın kendini hapsettiği bu "soy- kırımı" alanında kaybettikleri kendi halkının gündeminde daha fazla yer işgal ediyor.

Mehmet Barlas, Ermeni tehcirinin neden daha önceden duyulmadığına hayıflanmaktadır. Barlas'ın yazısına göre gerçekleri öğrenmeye vakit harcandığında (yani Ermeni iddiaları kabul edildiğinde) beyinler bayram edecektir.⁴⁴ "Daha doğru, daha şeffaf ve daha erdemli bir dünyayı kurmanın şart olduğunun yolunu, bu gerçeklerin bilinmesi açar. Eğer tatil günlerini günlük hayattan kaçış fırsatı olarak değerlendirmenin yanında, bu gerçekleri öğrenmeye de ayırdığınız zaman, vücudunuzun yanında beyinlerinizin de bayram ettiğini hissedersiniz." diyen Barlas "Her toplum gibi bu coğrafyada yaşayan bizler de böyle ezberlere dayalı gerçek ötesinde geçen yılları yaşamadık mı? Bu yıllar boyunca kaçımızın "Kürt Realitesi"nin görmezden gelindiğinden haberimiz vardı? Ya da "Ermeni Tehciri"nin ne zaman farkına vardığımızı bir düşünün" ifadelerinden sonra tarihte; Stalin, Kruşçef, Hitler, Amerikalıların Kızılderililere ve siyahilere olan tutumları etrafında gelişen olaylardan bahsederek, herkesin birtakım olayları geç anladığını belirtmektedir.

Hasan Bülent Kahraman da "yüzleşerek kurtulmanın" en doğru yol olduğunu belirten yazarlardan biri olmaktadır.⁴⁵ Kahraman yazısında Türkiye gibi büyük bir devletin Ermenistan gibi küçük ve fakir bir devletten daha ne istediğini sorgulamaktadır. Kahraman, "Türkiye, büyüklüğüne yakışır bir tutumla bu sorunu ele almalıdır" ve "Türkiye böyle davranmalıdır: vakarla ve namusluca" diyerek Türkiye'yi Canlı varlık olarak kavramsallaştırmıştır fakat Ermeni iddialarına yönelik metaforlar tablollaştırıldığı için diğer dilsel metaforik örnekler çözümlenmemektedir.

⁴⁴ Mehmet Barlas, "Bayramlar Gerçekleri Unutturamaz ki", *Sabah*, 24 Nisan 2015, 27.

⁴⁵ Hasan Bülent Kahraman, "Soykırım...", *Sabah*, 24 Nisan 2015, 30.

Tablo 8: Hasan Bülent Kahraman'ın Soykırım... başlıklı yazısında tespit edilen metafor.

Kaynak Alan	Alt alanlar	Dilsel Örnek
Araç	Etnik temizlik	Her şey sistemli şekilde düşünüldü, tasarılandı.

2.2.5. HaberTürk Gazetesi

24 Nisan 2015 Cuma günü yayımlanan Haber Türk gazetesinin birinci sayfasında 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramını kutlamaları ile Çanakkale Kara Savaşları'nın 100. Yılı törenlerinden haberler bulunmaktadır. Bahsi geçen kutlama ve tören haberlerine iliştilmiş olan, “*Ermeni tehcirinin 100. Yılı anması*”, “*Putin’e Yanıt*” ve “*Barış Eli Uzattık*” başlıkları altında, toplamda üç adet haber manşetlere taşındığı belirlenmektedir. Bu haberlerin tamamına gazetenin orta sayfalarında yer verilmektedir. Bahsedilenler haber metinleri olmaktadır. Bunun yanı sıra köşe yazarlarının Ermeni iddialarına özel makaleler yazdıkları da dikkat çekmektedir. Aşağıdaki tabloda belirlenen tarihte gazetede yazısı mevcut olan köşe yazarları ve konuları gösterilmiştir.

Toplam 15 köşe yazarından eğitim, spor ve ekonomi yazarları (altı kişi) dışında, güncel ve siyasi yazılar yazan yedi köşe yazarı mevcuttur. Yazarlardan dört tanesi, yani yarıdan fazlası Ermeni iddialarını köşesine taşımıştır. Gazetenin dördüncü sayfasında Fehmi Kuru'nun *100. Yıl Böyle Geçmeyebilirdi* başlıklı yazısı, beşinci sayfada Nihal Bengisu Karaca'nın *Uçuş Serbest Yeterki 'Beyazlar' Alkışlasın* başlıklı yazısı, 16. Sayfada Umur Talu'nun *Mazluma Düşen Zalim Olmamaktır* başlıklı yazısı ve son olarak 21. Sayfada Soli Özel'in *Yas Tutabilmek* başlıklı yazısı Ermeni iddialarını ve 1915 olaylarını konu edinmiş yazarlardır.

Sırasıyla incelenmeye Fehmi Kuru'nun köşesinden başladığında, *100. yıl böyle geçmeyebilirdi* başlıklı yazıda öncelikle uluslararası üst düzey siyasilerin Ermenistan'da yapılan “soykırımı anma” törenlerine olan yüksek katılımından ve buna karşılık Türkiye'de yapılan tek etkinliğin ASALA tarafından katledilen diplomatlarımızın emekli iş arkadaşlarının Ankara'da düzenlediği yürüyüş olmasından bahsetmektedir⁴⁶. Kuru'ya göre 2009 yılında Ermenistan ile barış konusunda büyük adımlar atılmış, Ahmet Davutoğlu ve dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından açılan kapılar dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından kapatılmıştır. Geline bu noktada Azerbaycan'ın etkisi büyüktür. Bu makaleye göre, yabancı hükümetlerin Ermeni meselesi üzerinden Türkiye'yi yalnızlaştırma politikasına karşılık Türk tarafı 2009 yılında birkaç ‘kozmetik açılım’ yaparak gayet güzel bir politika işletmeye başlamıştı lakin bu gelişmelerle telaşlanan Azerbaycan ve oraya bir ziyaret yapan başbakan bahsi geçen açılımları durdurup 100. Yılda Türkiye'nin yalnız kalmasına sebep olmuşlardır. Yazarın temennisi bir daha böyle vahim yanlışların yapılmamasıdır. Makalede kullanılan metaforlar aşağıdaki gibidir:

⁴⁶ Fehmi Kuru, “100. Yıl Böyle Geçmeyebilirdi”, *Haber Türk*, 24 Nisan 2015, 4.

Tablo 9: Fehmi Kuru'nun 100. yıl böyle geçmeyebilirdi başlıklı yazısındaki metaforlar.

Kaynak alan	Alt alanlar	Dilsel örnek
Canlı Varlık	İnsan	Yıllardan beri “geliyorum” diye bağırın bu gelişmeye (100. Yıl anması) karşı biz ne yapıyoruz?
Yapı/Bina	Engel	Devletin en tepesinde alınan kararlarla hem Kürt sorunu hem de Ermenistan ile normalleşip yaklaşılarak 100. Yılı sorunsuz atlatma girişimleri başlatıldı 2009'da...
Yapı/Bina	Kapı, oda	Türkiye malum olayın 100. Yıl dönümünde şimdilerde kapısı aralanan yalnızlaştırma girişimini (iddiaların tanınması) imkânsız kılmak için 2009 yılında ciddi adımlar attı.
Yapı/Bina	Ev	(Ermenistan ile normalleşme) Cumhurbaşkanı Gül tarafından açılan kapı, orada yapılan konuşmalarla, Başbakan Erdoğan tarafından kapatıldı

Nihal Bengisu Karaca'nın köşesinde asıl konu Halkların Demokratik Partisi (HDP) ve 'Kürt açılımı'dır. HDP'nin seçip vaatlerinin Kürtleri memnun etmekten ziyade onları utandırdığını yazan Karaca, bu süreçte HDP'nin savduklarıyla gerçekleşenlerin çelişkilerini ortaya koymaktadır.⁴⁷ 'Halkların Kardeşliği' sloganıyla sınır kapılarının açılacağını vaat eden HDP'nin sadece Ermenistan ile olan sınırlar hakkında konuşmasını “Türkiye aleyhinde üst üste soykırım kararları çıkartan Avrupalı parlamentolara jest olsun” diye yaptığını savunmaktadır. Bengisu Karaca'nın gazete makalesinde 1915 olaylarına ilişkin metafor bulunmamaktadır lakin Ermeni iddialarına ve yabancı ülkelerin sözde soykırım dayatmalarına karşı bir tavır sergilendiği aşikârdır.

Umur Talu, *Dipsiz Kuyu* isimli köşesinde Ermeni iddialarına ilişkin farklı bir söylem geliştirmektedir⁴⁸. Şöyle ki, Talu'ya göre, 'son imparatorluk' halkından bir halkı katletmiştir. Cumhuriyet ile eskilerin suçlarının bir bağlantısı olmadığına göre “tarih ile yüzleşip esas ne ile gurur duyulacağının farkında olmalıyız”. Yüzleşmekten kasıt, Ermeni iddialarının kabul edilip, yaraların sarılmasıdır. Burada Osmanlı ile Cumhuriyetin bir devamlılık arz etmediğinin savunulması, yüzleşmenin gerekliliği konusundaki ikna edici söylem geliştirilmesi çok sayıda metafor kullanımı ile gerçekleştirilmiştir. Talu'nun makalesinin vermek istediği mesajın temeli 23 Nisan ile 24 Nisan'ın kıyaslanmasıyla kuvvetlendirilmektedir. 23 Nisan “bir ülkenin yepyeni yolculuğunun tarihi başlangıcı”, 24 Nisan ise “bir önceki devletin yolculuğunun son saatleri”dir, “birinin aydınlığı ile diğerinin karanlığı arasında yedi sene vardır” denmektedir.

⁴⁷ Nihal Bengisu Karaca, “Uçuş Serbest Yeter ki 'Beyazlar' Alkışlasın”, *Haber Türk*, 24 Nisan 2015, 5.

⁴⁸ Umur Talu, “Mazlumla Düşen Zalim Olmamaktır”, *Haber Türk*, 24 Nisan 2015, 16.

Tablo 10: Umur Talu'nun *Mazluma Düşen Zalim Olmamaktır* başlıklı yazısındaki metaforlar.

Kaynak alan	Alt Alanlar	Dilsel örnek
Aydınlık- Karanlık	Karanlık	(24 Nisan 1915) (Osmanlı İmparatorluğu'nun) karanlığı.
Savaş	Fiziki saldırı	(24 Nisan 1915) 24 Nisan, "Zalim devletler" arasında, birbiriyle savaşlarında, zalimce yer almış "son imparatorluğun" halkından bir haklı katledişi.
Aydınlık- Karanlık	Karanlık	(Devrim) Devirdiğinin, yerine geçtiğinin insanlık suçlarıyla yüzleşmektir, ille suçu üstlenmek değil, insanlık adına sorumluluk üstlenmek, tarihi karartmamaktır.

Soli Özel de Umur Talu gibi mevzubahis iddialar ile yüzleşmenin yani olayları kabul etmenin Türkiye ve Türkler açısından ne kadar ferahlatıcı olacağını ve kendi sözleriyle *'toplumsal bir ruh tazelenmesi'*nin gerçekleşeceğini belirtmektedir⁴⁹. Özel, makalesinde böyle bir vahşetin ulus-devlet olabilmenin ön koşulu olduğunu, her devletin heybesinde böyle irili ufaklı katliam, toplu tecavüz, mala mülke el koymalar olduğunu belirtmektedir. Olgunlaşan toplumlar yaptıklarının sorunluluğunu alır ve yüzleşirler. Hatta bu Cumhuriyet rejimine geçmiş Türkler için daha kolay olacaktır çünkü katliamı Osmanlılar yapmıştır denmektedir. "Türkiye'de yaşayanların kendi acılarının yasını tutmamış olması onların ruhunda bir boşluk bırakmıştır". Soli'nin iddiaların lehine yazdığı makale esasen soykırım ve yüzleşme kelimeleri üzerine temellenmektedir.

Tablo 11: Soli Özel'in *Yas Tutabilmek* başlıklı yazısında tespit edilen metaforlar.

Kaynak alan	Alt alanlar	Dilsel örnek
Duygu-His	Tat	Devletlerin resmi kurumlarının tarihteki çok acı bir olayla ilgili yargıda bulunmalarını kabul edilemez buluyorum.
Araç	Kişisel eşya	(1915 olayları) her devletin heybesinde böyle irili ufaklı katliam, toplu tecavüz, mala mülke el koymalar vardır.
Araç	Yol/koşul	(1915 olayları) Ulus-devlet olabilmenin ön koşuludur bu türden bir vahşet.
Siyaset	Politika	(1915 olayları) İttihat ve terakki siyaseti
Tarih Yazımı/ Hikâye	Politika	(1915 olayları) Nihayetinde, 1915'te yaşanan olay, Osmanlı Ermenilerinin binlerce yıl yaşadıkları topraklarından izleri kalmayacak şekilde fiziksel, toplumsal ve kültürel olarak silinmeleridir.
Araç	Proje, tasarı	(1915 olayları) Talat Paşa'nın imparatorluk yıkarken devleti kurmak projesi, Anadolu'nun gayrimüslimlerden arındırılmasını gerektiriyordu.

Köşe yazarları dışında kalan ana haberlerde *'Gauck'da soykırım dedi'*, *TBMM 24. Dönem son toplantısını 23 Nisan için yaptı, Putin'den Beklemiyor-*

⁴⁹ Soli Özel, "Yas Tutabilmek", *Haber Türk*, 24 Nisan 2015, 21.

dum başlıklı metinler sayfa 17’de, *Sarkisyan: Erdoğan’ı Erivan’a Ortak Anmaya Davet Ettim, Büyük Düş Kırıklığı, Ermenistan’daki Törene 4 Lider Katılıyor* başlıklı metinler sayfa 18’de bulunmaktadır. Sayfa 19’da, sür manşet olarak Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın “Ey Avrupa Birliği, biz askeri arşivlerimizi de açmaya hazırız” sözleri verilmektedir. Davutoğlu barış için konuştu: Nefret dilini terk edelim, Genelkurmay arşivlerinden 1915 olaylarının bilinmeyenleri başlıkları bulunmaktadır.

Son olarak eklemek gerekir ki, ilgili gazetenin 24 Nisan 2016 ve 2017 nüshalarında Ermeni sorununa dair 2016 yılında Soli Özel’in köşesinde yayımlandığı makale dışında hiçbir haber bulunmamaktadır. Malum konuya değinen hiçbir metnin bulunmaması dikkat çekici olmaktadır. Her 24 Nisan’da Ermeni iddiaları ve Türk halkının geçmişteki olaylarla Avrupa’nın tezini kabul ederek yüzleşmesi gerektiğini yazan Özel’in 2017 senesinde basılı gazetede yazısı bulunmamakla birlikte çevrimiçi Haber Türk’te 23 Nisan’da ‘Devrim-karşı devrim: Fransa’da seçimler’ başlıklı bir yazısı olduğu 2018 senesinde ise gazete ile yollarını ayırdıkları gözlemlenmektedir. Sonraki senelerde gazetede, her sene hangi başkan ‘soykırım’ terimini kullanacak ya da kullandı temalı bir haber dahi olmaması da ayrıca dikkatleri çekmektedir.

3. Tartışma

Araştırmada 1915 yılında alınan tehcir kararıyla vuku bulan olayların ve günümüzde süregelen Ermeni iddialarının 100. Yıl münasebetiyle Türk basınında nasıl yer aldığı metinlerdeki metaforlar incelenerek çözümlenmiştir. Derlem, Posta, Hürriyet, Sözcü, Sabah ve Haber Türk gazetelerinden oluşmaktadır.

Bulguların 2015 senesinin durumunu özetlediğini unutmamak gerekmektedir. Bu seneden sonra Türkiye bir darbe girişimi olmuş, bu tehlikenin bertaraf edilmesi sonucunda kimi gazeteler kapatılmış ve çeşitli medya kurumları el değiştirmiştir. Mevcut çalışmanın konusu dâhilinde olmasa da 2014, 2015, 2016 ve 2017 yıllarının da gazetelerine bakıldığında söylemlerde çok bariz biçimde bir değişiklik olduğunun da gözlemlendiği belirtilmelidir.

Yapılan incelemeler sonucunda elde edilen bulgular göstermektedir ki Türk basınında Ermeni iddiaları ilgili üç farklı temel bakış açısı ve söylem vardır. İncelenen beş gazetede toplam 14 yazar Ermeni iddialarını köşesine taşımıştır. 14 yazardan beş tanesi Ermeni iddialarını reddetmektedir. Bu beş yazardan üçü Sözcü Gazetesinde yazmaktadır. Bu noktada Sözcü gazetesi ve Sabah gazetesi arasında tam bir karşıtlık olduğu belirlenmektedir. Sözcü Gazetesi, hem yazarları hem de haber metinleriyle topyekûn iddiaları reddederken Sabah Gazetesi hem yazarları hem de haber metinleriyle topyekûn iddiaları kabul etmekte ve Türkiye’ye yüzleşme çağrısı yapmaktadır. Hatta yazarlarından biri Türkiye’nin yüzleşmesinden ziyade, dış ülkelerin ‘soykırımı’ tanımalarına rağmen pasif kalmalarını çok sert bir dille eleştirmiştir. Yazar sayısına oranla Sabah gazetesinden rekor katılımla beş yazarın bu konuyu işleme çok dikkat çekicidir. Sözcü gazetesinin yazarlarının konuyu işleyip

diğer gazetelere nazaran daha fazla bir katılımcıyla konuyu işlemeleri ve reddetmeleri yine aynı biçimde dikkat çekici olmaktadır. Sözcü gazetesi, bu iddiaların yalan olduğunu, bunu iddia edenlerin ya da özür dileyenlerin Türk düşmanı olduklarını, Türklükle sorunları olduklarını söyleyerek eleştirilerini sıralamıştır. İncelenen gazeteler arasında yazarları arasında tek bir fire vermeden, bir yayın politikası hâlinde homojen şekilde görüş bildiren başka bir gazete bulunmamaktadır. Özetle iddiaları tamamen kabul eden söylem ile tamamen reddeden söylem türü bu gazetelerde gözlemlenmektedir. Reddeden bakış açısı, yani olumsuz bakış açısı kendi içinde daha fazla bölünmemektedir. Kabul edenleri, olumlu görüş sergileyenleri daha küçük gruplara bölmek mümkündür. Olumlu bakanlar, kendi içinde iki gruba ayrılmaktadırlar. Birincisi Türkiye'nin tek suçlu olduğunu savunup, uluslararası arenada ceza alması gerektiğini, dışlanmasının sebebinin inkâr olduğunu, Ermeni halkı bu konudan bahsettiğinde Türk halkının kendi acılarını dile getirmemesi gerektiğini savunan ve yüzleşme çağrısı yapanlardır. Bu grup yabancı devletlerin araya girmesini de olumlu karşılamaktadır. İkinci grup, Ermeni iddialarını kabul edip, bunun bir 'ortak acı' olduğunu savunanlardır. 'Ortak acı' söylemini kullananlar, tartışmanın uluslararası bir mesele olmamasını, üçüncü devletlerin aradan çekilmesini isteyen, Türklerin ve Ermenilerin bu meseleyi kendilerinin iletişimle çözebileceğini savunan topluluktur. Burada dikkat çeken bir husus, yüzleşme çağrısı yapan birtakım yazarların 1915 olaylarının Osmanlı'nın suçu olduğu, Türkiye Cumhuriyetinde bunu kabul etmenin hiçbir sakıncası olmadığı gibi bir söylemle okurlara aktarılmasıdır. Burada iddiaların kabul edilmesinin cumhuriyet, devrim, ulus gibi kavramlarla normalleştirilmesi en çarpıcı söylem yapısı olarak kayıt edilmiştir.

Toplam 33 metaforik dilsel örnek tespit edilmiştir. Metinlerde 1915 olaylarının, beş dilsel örnek ile en fazla ARAÇ olarak kavramsallaştırıldığı belirlenmektedir. Farklı yazarlar ve Almanya Cumhurbaşkanı Joachim Gauck'un 1915 olaylarının, dönemin ruhunu da hesaba katarak, o vakit tüm dünyada baş gösteren bir uluslaşma eğilimiyle ortaya çıkan olaylar olduğunu vurgulamak için kullandıkları ve normalleştirdikleri gözlemlenmektedir. Bunun sebebi, olayların bu biçimde normalleştirilmesi, bu tür olayların yeni bir devlet kurarken her yerde olabileceği fikrini okurlara kazandırdıktan sonra iddiaların halk tarafından kabul edilebilirliğini de kolaylaştırmaktır. Bu söylemde, sözde 'soykırım' Türklerin etnik olarak homojen bir ulus yaratmasında kullanılan bir araçtır ve neredeyse gereklidir. Dolayısıyla okura aktarılmak istenen hissiyat günümüz Türklerinin bu durumu böylece kabul etmeleri, 'olmuş bir kere' deyip geçmeleridir. Sözde 'soykırım' ise en fazla CANLI BİR VARLIK olarak kavramsallaştırılmıştır. Araştırmada belirli düğüm sözcükler kullanılamamasının sebebi de bu kelimedir. *Acı, olay, meşhum sözcük, malum sıkıntı, tarihi gerçek* gibi kelimelerle gönderimde bulunan 'soykırım' kelimesini düğüm sözcük halinde belirlemek imkânsızdır. Burada sadece insan ve bitki alt alanları kullanılmaktadır. Kökleri Anadolu'da, tanınması, yüzleşilmesi gerek bir varlık olarak kavramsallaştırılan iddia bu kaynak alanda tüm somut varlığıyla bir yerde durum bekleyen,

reddiyeci Türkleri bekleyen bir varlık yapısındadır. *Tarih, acı, utanç, keder* gibi kelimelerle iç içe geçmiş kullanımları mevcuttur. En sık kullanılan bir diğer kavramsal alan, birbiriyle eş değer olduğu anlaşılan AYDINLIK-KARANLIK/YUKARI-AŞAĞI metaforlarıdır. Beş dilsel örnek ile öne çıkan bu alanlarda iddiaları kabul etmemek karanlık, hapisane, bataklık olarak kavramsallaştırılmıştır. Karşıt olarak söylem yapısında, *ferahlama, tazelenme, aydınlanma, hafifleme* gibi alanlar yüzleşme ile gerçekleşecek durumlar olarak kodlanmaktadır.

Posta, Hürriyet, Sözcü, Sabah ve Haber Türk gazeteleri Ermeni iddialarına manşette yer vermemiş, sadece ilk sayfada yer vermişlerdir. 2015 yılında Çanakkale Savaşları'nın 100. yılı için düzenlenen anma töreninin, Ermeni Soykırımını anma günü olan 24 Nisan tarihinde organize edilmesi, hem siyasi düzeyde hem de medyanın dilinde iki olay arasında karşıtılık kurularak yansıtılmasına sebep olmuştur. Ermeni iddialarının gerçek olduğunu okurlara yansıtan yazılarda duygusal, geçmişle hesaplaşma ve sosyal sorumluluk temalarının kullanıldığı gözlemlenmektedir. Gazetelerde 24 Nisan'ın isimlendirilmesi "sözde soykırım, 1915 olayları, tehcir, sürgün, göç, zorunlu göç, utanç, utanç günü, kâbus, katliam, kıyım, toplu kıyım, vahşet, Ermeni (meselesi, olayları, sorunu, iddiaları, yalanı), felaket, büyük felaket" şeklinde yapılmaktadır. Gazetelerde 1915 olaylarının faileri Osmanlı ve İttihatçılar olarak gösterilmektedir.

Sonuç

Araştırmada, 2015 yılında Türkiye'de yayımlanan ulusal gazetelerde 1915 olayları ve Ermeni iddialarına ilişkin kullanılan söylem ve metaforlar karşılaştırmalı incelenmiştir. Bu bağlamda Ermeni iddiaları ve tehcir etrafında gelişen olayların metaforik olarak nasıl kavramsallaştırıldığı ve bu kavram etrafında şekillenen söylemlerin ulusal basında kullanımları araştırılmıştır. Derlem olarak kullanılan, 2015 yılının 24 Nisan tarihinde yayımlanan Posta, Hürriyet, Sözcü ve Haber Türk gazetelerinin köşe yazılarında tespit edilen metaforlar, tarihi, sosyal ve politik bir olgu olarak tehciere dair kavramların Türkçede nasıl kavramsallaştığına ve bu kavramın içeriğinin farklı yönlerine dair bilgi vermektedir.

Araştırmada, 1915 olaylarının ARAÇ olarak kavramsallaştırıldığı belirlenmektedir. 20. yüzyılda ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla ortaya çıkan, genel bir duruma işaret eden ARAÇ kavramsallaştırması, 1915 olaylarını önce tarihi bağlamında normalleştirmekte, günümüzde de olayların Ermeni iddialarında söylenildiği gibi gerçekleştiğini kabul etmede ikna edici, kabullenmeyi kolaylaştırıcı bir algı yaratmaktadır. Sözde 'soykırım' ise en fazla CANLI BİR VARLIK olarak kavramsallaştırılmıştır. Kökleri Anadolu'da, tanınması, yüzleşmesi gereken bir varlık olarak kavramsallaştırılan iddia bu kaynak alanda tüm somut varlığıyla bir yerde durum bekleyen, reddiyeci Türkleri bekleyen bir varlık yapısındadır.

1915 olayları ve günümüzde var olan Ermeni iddiaları kavramına ilişkin daha genel sonuçlara varmak için bu çalışmanın devamı olarak derleme öncesi ve sonraki yıllarda yayımlanan metinler eklenerek daha fazla metaforik kavram alanların tespit edilmesi ve kavramsal eşleşmelerin incelenmesi planlanmaktadır.

Kaynakça

- Aköz, Emre. "1915'te Almanya." *Sabah*. 24 Nisan 2015.
- Aksan, Doğan. *Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: Engin Yayınevi, 2006.
- Aktaran, Mehmet. "100 Yıllık Acıyı Notalarla Anlattılar". *Hürriyet*. 24 Nisan 2015.
- Akyol, Taha. "Sarkisyan'ın Vicdanı." *Hürriyet*. 24 Nisan 2015.
- Aydın, Mehmet. *Dilbilim El Kitabı: Temel Kavram ve Konular*. İstanbul: 3F Yayınları, 2007.
- Barlas, Mehmet. "Bayramlar Gerçekleri Unutturamaz ki." *Sabah*. 24 Nisan 2015.
- Charteris-Black, Jonathan. *Corpus approaches to critical metaphor analysis*. UK-Houndmills: Palgrave Macmillan, 2004.
- Chomsky, Noam. *Medya Gerçeği*. İstanbul: Tüm Zamanlar Yayıncılık, 1999.
- Çölaşan, Emin. "Çanakkale... 100. Yıl." *Sözcü*. 24 Nisan 2015.
- Erol, Aslan Hülya. *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri*. Ankara: TDK, 2008.
- Fairclough, Norman, Ruth Wodak. "Critical Discourse Analysis". *Discourse As Social Interaction*. ed. N. Fairclough London: Sage, 1997.
- Flusberg, Stephen J, Teenie Matlock, Paul H. Thibodeau. "War Metaphors in Public Discourse." *In Metaphor and Symbol* 33, No. 1 (2018): 1-18.
- Foucault, Michel. *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977*. Edt. Colin Gordon New York: Pantheon Books, 1980.
- Grady, Joseph E. "Foundations of Meaning: Primary Metaphors and Primary scenes". Ph.D. dissertation, University of California at Berkeley. 1997a.
- Grady, Joseph E. "Theories Are Buildings Revisited", *Cognitive Linguistics* 8 (1997b): 267-90.
- Guiraud, Pierre. *Anlambilim*, çeviren Berke Vardar. İstanbul: Multilingual Yayınları, 1975.
- Günay, V. Doğan. *Dil ve İletişim*. İstanbul: Multilingual, 2004.
- Hakan, Ahmet. "Şu Müsamereye Son Verin." *Hürriyet*, 24 Nisan 2015.
- Harris, Zellig S. *Structural Linguistics*. Chicago: University Press, 1951.
- Hodges, Adam. "The politics of recontextualization: discursive competition over claims of Iranian involvement in Iraq", *Discourse & Society* 19, no. 4 (2008): 483-505.
- Işık, Candaş Tolga. "Sıfır Dost", *Posta*, 24 Nisan 2015.
- İmer, Kamile, Ahmet Kocaman, Sumru Özsoy. *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2011.
- Kahraman, Hasan Bülent. "Soykırım...". *Sabah*. 24 Nisan 2015.
- Kaplan, Hilal. "Hrant Dink ve Hasan Cemal". *Sabah*. 24 Nisan 2015.
- Karaca, Nihal Bengisu. "Uçuş Serbest Yeter ki 'Beyazlar' Alkışlasın." *HaberTürk*. 24 Nisan 2015.
- Kilcan, Bahadır. *Metafor ve Eğitimde Metaforik Çalışmalar İçin Bir Uygulama Rehberi*. İstanbul: Pegem Akademi, 2017.
- Koru, Fehmi. "100. Yıl Böyle Geçmeyebilirdi." *Haber Türk*. 24 Nisan 2015.

- Kövecses, Zoltán. *Extended Conceptual Metaphor Theory*. Cambridge: Cambridge University Press, 2020.
- Kövecses, Zoltan. *Metaphor: A Practical Introduction* (2nd Edt). New York: Oxford University Press, 2010.
- Kövecses, Zoltan. "The scope of metaphor". In *Metaphor and Metonymy at the Crossroads*, 79-92. Berlin: Walter de Gruyter, 2000.
- Lakoff, George. Mark Johnson. *Metaforlar Hayat, Anlam ve Dil*. çev. Gökhan Yavuz Demir. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2005.
- Lakoff, George. Mark Johnson. *Metaphors We Live By*. Chicago: University Of Chicago Press, 1980.
- Lakoff, George. "The Invariance Hypothesis: Is Abstract Reason Based on Image-Schemas?" *Cognitive Linguistics* 1, 1 (1990): 39-74. <https://doi.org/10.1515/cogl.1990.1.1.39>.
- Ochs, Elinor. "Planned and Unplanned Discourse", in *Discourse and Syntax*, 51-78. London: Academic Press, 1979.
- Oğuz, Şeref. "Neden Ermeni Çözüm Süreci de Olmasın." *Sabah*. 24 Nisan 2015.
- Özel, Soli. "Yas Tutabilmek" *Haber Türk*. 24 Nisan 2015.
- Parker, Ian. "Discourse and Power". in *Texts of Identity*, ed. J. Shotter & K. J. Gergen, 56-69 London: Sage, 1989.
- Pragglejaz Group. "MIP: A method for identifying metaphorically used words in discourse." *Metaphor and symbol* 22, 1 (2007): 1-39.
- Şener, Nedim. "24 Nisan Onur ve Utanç Günü." *Posta*. 24 Nisan 2015.
- Talu, Umur, "Mazluma Düşen Zalim Olmamaktır." *Haber Türk*. 24 Nisan 2015.
- Torfiing, Jacob. *Discourse theory: Achievements, arguments, and challenges*. In *Discourse theory in European politics*, ed. David Howarth and Jacob Torfiing. 1-32. London: Palgrave Macmillan, 2005.
- Turan, Rahmi. "'Soykırım' Yerine 'Büyük Felaket'." *Sözcü*. 24 Nisan 2015.
- Van dijk, Teun. "Söylem ve İdeoloji Çok Alanlı Bir Yaklaşım", içinde *Söylem ve İdeoloji*. Haz. Barış Çoban ve Zeynep Özarslan. İstanbul: Su Yayınları, 2003.
- Van dijk, Teun. *Discourse and Power*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008.
- Vardar, Berke. *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları, 2007.
- Wooffitt, Robin. *Conversation Analysis and Discourse Analysis: A Comparative and Critical Introduction*. London: Sage Publications, 2005.
- Yalçın, Soner. "Hay Dat". *Sözcü*. 24 Nisan 2015.

Extended Abstract

The Turkish Press On The 100th Anniversary Of The 1915 Events: A Metaphor Analysis Study

In this research, five main national newspapers of Türkiye, which are Posta, Hürriyet, Sözcü and HaberTürk, printed and published on April 24th 2015, are studied comparatively in order to analyze the discourse and to identify the conceptual metaphors used regarding the Armenian allegations and 1915 events. In this context, how the Armenian claims and the events surrounding the deportation are conceptualized metaphorically and the use of the discourses shaped around this concept in the national press have been investigated. Conceptualizations of 1915 events are determined from the perspective of cognitive linguistics and within the framework of Conceptual Metaphor Theory (CMT). The method used to identify metaphors in the corpus examined is Metaphor Identification Process (MIP) which was put forward by PraggleJaz Group.

During the identification process, the texts in which the keywords of so-called Armenian allegations such as “1915”, “soykırım”, “Ermeni”, “tehcir”, “sorun”, “diaspora”, “mesele” were scrutinized and metaphorical linguistic expressions in the news texts were determined. By means of the identified metaphors, the source fields and sub-fields related to the usage of the mentioned keywords have been identified. In the process of interpreting and determining the metaphors, the relationship between the source and the target area was analyzed and scrutinized. In addition to the metaphor analysis, the construction of discourse in the selected news are also taken into account. The use of metaphors in the general news texts are not common, but obviously they are used in article columns by authors to influence the readers.

The results of the analyses conclude that there are three different basic perspectives and discourses regarding the Armenian allegations in the Turkish press. In the five newspapers studied, a total of 14 authors wrote about the Armenian claims to their article columns. Five of 14 authors reject the Armenian allegations completely. Three of those five authors write for Sözcü newspaper. At this point, it is determined that there is a complete opposition between Sözcü newspaper and Sabah newspaper. While Sözcü newspaper rejects the allegations with both its authors and news articles, Sabah newspaper accepts all the allegations with both its authors and news texts and repeatedly calls for a confrontation with the “past”. In fact, one of Sabah’s authors harshly criticized foreign countries for remaining passive despite their recognition of the ‘genocide’, rather than requesting a confrontation with Türkiye. It is strikingly interesting that five authors from Sabah newspaper, with a record participation deal with this subject. A type of discourse that completely accepts the claims and a type of discourse that completely rejects the allegations are observed in these newspapers. The rejecting views, that is, the negative point of view, cannot be sub-divided further more in itself. It is possible to group those who accept, those who show positive views, into sub-groups. The accepting-side authors can be divided into two groups within themselves. The first group of authors are those who claim that Turkish government is the only criminal and that it should be punished in the international arena. They also claim that the reason for its exclusion from Europe is denial, that the Turkish people should not express their pain and their own sufferings that the Armenians caused when the Armenian people talk about this issue, and call for confrontation. This group also welcomes the intervention of foreign states. The second group is those who accept the Armenian claims and argue that this is a “common pain”. Those who use the ‘common pain’ rhetoric are the community that wants the discussion not to be an international issue, that the third states get out of the way, and argues that Turks and Armenians can solve this issue themselves through communication. A remarkable point here is that few authors, who called for confrontation, conveyed to the readers that the 1915 events were the fault of the Ottoman Empire, and that there was no harm in accepting this as the Republic of Türkiye. Here, the normalization of the acceptance of the claims with concepts such as *cumhuriyet* (republic), *devrim* (revolution) and *ulus* (nation) has been recorded as the most striking discourse structure.

A total of 33 metaphorical examples were identified after a careful analysis. In the texts, it is determined that the events of 1915 are conceptualized as TOOL at most, with five linguistic examples. It is observed that different authors and German President Joachim Gauck used and normalized the 1915 events to emphasize that they were events that emerged with a nationalization trend that started all over the world during that era, taking into account the spirit of the period. The concept of TOOL, which emerged with the emergence of nation states in the 20th century and points to a general situation, first normalizes the 1915 events in their historical context, and today creates a persuasive and facilitating perception to accept that the events took place as stated in the Armenian claims. The so-called ‘genocide’ is at most conceptualized as a LIVING BEING. The claim, whose roots are in Anatolia, conceptualized as an entity that needs to be recognized and confronted, is in the structure of an entity that awaits the rejectionist Turks with all its tangible existence in this source area.

Türkiye Türkçesinde Çatı Ekinin Durumuna Genel Bir Bakış

An Overview Of The Situation Of The Roof Suffix In Turkish

Esra POYRAZ*

* Dr.

Orcid Id: 0000-0002-6392-1101

Sorumlu Yazar / Corresponding Author:

Dr. Esra Poyraz

E-posta / E-mail:

poyrazesra@hotmail.com

Geliş Tarihi / Received Date:

15 Eylül 2023

Kabul Tarihi / Accepted Date:

8 Ocak 2023

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Citation:

Esra Poyraz, "Türkiye Türkçesinde Çatı Ekinin Durumuna Genel Bir Bakış", *Türk Dünyası Araştırmaları* 136, Sayı 268, (2024): 125-136.

doi: 10.55773/tda.1354686

Bu makale Creative Commons BY-NC-SA 2.0 tarafından lisanslanmıştır. / This article is licensed under a Creative Commons BY-NC-SA 2.0.

Öz

Geleneksel anlayışla kaleme alınan Türkçe dil bilgisi kitaplarında ekler, yapım ve çekim olarak iki ana kategoride ele alınmaktadır. Ekin ikili sınıflamasına dayanan bu anlayışta, işlevinin göz ardı edildiği ve şekle dayalı bir yaklaşımın benimsendiği görülmektedir. Ekin kelimeyle ve ekle karşılığında dikkat edilmeyen ikili sınıflamada bazı eklerin hangi kategoride değerlendirilmesi gerektiği konusunda tartışılabilir durumlar bulunmaktadır. Bu eklerden biri de çatı ekidir. Çatı eki geleneksel anlayışta özne ve nesne ile ilişkisine göre değerlendirilmiş ve bunların eylemin çatısını değiştiren ekler olduğu belirtilmiştir. Yandaş karşılık ilkesinin göz ardı edildiği bu anlayışla kaleme alınan dil bilgisi kitaplarının bazılarında yapım kimilerinde ise çekim kategorisinde sınıflandırılmıştır. Bazı araştırmacılar ise çatı ekinin ayrı bir kategoride değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu çalışmada çatı ekinin tanımı, işlevi üzerinde durulacak ve neden ikili ek sınıflamasının dışında ayrı bir kategoride değerlendirilmesi gerektiği açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çatı, Çatı Kategorisi, Çatı Ekinin İşlevi, Çatının Tanımı, Eklerle Karşılığı.

Abstract

In Turkish grammar books written with a traditional approach, suffixes are handled in two main categories as "constructive suffix" and "inflectional suffix". In this approach, which is based on the binary classification of affixes, it is seen that the function of suffix is ignored and a shape-based approach is adopted. In the binary affix classification, which does not pay attention to the affix-word and affix-affix contrast, there are controversial situations as to which category some suffixes should be included. One of these annexes is the voice. The voice has been evaluated according to its relationship with the subject and object in the traditional understanding. It has been stated that suffixes are suffixes that change the verb's voice. In some of the grammar books written with this understanding in which the opposition order of the paradigm is ignored, this suffix is considered as a constructional suffix, while in others it is classified as a declension suffix. Some researchers stated that the voice should

be evaluated in a separate category. In this study, the definition and function of voice will be emphasized and it will be tried to explain why it should be evaluated in a separate category apart from the binary supplement classification.

Keywords: Voice, Category Of Voice, Function Of Voice, Description Of Voice, Opposition With Suffixes.

Giriş

Türk dili, geleneksel yaklaşım neticesinde ekleri iki ana başlık altında ele almaktadır: yapım eki ve çekim eki. Bu yaklaşımda şekil esas alınmakta ancak ekler işlevine göre değerlendirilmemektedir. Bu yaklaşım bazı eklerin -örneğin; olumluluk/olumsuzluk eki, teklik/çokluk eki, fiilimsi ekleri gibi- hangi kategoride sınıflandırılması gerektiği konusunda tartışmalı durumların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu eklerden biri de çatı ekidir. Çatı ekinin kategorisi, işlevi, çeşitleri ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Bu karmaşanın temelinde, kanaatimizce, ekin tanımlanmasının açık ve net yapılamaması, işlevinin tam olarak belirlenip tespit edilememesi yatmaktadır. Bu sorun giderildiğinde çatı ekinin öğrenilmesi ve öğretilmesi konusunda yaşanan sıkıntılar da giderilebilecektir.

Çatı eki ile ilgili farklı görüşler şu başlıklar altında toplanmıştır¹:

1. ‘Çatı’ kavramını bağımsız bir bölümde incelemeyip ‘Şekil Bilgisi’ kısmında ‘Yapım Ekleri Kategorisi’nde değerlendirenler (Emre 1945, Ergin 1972)

2. Çatı kavramını eylemin özne ve nesneye göre durumu olarak değerlendirenler (Hatiboğlu 1969, Dilâçar 1971, Gencan 1979, Bilgegil 1982, Aksan 1983, Ediskun 1988, TDK Türkçe Sözlük 1988, Korkmaz 1992, Koç 1992, Türk Ansiklopedisi c. VI)

3. Çatı kavramını açıklarken eylem ile sadece öznenin bağlantısını esas alanlar (Deny 1941, Vardar 1980, Topaloğlu 1989, Yücel 1999)

4. Çatı kavramını eylemin özne ve tümleçlerle kurduğu ilişki çerçevesinde değerlendirenler (Zülfişkar 1980)

5. Asıl çatı kavramını kullananlar (Eylem ile sadece nesnenin ilişkisini esas alanlar) (Kononov 1956, Lüvimov 1963)”

Son zamanlarda çatı konusunda farklı görüşlerin ortaya konduğu çalışmalar da bulunmaktadır.² Delice, çatı kavramının nasıl işlenmesi gerektiği ile ilgili sorusuna Türk lehçe ve şivelerinden yola çıkarak yanıt ararken çatı eklerinin ayrı bir kategoride değerlendirilmesi gerektiğini ve çatının sadece “kılış fiilleri” ile ilgili olduğunu belirtip ekleri sınıflandırırken,³ bir başka çalışmasında da geleneksel anlayışla kaleme alınan dil bilgisi kitaplarında “çatı”

¹ Engin Yılmaz, “Türkiye Türkçesinde İkili Çatı Sorunu ve Bunun Öğretimi ile İlgili Meseleler,” *TDAY Belleten* 49, Sayı: 2001 (2001): 251-252.

² Çatı ekleriyle ilgili farklı çalışmalar da vardır. Biz, bu çalışmada “çatı” kavramını genel olarak ve farklı bir yaklaşımla ele alan birkaç çalışmaya değinebildik.

³ İbrahim Delice, “Türk Lehçe ve Şivelerinde Fiil Çatılarının İşleniş Bağlamında Yeni Bir Yaklaşım Denemesi,” *Ahmet Yesevi Üniversitesi III. Uluslararası Türkoloji Kongresi Cilt 2 Kitabı*, Kazakistan: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2009), 187-194.

teriminin tanım ve kullanımına uygun olmayan ekleri de içine alarak değerlendirildiğini ve sözü edilen bu eklerin “görüngü” terimi ile karşılanması gerektiğini dile getirir.⁴

Boz çalışmasında “çatı işaretleyicisi” bulunmasa bile kimi durumlarda bazı “sözlüksel işaretleyiciler”in cümle içerisinde çatı işlevinde kullanıldığından bahseder.⁵ Özkan, Özbek Türkçesi temel olarak dilbilimsel bir bakış açısıyla ele aldığı çatı kategorisini anlambilimsel ve sözdizimsel işlevler göz önünde bulundurarak değerlendirmektedir.⁶ Özeren ve Yalçın çalışmalarında, bazı çatı eklerinin işlevlerini kaybedip yapım eki kategorisine geçtiğini ve yeni sözlüksel birim oluşturduklarını Kıpçak grubu Türk lehçelerinden örnekler vererek açıklamaktadır.⁷ Çelik, çalışmasında geleneksel anlayışla kaleme alınan gramer kitaplarında fiilden fiil yapma ekleri içerisinde gösterilen çatı eklerinin “eylem-özne ilişkisini” düzenlemesi işlevi göz önünde bulundurularak ayrı bir kapsamda ve “genişletme ekleri” başlığı altında ele alınması gerektiğini önermektedir.⁸ Oğuz ve Aktürk, üniversiteye ve liseye giriş sınavlarında yer alan çatı eki ile ilgili soruları ele aldıkları çalışmalarında öğrencilerin farklı alt başlıklarda verilen çatı konusunu kavrayamadıklarını belirterek çatı ekinin akademik çalışmalar göz önüne alınarak değerlendirilmesi gerektiğini dile getirmektedir.⁹ Ayaz ise çatı eklerinin “eyleyen-eylem ilişkisi”ni düzenleyen ekler olduğunu belirterek çatı eklerinin nasıl sınıflandırılması gerektiğini ifade etmektedir.¹⁰ Hunutlu çalışmasında *Divânu Lugâti't-Türk'ten* günümüze kadar olan çatı eklerini ele alarak bazı eklerin kullanımdan düşerken bazılarının ise varlığını devam ettirdiğini tespit etmiştir.¹¹

Çatı eki, sadece eylemlere gelen bir ektir ve bu nedenle eylem kategorisi içerisinde yer almaktadır. Türkçede eylemler, biçimbilgisi bakımından, genellikle “yapı bakımından fiiller, çatı bakımından fiiller, çekim bakımından fiiller” olarak sınıflandırılmaktadır.¹² Dil bilgisi kitaplarında da çatı eklerinin genel olarak eylemin özne ve nesne ile ilişkisine göre değerlendirildiği ve bu ilişki

⁴ İbrahim Delice, “Türkiye Türkçesinde Görüngü Fiilleri ve Görüngü Ekleri,” içinde *Dr. Sadettin Özçelik Armağanı*, ed. Erdoğan Boz-Fevzi Karademir (Ankara: Gazi Kitabevi, 2021), 170-194.

⁵ Erdoğan Boz, “Türkiye Türkçesinde Çatı Ulamının Sözlüksel İşaretleyicileri”, *VIII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı I. Cilt* (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 2021), 951-960.

⁶ Işıl Aydın Özkan, “Çatı Kategorisine Dilbilimsel Bir Yaklaşım: Özbekçe Örneği,” *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 9, Sayı: 29 (2021): 34-43.

⁷ Mehmet Özeren ve Süleyman Kaan Yalçın, “Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde Çatı Eklerini Alan Fiillerin Sözlükselleşmesi,” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 32, Sayı 2 (2022): 457-466.

⁸ Anıl Çelik, “Gramer Çalışmalarında Fiilden Fiil Türetme Eki ve Benzeri Başlıklar Altında Ele Alınan Eklerin Kategorizasyonu Üzerine”, içinde *32. Halklar Arası Bilim-Praktika Konferansı - Bilim-Üretim-Kültür* (Moldova: Komrat Devlet Üniversitesi 2023), 145-151.

⁹ Betül Bülbül Oğuz ve Murat Aktürk, “Merkezi Sınavlara Hazırlıkta ‘Fiilde Çatı’ Konusu Üzerine”, *Turkish Academic Research Review-Türk Akademik Araştırmalar Dergisi* 6, Sayı: 3 (2021): 863-881.

¹⁰ Eyup Sertaç Ayaz, “Türkiye Türkçesinde Çatı Kavramı”, *Turkologia* 4, Sayı 108 (2021): 25-40.

¹¹ Ümit Hunutlu, “Divânu Lugâti't Türk'ten Günümüze Çatı Türlerinde Benzerlikler ve Farklılıklar”, *Karadeniz Araştırmaları* XVII, Sayı 68 (2020): 1035-1074.

¹² Nuh Doğan, “Söz Dizimsel Açından Türkçe Fiil Sınıfları”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 7, Sayı 4 (2018): 2205.

doğrultusunda da işlevinin ortaya konduğu görülmektedir. Çatı eki, “eylem kök veya gövdesinin, sözlük anlamında herhangi bir değişikliğe uğramadan eylemden eylem yapan belirli bazı eklerle genişletilerek cümledeki özne ve nesne ile olan bağlantısında uğradığı durum değişikliği”,¹³ “eylemlerin özne ve nesnesine göre gösterdiği özelliği”¹⁴, “eylemin özne ve nesneyle ilişkisi açısından görev ve anlamca tamamlanmasını sağlayan biçim”¹⁵, “tümcede eylemin özne ve nesneye göre şekillenmesi”¹⁶, “eyleme eklenerek özne ve nesneyle ilgili daha başka bilgiler getiren ardıllar”¹⁷, “özne ile eylemin gösterdiği iş veya oluş arasındaki bağlantı”¹⁸ olarak ifade edilmektedir.

Bu tanımlarda çatı eki, eylemin özne ve nesne ile ilişkisine göre ortaya çıkan bir ek olarak açıklanmakta ve sadece bu yönüyle ele alınmaktadır. O yüzden öncelikle çatı kavramının ne olduğu üzerinde durmamız gerekir. Çatı, eylemin ortaya çıktığı andan itibaren yapısında bulunur. Eylemin var oluşunda vardır. Çatı eki, “yüklem, özne ve nesnenin anlam ilişkisi”nde “eylemin var oluş niteliği”dir.¹⁹ Her eylemin çatısı vardır yani eylem doğuştan bir çatıya sahiptir. Eylem, şekilce eksiltilidir ve bu nedenle de bağımlıdır. Yani eylemin tamamlanabilmesi için isimle tamlanması gerekir. “Eylemler, isimler gibi, müşahhas ya da mücerret bir varlığı karşılayan statik bir manayı değil, mevcudiyetleri mutlaka bir vasıta tarafından icra edilme şartına bağlı olan dinamik hareketleri karşılayan kelimelerdir. Tabiatıyla, her eylem, bir hareketi, onu icra edecek bir vasıtayla birlikte karşılayan kelimedir.”²⁰ İsim ve hareket arasındaki bu ilişki neticesinde de her eylem bir çatıya sahiptir.

Bu açıklamalar göstermektedir ki, eylem ortaya çıktığında yani var olduğunda bir çatıya sahiptir. Genel olarak bu, “etken çatı” ya da “yalın çatı” kavramı ile açıklanmakta ve “çatı eki almamış” eylem olarak ifade edilmektedir.²¹ Örneğin; “kır-, bak-, gez-” gibi eylemler herhangi bir çatı eki almadığı için etken çatı olarak kabul edilmektedir. Aslında bu örnekte sıralanan eylemler herhangi bir ek almadıkları için değil, zaten bünyelerinde bir çatıya sahip oldukları için etkindir. Eylemin ek alıp almaması, onun çatısını belirlememektedir. Bu durum ortaya “Çatı eki nedir?” sorusunu koymaktadır.

¹³ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri – Şekil Bilgisi*, 4. bs., (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014), 495.

¹⁴ Tuncer Gülensoy, *Türkçe El Kitabı*, 7. bs., (Ankara: Akçağ Yayınları, 2015), 561.

¹⁵ Güray König, “Türkçede Çatı”, *HÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi* (Özel Sayı), (1983): 112.

¹⁶ Erdoğan Boz, *Türkiye Türkçesi Biçimsel ve Anlamsal İşlevli Biçimbilgisi*, 4. bs., (Ankara: Gazi Kitabevi, 2015), 59.

¹⁷ Oya Adalı, *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*, (İstanbul: Papatya Yayıncılık, 2004), 53.

¹⁸ Bilâl Üçel, “Türkiye Türkçesinde Fiil Çatıları”, *Türk Gramerinin Sorunları Bildiriler* içinde, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), 282.

¹⁹ Günay Karaağaç, *Türkçenin Dil Bilgisi*, 2. bs., (Ankara: Akçağ Yayınları, 2013), 598.

²⁰ Zikri Turan, “Türkçenin Yapım ve Çekim Düzeninde Yer Alan Eklerin Sınıflandırılması Nasıl Olmalıdır?”, *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri* (24-29 Eylül 2000, Çeşme), (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007), 1848.

²¹ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 9. bs. (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), 411.; Korkmaz, *Türkiye Türkçesi*, 499; Gülensoy, *Türkçe El Kitabı*, 561.

Çatı eki, eylemin isimle kurduğu tamlama sonucunda eyleme gelen ve eylemde var olan çatının yönünü belirleyen eklerdir. Eylemin isimle kurduğu tamlama eylemin varoluşunda bulunan çatının değişmesini yani eylemin isme göre yönünün değişmesini sağladığında çatısında da değişim olmaktadır. Bu değişimi gösteren ekler de çatı ekleridir.

Çatı eki “eylemin çatısını, isimlerle kurduğu/kuracağı tamlama ilişkisine göre geliştiren ek”tir.²² Bu durum farklı araştırmacılar tarafından “eylemin hareket yönünün düzenlenmesi, ögeler arası ilişki ortamının hazırlanmasını sağlayan ek”²³, “sözel bilgi akışına bağlı olarak, eyleme katılan yapan/etkilenen/yaptıran ile yüklem arasındaki ilişkileri belirleyen biçimleme ya da eklemleme”²⁴, “eylem tabanlarına gelerek onların kök anlamlarına sözdizimi ile birlikte kullanılan özne ve eylem arasında öznenin eylemi kendi üzerinde gerçekleştirmesi, öznenin eylemi başkasına yaptırmayı, çokluk öznenin eylemi birlikte gerçekleştirmesi gibi anlam ilgileriyle genişleten ek”²⁵, “eylem tabanının farklı görünüşler alarak kimsenin söz içindeki işleyişini belirtmesi”²⁶, “eylem kök ve gövdesinin, sözlük anlamında herhangi bir değişikliğe uğramadan eylemden eylem yapan belirli bazı eklerle genişletilerek cümledeki özne ve varlık ile olan bağlantısında uğradığı durum değişikliği”²⁷ olarak ifade edilmiştir.

Eylemin çatısının gelişmesi ile ortaya çıkan çatı eklerinin kategorisi ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Geleneksel anlayışla yazılan dil bilgisi kitaplarında “aynı kavram, aynı terim, aynı biçimde” ele alınan çatı ekleri “eylem kök ya da gövdesinin ‘sözlük anlamı’nda değişiklik yapmadığı için çekim eki, eklendiği eylemin anlamını değiştirdiği, yeni bir eylem yaptığı için yapım eki” kategorisinde ele alınmıştır.²⁸ Bazı araştırmacılar ise çatı eklerinin işlevi bakımından ayrı bir kategoride değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir.²⁹

Çatı eklerinin “eylem kök ve gövdesinin, sözlük anlamında herhangi bir değişikliğe uğramadan eylemden eylem yapan belirli bazı eklerle genişletilerek” biçim değişikliği yapması, “eylemden eylem oluşturdukları ve üst üste gelebildikleri için” yapım eki kategorisinde değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir.³⁰ Bazı araştırmacılar çatı eklerini “yapım ekleri” kategorisi içerisinde “eylemden eylem yapan ekler” alt başlığında değerlendirip “çatı ekleri ve eylemden eylem yapan diğer ekler” olarak çatı eklerini yapım ekleri içerisinde

²² Zikri Turan, “Türk Dilinin Eklerini Sınıflandırmanın Esasları”, *Türkbilgi*, Sayı:35, (2018): 103.

²³ Fuat Bozkurt, *Türkiye Türkçesi (Dilbilgisi- Anlatım)*, 5. bs. (Konya: Eğitim Yayınevi, 2017), 125.

²⁴ Ömer Demircan, *Türk Dilinde Çatı* (İstanbul: Papatya Yayıncılık, 2003), 11.

²⁵ İbrahim Delice, “Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifi Denemesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 24, (2000): 226.

²⁶ Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 411.

²⁷ Karaağaç, *Türkçenin Dil Bilgisi*, 598.

²⁸ Hüseyin Toptaş, *Türkçe Dersleri 2. Kitap*, (İstanbul: Papatya Yayıncılık, 2016), 849-850.

²⁹ Bu konuda bakılabilecek araştırmalar şunlardır: İbrahim Delice, “Çatı Eklerinin Bilinmeyen Bir İşlevi”, 38. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Uluslararası Tam Metin Bildiri Kitabı içinde, (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2007), 419-434; Zikri Turan, “Türk Dilinin Eklerini Sınıflandırmanın Esasları”, *Türkbilgi*, Sayı: 35, (2018): 103.

³⁰ Karaağaç, *Türkçenin Dil Bilgisi*, 598; Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*, 496.

ama diğer yapım eklerinden farklı bir grupta değerlendirmiştir.³¹ Geleneksel anlayışta da çatı ekleri, eylemden eylem yapan ekler arasında yapım eki olarak gösterilmiş ancak kendilerine özgü yapıları nedeniyle diğer eylemden eylem yapan yapım eklerinden farklı oldukları³² dile getirilmiştir.³³ Bu eklerin kimi zaman yapım eki işlevi yüklediği de söylenmektedir.³⁴

Çatı eklerinin yapım eki olarak değerlendirilmesinde geleneksel anlayışın şekli esas alan yaklaşımının etkisi görülmektedir. Yapım eki olarak gösterilen “-l-, -n-, -ş-, -r-, -t-, -Dir-” ekleri, aynı zamanda çatı eki olarak da ifade edilmektedir. “-n-” ve “-l-” ekleri, “eylemden eylem yapma eki olarak hem edilgen hem de dönüşlü” çatılı eylem yapan ekler; “-ş-” eylemden eylem yapma eki’nin ise “işteş çatılı eylemler”³⁵; “-r-, -t-, -Dir-, -Ar-” “eylemden eylem yapma ekleri”nin de “geçişsiz eylemleri geçişli eylem”³⁶ yaptığı belirtilmektedir.

Başka bir görüşte eylemin “özne ve nesnesi ile olan bağlantısında uğradığı durum değişikliği” o eylemin “sözlük anlamı”nı değiştirdiği için çatı eki yapım eki olarak kabul edilmiştir. Bu görüşe göre “örneğin yıka- eylemiyle yıka- eylemi, birbirinden farklı iki hareketin karşılığıdır. Yıka- geçişli bir eylem olmasına, yapılaşında öznesinin dışında bir nesneye gereksinim duymasına karşın, yıkan- eylemi, yapılabilmesi için öznenin dışında bir şeye gereksinim duymayan, geçişsiz bir eylemdir. Yıkan- eylemi de öznesine ve bağlama göre anlam değiştirir”.³⁷ Bize göre de “yıkan-” eyleminde anlam değişikliği vardır ve bunu sağlayan “-n-” eki, yapım eki kategorisinde yer almalıdır. Ekin bu kelimedeki işlevi de “durum ifade eden eylem yapmak”tır. Bu ekin çatı eki olarak değerlendirilmemesi ve şeklen bir çatı ekine benzediği için bu kategoride ele alınmaması gerekmektedir.

“-Dir-, -t-, -r-, -DAr” eklerinin eyleme “-masını sağlama ya da -masına yol açma” anlamı katması ve örneğin “uyu-” ile “uyumasını sağlama” anlamına gelen “uyut-” eylemlerinin birbirinden farklı iki ayrı eylem olarak değerlendirilmesi gerektiği belirtilmektedir. Bu anlayışa göre eylemler birbirinden farklı olduğu için “özneleriyle kurduğu ilişki, iletildiği yargı” da birbirlerinden farklı-

³¹ Gürer Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, 4. bs., (Ankara: TDK Yayınları, 2017), 123-156.

³² Korkmaz çatı eklerinin fiilden fiil yapan ekler içerisinde özel bir yerde olduğunu belirterek fiilden fiil yapan ekleri iki gruba ayırmıştır. Ona göre birinci grupta “çatı ekleri ile birleşen fakat eklendikleri kök ve gövdelerde köklü birer anlam değişikliği yaparak, eskisinden farklı anlamda yeni fiiller türetmiş olan ekler” yer almalıdır. Bu eklerin günümüzde çatı eki olma özelliklerini yitirdiği ve yapım eki durumuna geçtiği ifade edilmiştir. İkinci grupta ise çatı kategorisine giren ekleri sıralamıştır. Çatı eklerinin gramer işlevi olduğunu belirten yazar, yapım eki ile farkı nedeniyle ayrı gruplanması gerektiğini belirtmiştir.

³³ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*, 495; Ümit Hunutlu, “Divânu Lugâti’t Türk’ten Günümüze Çatı Türlerinde Benzerlikler ve Farklılıklar”, *Karadeniz Araştırmaları* 17, Sayı 68, (2020): 1036.

³⁴ Çotuksöken çatı eklerinin yapım eklerinden ayrı bir kategoride ve “dönüştürüm ekleri” olarak ele alınması görüşündedir: “Geleneksel dil bilgisi çalışmalarında çatı ekleri olarak adlandırılır; kimi araştırmacılar bu ekleri yapım ekleri bağlamında inceler. Eylemlere getirilen dönüştürüm ekleri sözdiziminde özne (eyleyen) ve nesne (etkilenen) arasındaki ilişkileri düzenler.

³⁵ Gülensoy, *Türkçe El Kitabı*, 562.

³⁶ Gülensoy, *Türkçe El Kitabı*, 564.

³⁷ Toptaş, *Türkçe Dersleri*, 851.

dır.³⁸ Kanaatimizce bu, anlam değişikliği olarak düşünülmemelidir. Verilen örneklerde eylemi gerçekleştirenin farklı olduğu görülmektedir. “Uyu-” eylemi ile “uyut-” eylemini gerçekleştirenler farklıdır, doğal olarak da eylemin çatısında değişme meydana gelmiş ve bu, “-t-” eki ile gösterilmiştir ancak bu durum bizzat, anlamda kalıcı bir değişiklik meydana getirmez.

Yukarıdaki açıklamaların ortak noktası, bir ekin iki ayrı işlevde kullanıldığının kabul edilmesidir ancak bir ekin, iki farklı işlevi bünyesinde bulundurması mümkün değildir. Burada işlevleri farklı olan morfeplerden söz edebiliriz. “Temizlen-” ve “kestir-” eylemlerini örnek olarak ele alalım. “Temiz duruma gelmek, arınmak, paklamak” anlamındaki “temizlen-” eylemindeki “-n-” eki ile, “sakıncalı bir durum, iş düzelmek, bitmek” anlamına gelen “temizlen-” eylemindeki “-n-” ekini aynı kategoride değerlendiremeyiz, bu ekler aynı işleve sahip değildir. İlki çatı eki işlevinde olan bir morfepten ikinci örnekteki ek, yapım eki olarak karşımıza çıkmaktadır. “Kesme işini yaptırmak” anlamında kullanılan “kestir-” eylemindeki “-tir-” morfemi, çatı eki işlevinde; “anlamak, farkına varmak” anlamındaki “kestir-” eylemindeki “-tir-” morfemi ise eklendiği kelimenin anlamında değişikliğe neden olduğu için yapım eki kategorisindedir.³⁹ İşlevleri farklı olan bu morfepleri, aynı kategori içinde değil; farklı kategorilerde değerlendirmemiz gerekmektedir.

Çatı eki, “biçimbilgisel sözlükleşme” içerisinde “biçimbilgisel açıdan şeffah görünen, yapısal açıdan çözümlenebilir olan ancak donuklaşmış olan yapılar” olarak değerlendirilmektedir.⁴⁰ Bu görüşe göre yapım eki olarak da kullanılan çatı eki, işlevinden uzaklaşarak bir başka ifadeyle “biçimbilgisel bağılıktan” çıkarak eklendiği eylemi sözlükte madde başı durumuna getirmektedir ve “çatı biçimbirimsel” anlamdan uzaklaşmaktadır. Çatı eki, söz yapım yollarından biri olarak kabul edilmektedir.⁴¹ Ortaya konan çalışmalarda çatı ekinin kısmen ya da tamamen işlevini kaybederek donuklaştığı, eklendiği kelimeyi sözlükleştirdiği belirtilmektedir. Buna örnek olarak da “tutuş-” eylemi verilmektedir. Sözü edilen eylemin “karşılıklı olarak tut-” anlamı dışında “alev al-” anlamının da bulunduğu belirtilmekte ve ilk anlamda işteş çatı eki olan “-ş-” ekinin, ikinci anlamda donuklaşarak kelimeyi sözlükleştirdiği ifade edilmektedir. Yani ikinci kullanımda kelimenin yeni ve farklı bir anlam kazandığı vurgulanmaktadır. Bize göre burada şekil olarak birbirine benzeyen ancak işlev bakımından farklı iki morfeplere söz konusudur. “Dilimizde biçimleri aynı,

³⁸ Toptaş, *Türkçe Derstleri*, 854.

³⁹ Demircan, benzer kelimeye yer alan “-Dir-” ekinin yapım eki olarak değerlendirilmemesi gerektiğini düşünmektedir. Ona göre “dizimsel bir birime yanan anlam yüklenmesi ile sözcük türetmeyi birbirinden ayırmak gerekir”. Bu nedenle de “kes-tir-” eyleminde kelime yan anlam kazanmıştır ve bu yan anlam “kes- eylemine değil kes-tir”e yüklenmiştir. Bu ek, kelimenin anlamında değişiklik meydana getirmektedir. “kes-” eylemi ile “kestir-” eylemi farklı anlamlara sahiptir, bu nedenle de ek, yapım eki olarak değerlendirilmelidir.

⁴⁰ Mehmet Özeren, “Kırgız Türkçesinde Çatı Biçimbirimlerini Almış Eylemlerin Sözlükselleşmesi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 31, Sayı 2 (2021): 1123.

⁴¹ Tuğba Sarıkaya Aksoy, “Çatı Biçimbirimlerini Almış Eylemlerin Sözlükselleşmesi: Tuva Türkçesi Örneği”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 17, Sayı: 1 (2020): 67.

işlevleri farklı eklerin var oluşu iyi bilinen çok önemli özelliklerden biridir”.⁴² Ek, kelimeyle ilişkisine göre işlevini kazanmaktadır. Bu ilişki neticesinde de ekler; yapım eki, çatı eki, filimsi eki... gibi üst işlevlere ayrılmaktadır. Bu nedenle de “karşılıklı olarak tut-” anlamındaki “tutuş-” eyleminde eylemin birden fazla özne tarafından karşılıklı olarak yapıldığı belirtilmiştir ve “-ş-” eki, çatı işleviyle karşımıza çıkmaktadır. İkinci kelime ise anlam değişikliği meydana gelmiş ve bu, durum ifade eden eylem yapma işlevinde kullanılan “-ş-” eki ile olmuştur. Demek ki ek, kelime ile ilişkisi neticesinde ele alınmalı ve ona göre sınıflandırılmalıdır.

Çatı eklerini, eylem ile eylemi gerçekleştiren arasındaki ilişkiyi belirleme işlevi nedeniyle çekim eki kategorisinde değerlendirenler de bulunmaktadır.⁴³ ancak bu ekleri, eyleme gelen kip ve şahıs eklerinden farklı bir işleve sahip olmasından dolayı çekim eki kategorisinde de değerlendiremeyiz. Çatı eki, çekim eki ile arasındaki “nitelik farkı” nedeniyle çekim ekleri ile bir tutulamaz.⁴⁴ Ayrıca eylemler, “herhangi bir söz içinde kullanılmadan da muhtelif çatıda olabilmekte, müstakil olarak da şekil farkları göstermektedir”.⁴⁵

Çatı eki, ekleşme dizisinde ek-ek karşıtlığı ile kelimeye eş zamanlı olarak yandaş ekleşmesiyle ortaya çıkan bir üst işleve sahiptir ve ayrı bir kategori olarak değerlendirilmelidir.⁴⁶ Ek, eylem ile isim arasındaki ilişki bakımından ele alınmalıdır. Bu ilişki neticesinde eyleme gelen ek, onun çatısında değişiklik meydana getirdiğinde de çatı eki ortaya çıkar. Örneğin; “kes-” ile “kes-il-” eylemleri arasındaki fark, anlamdan kaynaklanmamaktadır. Birinci eylemi gerçekleştiren ile ikinci eylemi gerçekleştiren farklı olduğu için “kes-” eyleminin çatısı değişmiş ve “-l-” eki, öznenin değişmesi sonucu olan kelime ile ek arasındaki karşıtlık neticesinde işlev kazanmıştır. “Çatı ekleri, eylemlerin mevcut çatılarını amaca uygun olarak düzenleyen eklerdir”.⁴⁷

Sonuç

Görüşlerimizi şu şekilde maddeleştirebiliriz:

1. Her eylem, çatısıyla birlikte ortaya çıkar. Doğal olarak çatı, eylemin varoluşunda olan bir unsurdur.
2. Eyleme eklenen ekler, kelimenin çatısını değiştirmez. Eylemin isimle kurduğu tamlama neticesinde eyleme eklenen morfemler, çatı eki işlevinde

⁴² Kerime Üstünova, “Eklerin Öğretimi Üzerine Bir İki Söz,” *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5, Sayı 6 (2004/1): 175.; Ayrıca aynı yazar, bir başka makalesinde şekilce benzer, işlevce farklı ekleri “-n-” morfemi örneğinden yola çıkarak değerlendirmektedir: Kerime Üstünova, “Bicimleri Aynı İşlevleri ve Kategorileri Farklı Eklerle Yönelik Bir İnceleme”, *Turkish Studies* 11, Sayı 10 (2016): 681-692.

⁴³ Mehmet Hengirmen, *Türkçe Dilbilgisi*, 9. bs., (Ankara: Engin Yayınevi, 2007), 277.

⁴⁴ Korkmaz, “Türkçenin Yapım ve Çekim”, 495.

⁴⁵ Zikri, Turan, “Türkçenin Yapım ve Çekim Düzeninde Yer Alan Eklerin Sınıflandırılması Nasıl Olmalıdır?”, *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri Kitabı* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007), 1835-1844.

⁴⁶ Bu konuyla ve eklerin sınıflandırılması ilgili detaylı bilgi için bakınız: Zikri Turan, “Türk Dilinin Eklerini Sınıflandırmanın Esasları”. *Türkbilgi*, 35, (2018): 97-110.

⁴⁷ Turan, “Türkçenin Yapım ve Çekim”, 1835-1844.

kullanılır.

3. Çatı eki, özne ya da nesne ilişkisine göre değerlendirilmemelidir.
4. Çatı eki, eylemin isimle kurduğu tamlama sonucunda eyleme gelen ve eylemde var olan çatının yönünü belirleyen eklerdir.
5. Çatı eki, kelimenin anlamında kalıcı değişiklik yapmaz. Bu nedenle yapım eki kategorisinde değerlendirilmemelidir.
6. Çekim eki, eylemin zaman ve kişisini ortaya koyan eklerdir. Çatı eki ise eylem ile isim arasındaki ilişkiyi belirtmektedir. Farklı işlevde olduğu için çatı eki, çekim eki kategorisinde de yer almamalıdır.
7. Ek ile kelime arasındaki karşıtlıkla işlev kazanan çatı ekleri, yapım eki ya da çekim eki olarak değil; ayrı bir kategori içerisinde sınıflandırılmalıdır.

Kaynakça

- Adalı, Oya. *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*. İstanbul: Papatya Yayıncılık, 2004.
- Ayaz, Eyup Sertaç. "Türkiye Türkçesinde Çatı Kavramı." *Turkologia* 4, Sayı 108 (2021): 25-40.
- Banguoğlu, Tahsin. *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları, 9. bs., 2011.
- Boz, Erdoğan. "Türkiye Türkçesinde Çatı Ulamının Sözlüksel İşaretleyicileri." içinde *VIII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı I. Cilt* 951-960. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 2021.
- Boz, Erdoğan. *Türkiye Türkçesi Biçimsel ve Anlamsal İşlevli Biçimbilgisi*. Ankara: Gazi Kitabevi, 4. bs., 2015.
- Bozkurt, Fuat. *Türkiye Türkçesi (Dilbilgisi- Anlatım)*. Konya: Eğitim Yayınevi, 5. bs., 2017.
- Çelik, Anıl. "Gramer Çalışmalarında Fiilden Fiil Türetme Eki ve Benzeri Başlıklar Altında Ele Alınan Eklerin Kategorizasyonu Üzerine." içinde *32. Halklar Arası Bilim-Praktika Konferansı-Bilim-Üretim-Kültür* 145-151. Moldova: Komrat Devlet Üniversitesi, 2023.
- Çotuksöken, Yusuf. *Yapı ve İşlevlerine Göre Türkiye Türkçesinin Ekleri*. İstanbul: Papatya Yayıncılık, 2011.
- Delice, İbrahim. "Çatı Eklerinin Bilinmeyen Bir İşlevi." içinde *38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Uluslararası Tam Metin Bildiri Kitabı I. Cilt*. 419-434. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2007.
- Delice, İbrahim. "Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifi Denemesi." *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 24, (2000): 221-235.
- Delice, İbrahim. "Türk Lehçe ve Şivelerinde Fiil Çatılarının İşleniş Bağlamında Yeni Bir Yaklaşım Denemesi." içinde *Ahmet Yesevi Üniversitesi III. Uluslararası Türkoloji Kongresi Bildiriler Kitabı Cilt 2*. 187-194. Kazakistan: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2009.
- Delice, İbrahim. "Türkiye Türkçesinde Görüngü Fiilleri ve Görüngü Ekleri." içinde *Dr. Sadettin Özçelik Armağanı* Editör: Erdoğan Boz-Fevzi Karademir, 170-194. Ankara: Gazi Kitabevi, 2021.

- Demircan, Ömer. *Türk Dilinde Çatı*. İstanbul: Papatya Yayıncılık, 2003.
- Doğan, Nuh. “Söz Dizimsel Açından Türkçe Fiil Sınıfları.” *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 7, Sayı: 4 (2018): 2204-2225.
- Gülensoy, Tuncer. *Türkçe El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 7. bs., 2015.
- Gülsevin, Gürer. *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: TDK Yayınları, 4. bs., 2017.
- Hengirmen, Mehmet. *Türkçe Dilbilgisi*. Ankara: Engin Yayınevi, 9. bs., 2007.
- Hunutlu, Ümit. “Dîvânü Lugâti’t Türk’ten Günümüze Çatı Türlerinde Benzerlikler ve Farklılıklar.” *Karadeniz Araştırmaları* 17, Sayı: 68 (2020): 1035-1074.
- Karaağaç, Günay. *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2. bs., 2013.
- Korkmaz, Zeynep. *Türkiye Türkçesi Grameri – Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 4. bs., 2014.
- König, Güray. “Türkçede Çatı.” *HÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Özel Sayı (1983): 11-126.
- Oğuz, Betül Bülbül ve Murat Aktürk. “Merkezî Sınavlara Hazırlıkta ‘Fiilde Çatı’ Konusu Üzerine.” *Turkish Academic Research Review – Türk Akademik Araştırmalar Dergisi* 6, Sayı: 3 (2021): 863-881.
- Özeren, Mehmet ve Süleyman Kaan Yalçın. “Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde Çatı Eklerini Alan Fiillerin Sözlükselleşmesi.” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 32, Sayı: 2 (2022): 457-466.
- Özeren, Mehmet. “Kırgız Türkçesinde Çatı Biçimbirimlerini Almış Eylemlerin Sözlükselleşmesi.” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 31, Sayı: 2 (2021): 1121-1130.
- Özkan, Işıl Aydın. “Çatı Kategorisine Dilbilimsel Bir Yaklaşım: Özbekçe Örneği.” *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 9, Sayı: 29 (2021): 34 – 43.
- Sarıkaya Aksoy, Tuğba. “Çatı Biçimbirimlerini Almış Eylemlerin Sözlükselleşmesi: Tuva Türkçesi Örneği.” *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 17, Sayı: 1 (2020): 66-82.
- Toptaş, Hüseyin. *Türkçe Dersleri 2. Kitap*. İstanbul: Papatya Yayıncılık, 2016.
- Turan, Zikri. “Türk Dilinin Eklerini Sınıflandırmanın Esasları.” *Türkbilgi*, Sayı:35, (2018): 97-110.
- Turan, Zikri. “Türkçenin Yapım ve Çekim Düzeninde Yer Alan Eklerin Sınıflandırılması Nasıl Olmalıdır?” içinde *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri Kitabı*. 1835-1844. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.
- Üstünova, Kerime. “Eklerin Öğretimi Üzerine Bir İki Söz.” *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5, Sayı: 6 (2004/1): 173-182.
- Üstünova, Kerime. “Biçimleri Aynı İşlevleri ve Kategorileri Farklı Eklere Yönelik Bir İnceleme.” *Turkish Studies* 11, Sayı 10 (2016): 681-692.
- Yılmaz, Engin. “Türkiye Türkçesinde İkili Çatı Sorunu ve Bunun Öğretimi ile İlgili Meseleler.” *TDAY Belleteri* 49, Sayı: 2001 (2001): 251-289.
- Yücel, Bilâl. “Türkiye Türkçesinde Fiil Çatıları”, içinde, *Türk Gramerinin Sorunları Bildiriler Kitabı*. 268-314. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.

Extended Abstract

An Overview Of The Situation Of The Roof Suffix In Turkish

As a result of the traditional approach, the Turkish language deals with affixes under two main headings: construction affixes and inflectional affixes. In this approach, form is taken as the basis and affixes are not evaluated according to function. This leads to the emergence of controversial situations in which category some affixes - for example; affirmative/negative affix, singularity/multiplicity affix, verb affixes - should be evaluated. One of these suffixes is the roof suffix. There are different opinions about the category, function and types of the suffix. The basis of this confusion, in our opinion, lies in the fact that the definition of the suffix and its function cannot be fully determined and determined. When this problem is solved, the problems experienced in learning and teaching the roof suffix will be eliminated.

In grammar books, it is seen that roof suffixes are generally evaluated according to the relationship of the verb with the subject and object and their function is revealed in line with this relationship. The roof suffix is explained as a suffix that emerges according to the relationship of the verb with the subject and object, and it is handled only in this aspect. Therefore, first of all, we need to emphasize what the concept of roof is. The roof is present in the structure of the action from the moment it emerges. It is present in the existence of the action. Every action has a roof, that is, the action has an innate roof. The action is incomplete in form and therefore dependent. In other words, in order for the action to be complete, it must be completed with a noun. As a result of this relationship between noun and action, every action has a roof. These explanations show that an action has a roof when it appears, that is, when it exists. In general, this is explained with the concept of "active roof" or "simple roof" and is expressed as an action that "has not received a roof suffix". For example, actions such as "break-, look-, travel-" are considered to have active roof because they do not take any roof suffix. In fact, the verbs listed in this example are active not because they do not take any affix, but because they already have a roof. Whether the verb takes an affix or not does not determine its roof. This raises the question "What is a roof suffix?".

Roof suffixes are suffixes that come to the verb as a result of the phrase that the verb establishes with the noun and determine the direction of the roof that exists in the verb. When the phrase formed by the action with the noun causes the roof in the existence of the action to change, that is, when the direction of the action changes according to the noun, there is a change in its roof. The suffixes that show this change are roof suffixes.

There are different opinions on which category the roof suffix should be in. Some authors state that they should be included in the category of construction suffixes because they change the meaning of the word to which they are added, while some authors state that they should be included in the category of inflectional suffixes because they do not change the dictionary meaning.

Some authors, on the other hand, state that the roof suffix should be evaluated in a separate category since it is different from the construction suffix or inflection suffix in terms of its function.

The roof suffix has a metafunction that emerges with the simultaneous addition of the adjunct to the word with the opposition of affix-affix in the affixation sequence and should be considered as a separate category. The suffix should be considered in terms of the relationship between the verb and the noun. As a result of this relationship, when the suffix that comes to the verb creates a change in its roof, the roof suffix emerges. For example, the difference between the actions “kes-” and “kes-il-” is not due to meaning. Since the performer of the first action is different from the performer of the second action, the roof of the action “cut-” has changed and the suffix “-l-” has gained function as a result of the opposition between the word and the suffix, which is the result of the change of the subject. Roof affixes are affixes that regulate the inherent roof of the action.

As a result, every action emerges with its framework. Naturally, the roof is an inherent element of the verb. The affixes added to the verb do not change the roof of the word. The morphemes added to the verb as a result of the phrase formed by the verb with the noun are used as roof suffixes. The roof suffix should not be evaluated according to the subject or object relationship. Roof suffixes are affixes that come to the verb as a result of the phrase formed by the verb with the noun and determine the direction of the roof that exists in the verb. The modal suffix can be added to the verb simultaneously, one after the other. This is the result of the phrase between the verb and the noun. The modal suffix does not make a permanent change in the meaning of the word. Therefore, it should not be considered in the category of construction suffixes. Inflectional suffixes are suffixes that reveal the tense and person of the action. The modal suffix, on the other hand, indicates the relationship between the action and the noun. Since it has a different function, the roof suffix should not be included in the inflectional suffix category. The roof suffixes, which gain function through the opposition between the suffix and the word, should be classified in a separate category, not as construction suffixes or inflection suffixes.

Türk Dünyası Toplum Araştırmaları: Kazakistan Sosyolojisi

Turkic World Society Studies: Sociology of Kazakhstan

Arif AKBAŞ*

* Öğr. Gör., Sivas, Türkiye

Orcid Id: 0000-0002-8480-4350

Sorumlu Yazar / Corresponding Author:

Arif Akbaş, Sivas Cumhuriyet
Üniversitesi Yıldızeli MYO / Halkla
İlişkiler ve Pazarlama

E-posta / E-mail:

arifakbas@yahoo.com

Geliş Tarihi / Received Date:

10 Mayıs 2023

Kabul Tarihi / Accepted Date:

16 Ekim 2023

İnceleme Makalesi / Review Article

Atrf / Citation:

Arif Akbaş, "Türk Dünyası Toplum
Araştırmaları: Kazakistan Sosyolojisi",
Türk Dünyası Araştırmaları 136, Sayı 268,
(2024): 137-150.

doi: 10.55773/tda.1395551

Bu makale Creative Commons BY-NC-SA
2.0 tarafından lisanslanmıştır. /
This article is licensed under a Creative
Commons BY-NC-SA 2.0.

Öz

Bu makalede Türk Dünyası toplum araştırmaları kapsamında genç / yeni Kazak sosyoloji geleneği ele alınıp incelenecektir. Kazakistan'da sosyoloji/ "Aleumetanu" (içtimaiyat) bilimi 1950-60'lı yıllardan itibaren gelişmeye başlamıştır. İlk toplumbilim bölümü 1988'de Almatı'daki El-Farabi Adındaki Kazak Ulusal Üniversitesi'nde açılmıştır. Farabi, Türkistan'da (Otrar Şehri'nde) doğmuş ve burada yetişmiş bir felsefecidir. "Medînet-ül Fâzıla" (Erdemli Şehir) ile "Kitâb-ül Siyâset il-Medeniye", (Şehir Siyaseti Kitabı) eserleri şehir sosyolojisi ve siyaset sosyolojisi anlamında önemli yapıtlardır. Dolayısıyla Kazakistan'daki sosyoloji geleneğinin izi aslında dokuzuncu asra kadar sürülebilir. Türkistan'daki entelektüel atmosfer özellikle SSCB vaktinde önemli derecede inkıtaa uğramıştır. 1990'lı yıllara kadar Sovyetler dönemindeki sosyoloji daha çok Marksist Ekol çerçevesinde gelişmiş ve bu minvalde araştırmalar yapılmıştır. Kazak sosyolojisinin asıl atılımı bağımsızlığını kazandıktan sonra başlamıştır diyebiliriz. Kazakistan sosyolojisi öncelikle devlet ve toplum tarafından başlatılan temel bağımsızlıkçı reformlara göre bir dönüşüm geçirmiştir. Bu değişimle birlikte sadece Kazak toplum yapısı değil; sosyolojik yapısal / kurulum anlayışı ve gelişim seyri de bir dönüşüm geçirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Dünyası, Türk Dünyası sosyolojisi, Kazakistan Sosyolojisi, Tarihsel Sosyoloji, Kazak Toplumunu.

Abstract

In this article, the young / new Kazakh sociology tradition will be discussed and analyzed within the scope of Turkic World society studies. Sociology / "Aleumetanu" (ich-timaiyat) science has started to develop in Kazakhstan since the 1950s-60s. The first sociology department was opened at the Kazakh National University named Al-Farabi in Almaty in 1988. Farabi is a philosopher who was born and raised in Turkestan (Otrar City). The works of "Medînet-il Fâzıla" (Virtue City) and "Kitâb-ül Siyâset il-Medeniye" (Book of City Politics) are important works in terms of urban sociology and political sociology. Therefore, the sociological

tradition in Kazakhstan can actually be traced back to the ninth century. The intellectual atmosphere in Turkestan was severely interrupted, especially during the time of the USSR. Until the 1990s, sociology in the Soviet era was mostly developed within the framework of the Marxist School and researches were conducted in this direction. We can say that the real breakthrough of Kazakh sociology started after gaining its independence. The sociology of Kazakhstan has undergone a transformation, primarily according to the basic liberal reforms initiated by the state and society. With this change, not only the Kazakh society structure; sociological structural / installation understanding and the course of development have also undergone a transformation.

Keywords: Turkish World, Turkish World Sociology, Kazakhstan Sociology, Historical Sociology, Kazakh Society.

Kısa Kazakistan Sosyoloji Tarihi

“Al-Farabi Kazak Milli Üniversitesi”nin Sosyoloji Kafedrası [Bölümü], 35 yıllık bir geçmişe sahiptir. Bölüm, ünlü bilim adamları ve sosyologların adlarıyla gurur duymaktadır. Kazakistan’da Sosyoloji eğitiminin kurumsallaşması, 1988 yılında Sosyoloji Bölümü’nün kurulması ile doğrudan ilişkilidir. Bağımsızlıktan önce bölümün kurulma nedeni; Kazakistan’ın çok dilli ve çok milletli toplum yapısını inceleyecek gerekli uzmanlara ihtiyaç duyulması idi. [Kazakistan uzun yıllar Sovyetler Birliği döneminde farklı milletler için bir sürgün yeri olarak kullanılmıştı. Demografisi de Sovyet rejimine bilinçli olarak değiştirilmişti.] Kazakistan’ın içtimai konularıyla daha çok Felsefe ve Siyaset Bilimi Fakültesi’ndeki akademik hocalar yüzeysel olarak ilgileniyordu.¹ Üniversite, sosyoloji alanıyla ilgilenen uzmanların mesleki eğitiminin niteliksel olarak iyileştirilmesi için münferit bir kafedra açmayı uygun bulmuştu. Bölüm hocaları ilk kuruluş yıllarından itibaren sosyolojinin analitik sosyal bilgi, modelleme ve tahmin yöntemlerinin derin ve sistematik ustalığından yararlanan araştırmalar yapmaya başlamıştı. [Sosyometri, İstatistik çalışmaları vb.] 1988-1992’de bölümün ilk başkanı ve kurucusu İktisadi Bilimleri Doktoru, Profesör Rogachev Anatoly Akimovich’ti. O, görevi döneminde “Kırsal Emek Kaynaklarının Kullanımı”nı iktisat sosyolojisi perspektifinden yazmıştır.² 1992-1993’te bölümün başkanlığını yine bir Ekonomi Doktoru olan Profesör Umirzakova Tamara Azenovna yürütmüştür.

1993 yılında Sosyoloji Doktoru, Profesör Biekenov Kenesy Umbetzhanuly, kafedraya çağırılıp atandı, yaklaşık 10 yıl boyunca sosyoloji bölümüne başkanlık etti. Bölümün ana temellerini SSCB döneminde atan bu akademisyenler, dönemin Kazakistan’ında tanınmış iktisat-sosyologlarıydı. Bu üç akademisyen sadece sosyoloji alanında değil diğer sosyal bilimler alanlarında da birlikte çalışma şuuruyla makaleler yazmıştı. Sadece Kazakistan sosyolojisiyle ilgilenmemişler, komşu özerk topluluklarla da Türkistan sosyolojisinin oluşmasının ilk evrelerinde katkı yapmışlardır. İyi eğitilmiş olan bu sosyologlar, pedagojik deneyim açısından zengin ve en önemlisi insanlığı seven yetenekli insanlardır.

¹ “Kafedra’nın Tarihi,”Al-Farabi atındağı Qazaq Ulttıq Üniversitesi, Erişim tarihi 22 Şubat 2023, <https://www.kaznu.kz/kz/3066/page/>.

² Rogachev Anatoly Akimovich, *İspol’zovaniye Trudovykh Resursov Sela* (Almatı: Kaynar, 1970), 126.

B. K. Umbetzhanyuly, Kazakistan'daki Kazak sosyoloji ekolünün oluşumuna büyük katkıları olan bir bilim insanıdır. 1968'de "İşçilerin siyasi bilincinin oluşumunda endüstriyel kolektifin rolü" konulu teziyle uzmanlık payesi almıştır. "Liderin siyasi kültürünün metodolojik ve sosyolojik analizi" teziyle ise bilim doktoru olmuştur. Biekenov, modern toplumda; siyaset sosyolojisi, sosyal kurumların işleyişi, sosyal yapı ve sosyal süreçleri inceleyen pek çok çalışmaya imza atmıştır. Biekenov, sosyal politikayı devlet faaliyetleri açısından incelemeyi tercih etmiş önemli bir sosyologdur. Biekenov'un 200'den fazla makalesi, 6 monografisi, 8 kitabı mevcuttur.³ Bunlar içinde; Kazakistan sosyolojisinin kurumsallaşması (2006), Kazakistan'da Dil Sosyolojisinin Bilimsel Durumu (2007), Ekonomik Sosyoloji (2002), Sosyolojinin Temelleri (2002), Rusça Konuşan Nüfusun Kazakistan'dan Rusya'ya Göçü (1999), Kamuoyu Sosyolojisi (2001), Açıklayıcı Sosyoloji Sözlüğü (2007) vb. çalışmalarını özellikle zikretmek gerekir.⁴ Kazakistan'ın "Kültürel Mirası" isimli projesinin sorumlularından biri olan yazar, yakın bir tarihte 10 ciltten oluşan "Dünya Sosyolojisi Antolojisi" isimli yapıtı da hazırlamıştır. 2004 yılında ilk Türk Dünyası Sosyologlar Birliği Kongresi'ne, 2005 yılında ise Türk Dili Konuşan Ülkeler Sosyologları Vakfı'na katılmıştır. 2008'deki "II. Türk Dünyası Sosyologları Kurultayı'na ise Kazakistan Sosyologlar Derneği II. Başkanı S. T. Seydumanov"⁵ katılmıştır.

Kazakistan Cumhuriyeti Sosyal Bilimler Akademisi asil üyesi olan Nariman Abdrakhmanuly Aitov, Rus ve Kazakistan sosyolojisinin önde gelen temsilcilerinden biridir. Aynı zamanda *Ufa sosyoloji mektebi*, kurucularından olan Aitov, bölgesel planlama, sosyal tasarım ve sosyal planlamanın kalkınma teorisini değerlendiren çalışmalar yapmaktadır. Sosyolog Nariman Bey, 300'den fazla bilimsel çalışmanın yazarıdır. Bunların 24'ten fazlası bilimsel monografi türündedir. BDT ülkeleri sosyologlar arasında Aitov, 1964'te Kazak toplumunun sosyal yapısını inceleyen ve sosyal yerinden etme sorununu ortaya atan ilk kişiydi. Ayrıca, bir kişinin sosyo-mesleki statüsünün değişkenliği hakkındaki fikri ilk ifade eden ve kanıtlayan kişiydi. 1987'de yayınlanan "Sosyalizm ve Eşitlik" adlı çalışmasında Aitov, sosyalizm döneminde eşitlik ve eşitsizlik sorunlarına yeni bir bakış açısı getirdi. Aitov, bölgesel sosyal planlama sistemi doktrinini 50'den fazla eserinde anlattı. Aitov, şehir/ kırsal sakinlerin yerleşim sorununu inceleyen, yerleşim ilişkilerini özel bir sosyal ilişki türü olarak doğrulayan bir bilim adamıdır. Eserleri içinde; Kazak Köyünün Kaderi, Geçiş Toplumu, BDT Ülkelerinde Yaşayanların Sosyal Yapısı, Piyasa Sosyolojisi, Sosyolojinin Temelleri, Eşit Olmayanların Eşitliği, Eğitim Sosyolojisi vb. anılmaya değerdir. Bilim adamı, "Yerleşim İlişkileri" adlı çalışmasında, yerleşim ilişkileri yönetiminin yöntemleri ve türleri hakkında radikal bir araştırma

³ K. Biekenov, M. Sadirova, *Älewmettanwdın Tüsindirme Sözdigi* (Almatı: Sözdik-Slovar, 2007), 344.

⁴ B. G. Ayagan, Biekenov Kenes Umbetzhanyuly, *Kazakhstan Natsional'naya Entsiklopediya*, Tom. I, (Almatı: Qazaq Enciklopediyası, 2004), 415-416.

⁵ Mustafa E. Erkal. "II. Türk Dünyası Sosyologları Kurultayı." *Istanbul Journal of Sociological Studies*, Sayı: 38 (Ağustos 2011): 1-9. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/100874>.

modeli sunmuştur. Aitov'un temel çalışma alanı emek sosyolojisidir. Teknik ilerlemenin sosyal sonuçlarını sosyolojik bir bakış açısıyla inceleme ihtiyacını öneren ve bu konuda değişik yöntemler bulan Aitov'du. Çalışmaları arasında "Teknik ilerleme ve işçi personel hareketi", "İyi ve kötü işçiler", "İşçilerin işe karşı tutumlarını etkileyen faktörler" gibi konular sayılabilir.⁶

Güncel Kazakistan sosyolojisi içinde diğer önemli sosyologlar ise; Mansiya Sapargalivna Sadyrova'dır. O'nun çalışmaları, entelektüellerin sosyal ve profesyonel hareketliliğine, işsizlik ve yoksulluğa, göçe, endüstriyel ve yenilikçi gelişimin güncel sorunlarına adanmıştır. Kitapları içinde "Entelektüellerin Sosyal ve Mesleki Hareketliliği", "Toplumun Sosyal Gelişiminde Entelektüeller", "Toplumun Sosyal Yapısı", "Yoksulluk Sosyolojisi", "Yüzyılın Başında Kazakistan Sosyolojisi", "Ekonomik Sosyoloji" önemlidir. Yazar ayrıca "*Kazakistan Sosyologlar Derneği Üyesi*"dir.⁷ 2008'den günümüze, Sosyoloji Bölümü'nün başkanlığını Sosyoloji Doktoru Profesör Gulmira Serikvyna Abdiraymova yürütmektedir. Farabi Üniversitesi'nin Sosyoloji bölümündeki diğer önemli hocalar arasında ise; Agenov Matipulla Salahadinoviç, Uteşev Sarsembay Karasaeviç, Akmambetov Galikhan Galimgalieviç ve Zhanazarova Zaur Zholdasbekovna'yı sayabiliriz.

Kazakistan Sosyologlar Derneği'nin [Qazaqstan Sociologtarının Associationı] verilerine göre bağımsızlıktan günümüze değin 30 tane doktora düzeyinde çalışma yaptırılmıştır. Bu çalışmaların bazıları şöyledir: Abdikakimov Muhtar Tynyshtikbekuly "Temel Değerlerin Değişimi: Kazakistan Cumhuriyeti'nde Nesiller Arası Farklılık", Altynbekov Aydos Bauyrzhanuly "Modern Kazakistan Gençliğinin Emek Değerleri: Karşılaştırmalı Sosyolojik Bir Analiz", Ashimkhanova Dana Azirkhanovna "Astana Halkı: Yaşam Kalitesi ve Gelenek", Baigabylov Nurlan Oralbaevich "Anavatanlarına Dönen Kazakların Devlet Kuran Ulusun Gereksinimlerine Sosyal Uyumu", Battalova Zhuldyz Serikvyna "Kazak Medyasının Hoşgörü ve Hoşgörüsüzlüğü. Bağımsız Kazakistan, Genç Alaş ve Anadil Örneği Üzerine", Beymişeva Aygöl Seitzhanovna "Almatı'nın Banliyöleşmesinde Orta Sınıfın Yeni Sosyal Standartlarının Oluşumu", Beisenova Aigul Amanjanovna "Karağandı Bölgesi Sanayi İşletmelerinde İş Düzeninin Sosyal Ortaklık Sisteminde Düzenlenmesi", Biekenova Nikara Zhalgasbayevna "Çağdaş Öğrenci Alt Kültürünün Sosyolojik Analizi", Buldybayeva Gulzhan Nurtaovna "Kazakistan'ın Batı Bölgesindeki Petrol ve Gaz Sektöründeki Şirketlerin Kurumsal Sosyal Sorumluluğunun Sosyal Analizi", Burhanova Dana Kamalovna "Kazakistan'da Orta Sınıfın Değerleri ve Ekonomik Stratejileri", Varkentin Ekaterina Vladimirovna "Kazakistan'daki Yeni Dini Hareketlerin Örgütsel Faaliyetleri ve Sosyal İşlevleri", Dosanova Gulim Mendigaliyovna "Kazakistan'da Kadın Dindarlığı ve Yeni Müslüman Uygulamaları", Duisenova Sofya Malkaidarovna "Modern Kazakistan Gençliğinin Eğitimsel ve Bilimsel Stratejileri" vb.

⁶ Erkal, "II. Türk Dünyası Sosyologları", 154.

⁷ Al-Farabi atındağı Qazaq Ulıttq Üniversitesi, "Kafedra'nın Tarihi."

Yine daha sonra yapılan araştırmalar içinde ise: Kuleymenov Daurenbek Kayyrkeldyevich “Kazakistan Cumhuriyeti’ndeki Haneler: Piyasaya Uyumunda Sosyo-Bölgesel Farklılıklar”, Kaldybayeva Olga Vladimirovna “Değişen Kazakistan Toplumunda Günlük Dini Uygulamalar”, Musina Almagül Maksutovna “Kentsel Mekânda Yeni Sosyal Eşitsizlik Biçimleri”, Nikolayeva Olga Vladimirovna “Gençler Arasında Değerler ve Yaşam Tarzı”, Omarova Asem Turdybekovna “Sosyolojik Değerlendirmenin Bir Göstergesi Olarak Acil Durumlarda Nüfusun Sosyal Öz Farkındalığı: Bölgesel Yönelimler”, Otar Elmira Sakenovna “Kazakistan’da Kentsel Orta Sınıfın Özellikleri”, Rodionov Adil Nikolayeviç “Kazak İşgücü Piyasasında Yeni İstihdam Biçimleri”, Sarsenova Asel Berikovna “Üniversite Mezunlarının İstihdam Stratejisinin Karşılaştırmalı Analizi: Bölgesel boyut”, Serikzhanova Sabira Serikzhanovna “Ekonomik Olarak Karışık Bölgelerde Fakir ve Zengin Mahallelerinin Etkisi (Almatı Şehri Örneği Olarak)”, Ayhan Kayirgeldinovna Washeva “Kazakistan’da Sosyal Dışlanmanın Ekonomik, Kültürel ve Psikolojik Faktörleri”, Shabdenova Ayhan Bazarkhanovna “Büyük Bir Şehirde Tek Ebeveynli Ailelerin Sosyo-Ekonomik Durumu (Almatı şehri bazında)”, Shnarbekova Meruert Kakpanbayevna “Kazakistan Gençliğinin Yükseköğrenimi Seçme Stratejileri: Deneyimler ve Kaynaklar” konulu araştırmalar yapılmıştır. (ASK)⁸ Doktora düzeyinde araştırma çalışmaları sadece L. N. Gumilev Devlet Üniversitesi ve El-Farabi Üniversitelerinde yürütülmektedir. Yapılan çalışmaların tahmini olarak %50’si ekonomi sosyolojisi, %10’u aile sosyolojisi, %20’si kentsel ve kırsal bölgelerin sorunları, %5 din sosyolojisi, %10 çalışma sosyolojisi, %5’i de aile sosyolojisi konularıyla ilgilidir. Kazak sosyologlar yeni kurulan ülkenin öncelikli olarak sosyo-ekonomik sorunlarıyla ilgilenmeyi tercih etmişlerdir.

Kazakistan Sosyologlar Derneği, içtimaiyat alanında çalışan bilim adamlarını sosyal-beşeri yönden birleştirmek amacıyla kurulmuş bağımsız bir meslek birliğidir. Yapısı Türkiye’deki “Sosyoloji Derneği”, “Türk Dünyası Sosyologlar Birliği” ve “Dünya Sosyologlar Derneği” vb. organizasyonlara benzemektedir. 17-18 Mayıs 2002 tarihlerinde Kazakistan’ın Birinci Sosyologlar Kongresi’nde kurulmuştur. Mart 2003’ten bu yana Sosyal Bilimler Enstitüleri içindeki toplumbilim bölümlerini organize eden *Uluslararası Sosyologlar Birliği*’nin (ISA) daimi üyesidir. Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin en üst toplumbilim organı “Kazakistan Sosyologlar Kongresi” idi. Derneğin stratejik amacı, ülkedeki sosyoloji camiasının entelektüel ve bilimsel-örgütsel potansiyelini ortaya çıkarmaktır. Dernek, bilimsel araştırmalara aktif olarak katılmakta, modern Kazakistan toplumundaki eğilimlerin sosyal ve politik boyutlarının metodolojisini geliştirmeye yönelik çalışmalar yürütmektedir. Kazakistan Sosyologlar Derneği; Türkiye, Azerbaycan ve Rusya’nın sosyoloji bölümleriyle işbirliğini arttırma faaliyetlerini de organize etmektedir. Dernek temsilcileri uluslararası kongrelere, konferanslara ve bilimsel oturumlara katılmaktadır. Dernek bugüne kadar yedi tane sosyoloji kongresi düzenlemiştir. Ayrıca “Sos-

⁸ “Structure”, ASK, Erişim tarihi, 22.02.2023, <https://ask-aleumettanu.kz/en/company/structure.php>

yoloji” isimli bir dergileri de vardır. Derneğin başkanı sosyolog Tajin Marat Mukhanbetkazyuly’dur.⁹

Devletin kuruluşunun otuzuncu yılında Kazakistan Cumhuriyeti; Kazakistan Sosyologlar Derneği Almanasını, çıkarmıştır. Bu almanakta Kazakistan sosyolojisine dair bazı başlıklar değerlendirilmiştir. Murat M. Tazhin “Kazak Toplumunun Sosyal Modernleşmesi: Başarılar, Sorunlar ve Beklentiler”, M. S. Acenov “Sosyal Yapı ve Sosyal Tabakalaşma Kavramları Üzerine”, E. Garifolla “Kazakistan’da Sosyolojinin Kurumsallaşması”, B. G. Ayagan “Bağımsız Kazakistan’da Tarih Biliminin Modernizasyonu”, C. H. Dzhunusova “Politik ve Sosyal Bir Hedef Olarak Demokratikleşme: Kazakistan’daki Halkın Modernizasyonu”, M. A. Kul Muhammed “Milli Hayatın Temeli”, K. G. Gabdullina “Toplumun Yeni Bir Düzeye Yükselişinde Toplumsal Bilginin Yeri”, K. Ü. Biekenov “Yeni Koşullara Geçişte Bir Kişinin Enerjik Sosyalleşmesi: Gelecekteki Enerji Kaynaklarımız”, L. Ya. Guraviç “Pazarlama Araştırması: Kazakistan’ın Dünya Sanayisine Entegrasyonu Sorunu Sosyolojiktir”, S. T. Seydumanov “Sivil Toplumun Gelişmesinde Sosyolojinin Rolü”, M. S. Sadırova “Sosyolojide Yükseköğrenimin Araştırma Düzeyi”, B. I. Bekturganova “Bölgesel Gençliğin Sivil ve Etnik Kimliği: Kazakistan Cumhuriyeti”, Z. K. Shaukenova “Birinci Kazakistan Filozoflar Kongresi’ne Önsöz”, Ş. E. Djamanbalaeva “Toplumun Sosyal Modernleşmesinde Üniversitelerin Rolü”, A. T. Zabırova “Gelişmekte Olan Devletin Bir Kentleşme Politikası Olarak Yeni Sermaye İnşası”, G. S. Abdırayımov “Talebe Gençlerin Ülkenin Siyasi Hayatı Hakkında Farkındalığı”, S. A. Konovalov “Kazakistan’ın Kalkınmasının Avantajları ve Kaynaklarının Sosyolojik Teşhisi”, A. B. Ruzanov “Kazakistan’da Pandemi: Sosyal Gerçeklik Mega Trendi”, S. S. Nurova “Kırgızistan’da Sosyolojinin Oluşum Tarihi Üzerine”, V. A. Mansurov “Entelijansiya: Toplumdaki Statü, İşlevler ve Rol”, Zh. T. Toshchenko “Sosyolojik Bilimin Gelişimindeki Yeni Eğilimler: Zamanın Küresel Zorluklarına Cevaplar”, V. V. Fyodorov “Rusya: Geleceğin Görüntüleri (VTsIOM Bilim Konseyi Raporu)”, Korkut Tuna “Türk Sosyolojisinin Gelişimi: Kısa Bir Tarih Gezisi”, Hayati Tüfekçioğlu “Nursultan Nazarbayev’in Liderlik Özellikleri Üzerine Bazı Sosyolojik Tespitler”¹⁰ Bu Almanaktaki makalelerin büyük bir çoğunluğu Kazakistan’ın güncel sorunlarına sosyoloji bilimi açısından çözümler üretmeye yönelik yaklaşımlardan oluşmaktadır.

Association of sociologists of Kazakhstan’dan (ASK) [Kazakistan Sosyologları Cemiyeti] Murat M. Tacin, 2022 yılında “*Kazakistan’da Sosyoloji*” diye hacimli bir kitapta hazırlamıştır. Kazakistan sosyolojisinin oluşumu ve gelişimi ansiklopedist bir şekilde bu yayında anlatılmıştır. Kazakistan Sosyoloji Akademisi, Kazakistan Sosyologları ve Siyaset Bilimcileri Derneği (ASiP), Türk Dünyası Sosyologları Derneği, Astana Sosyoloji Forumu, Gumilyev Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, El-Farabi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, Avrasya Mo-

⁹ “Structure”

¹⁰ Z. K. Shaukenova (ed). *Akademiki Akademii sotsiologii Kazakhstana*: Almanah, Al’manakh, Almanac, ASK. (Nur-Sultan: KISI pri Prezidente RK, Almatı: Assotsiatsiya sotsiologov Kazakhstana, 2021), 12-188.

nitörü, Alaümetanu-Sosyoloji Dergisi, Kazakistan Bilim ve Hayat Dergisi, Demokrasi Enstitüsü, Avrasya Entegrasyonu Enstitüsü Kurumu, İlk Başkanlık Ofisi Dünya Ekonomi ve Politika Enstitüsü, Halk Enstitüsü Amanat Partisi, Parlamantarizm Enstitüsü, Kazakistan Cumhuriyeti Etno-Politik Araştırmaları Enstitüsü, Kazakistan Mukayeseli Sosyal Araştırmalar Enstitüsü, Felsefi/ Siyasi ve Dini Araştırmalar Enstitüsü, Kazakistan Kamuoyu Araştırmaları Enstitüsü, Kazakistan Kamuoyu ve Piyasa Araştırmaları Derneği, Kazakistan Kamusal Kalkınma Enstitüsü, Cumhurbaşkanlığına bağlı Kazakistan Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Karaganda Buketov Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Sosyoloji Kafedrası vb. pek çok kurumsal yapı hakkında bilgi verilmiştir.¹¹

Uluslararası Ahmet Yesevi Kazak-Türk Üniversitesi'nde de Sosyoloji Bölümü Almatı'dan ve Türkiye'den gelen akademisyenlerin desteği ile açılmıştır. Bölüm 1998'den itibaren Prof. Dr. Orazbek N. Nuskabaev'in önderliğinde eğitim faaliyetlerine başlamıştır. 2000'lerde Üniversite'deki yapısal değişikliklerle bağlantılı olarak bölüm Hukuk-Felsefe Fakültesi'nde bakalorya/ uzman derecesinde talebeler yetiştirmiştir. 2014'ten sonra Sosyoloji Bölümü tekrardan yapılandırılmış bu sefer "*İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi*"ne bağlanmıştır. Aynı fakültede Psikoloji, Pedagoji, Tarih, Arkeoloji ve Etnoloji, Felsefe, Okul Öncesi Öğretmenliği vb. bölümler de vardır. Bölüm başkanlığını Doç. Dr. Ötkir Maldıbekov yürütmektedir. Bölümde Prof. Dr. Orazbek N. Nuskabaev'den başka; Doç. Dr. Gülanda Dayrabayeva, Doç. Dr. Aygül Eralina ve Doç. Dr. Akmaral Maldıbek de çalışmaktadır. Sosyoloji Bölümünde, bir profesör, dört doçent, üç tane yardımcı doçent ile 15 tane öğretim görevlisi tarafından lisans ve yüksek lisans düzeyinde eğitim verilmektedir. "Programın temel amacı, öğrencilerin, toplumu, insanın sosyal yaşantısını ve etkileşimini, grupları, sosyal kümelenmeyi, kültür, kurum ve yapıları kapsayan sosyolojinin araştırma alanlarını analiz ederek, bir sosyal varlık olarak insanı tarih, ekonomi, psikoloji gibi diğer insan bilimleriyle birlikte ele alabilecek bir birikim sağlamalarını amaçlamaktadır." (AYÜ)¹² İlk yıllarda bölümün araştırma çalışmaları; serbest piyasa ilişkilerine geçiş sırasındaki sosyo-ekonomik, politik süreçleri incelemeyi amaçlamaktadır. Kazakistan'ın güney bölgesindeki halkların; ruhani/ dini durumu ve dini inançları da incelenmiştir.¹³ Türkistan, Kazakistan'ın "Ruhani Astana'sı" yani ruhani başkentidir. AYÜ Sosyoloji Bölümü, Türkiye bağlamında Güney Kazakistan'ın gelişimine yönelik AB ile birlikte bazı ortak projeler de hazırlamaktadır.

Kazakistan Milli Kütüphanesi kataloglarını taradığımızda Sovyetler ve Bağımsızlık döneminde sosyoloji bilimiyle ilgili 84 tane Kazakça kitabın yazıldığı görülmüştür.¹⁴ Yesim Garifolla Kazakistan'da sosyolojinin kurumsallaşması

¹¹ Murat M. Tacin, *Sotsiologiya v Kazakhstane: Entsiklopedicheskoye İzdaniye* (Almatı: Ask, 2022), 12-56.

¹² "Sosyoloji Bölümü", Ahmet Yesevi Üniversitesi, Erişim tarihi: 23.02.2023, <https://www.ayu.edu.tr/sosyoloji>, s.2-5.

¹³ Murat M. Tacin, *Sotsiologiya v Kazakhstane*, 52.

¹⁴ "The National Library of the Republic of Kazakhstan", NLRK, Erişim Tarihi 24 Şubat 2023, <https://www.nlrk.kz/>.

hakkında bir makale yazmıştır. Kazakistan Sosyolojisinin oluşum doğası ve özellikleri, siyasi ve sosyal değişimlerle birlikte şekillenmiştir. Sovyet ideolojisi yönünden farklı tanımlamalara tabi olan bu bilim 1950'lerin sonlarında resmi olarak kurumsallaşmıştır. Anket teknikleri [nicel yöntemleri] kullanan sosyologlar ilk bu yıllardan itibaren devlet desteği görmeye başlamışlardır. Sovyet Sosyoloji Derneği 1958'de kurulmuştur. Sosyolojik araştırma yapan enstitüler ise 1968'den itibaren kurulmaya başlanmıştır. İlk "Sosyoloji Enstitüsü" ise 1972'de açılmıştır. Kazakistan Bilimler Akademisi 1974'te "Sosyolojik Çalışmalar" diye bir dergi çıkarmaya başlamıştır.¹⁵ (KAU) 1960'lı yılların başlarında bir bilim olarak sosyolojinin canlanmasıyla o yıllara damgasını vurmuştur. Bunlar arasında özellikle; "M. S. Azhenov, A. N. Nysanbaev, V. A. Saprykin, V. A. Chernyak, N. A. Aitov, D. Kshibekov, Murat M. Tazhin, R. K. Kadyrzhanov, L. A. Baydeldinov, K. G. Gabdullina, E. M. Aryn, S. T. Seidumanov, A. I. Artemyev, K. U. Biekenov, A. G. Akmambetov" vb. bilim insanları Kazakistan sosyolojisinin gelişiminde mihenk taşı olmuştur.¹⁶

Kazakistan Sosyolojisi, sosyolojik bilgi teorisinin bir parçasıdır. Kazakistan sosyolojisi, ilk başlarda aletmetanu biliminin oluşum ve gelişim sürecini araştırmıştır. Kazakistan Sosyoloji disiplinin doğuşu, toplumdaki kurumsallaşma ve bunun işleyiş süreci, yapılanma biçimleriyle araştırma paradigmasının değişimi vb. konularla alanının tanımı ve ilişkilerle ayrılmaz bir şekilde bağlantılı kendi özel tarihine sahiptir. Kazakistan'da sosyolojinin oluşumu ve gelişimi, Cumhuriyet'in bağımsızlığı ile bir ivme kazanmıştır. Kazak Sosyologlar, toplumun insan düşüncesinin bir ürünü olduğuna ve dolayısıyla değiştirilebileceğine inanırlar. Bağımsızlık sonrasında ülke de Batılı manada sosyolojiyle ilgilenen ciddi kurumlar kurulmuştur. Bağımsızlıkla serbest piyasa ekonomisine geçen Kazakistan'da eski Marksist sosyoloji de yavaş yavaş terk edilmeye başlanmıştır.

Kazak sosyologlarının çalışmaları, modern toplumun çeşitli sorunlarına değinmektedir. Bunlar arasında Felsefi Bilimler Doktoru Profesör M. S. Azhenov, "Kazakistan Cumhuriyeti'nde Sosyal Tabakalaşma" monografisinde, günümüz Kazakistan'ında meydana gelen tabakalaşma sürecinde herhangi bir etnik gruba ait olmanın herhangi bir rol oynamadığını yazıyor. [Bunun yerine yeni devlette sosyal tabakalaşma da Cüz'lerin/ tabakaların (Büyük, Orta ve Küçük Cüz) çok büyük etkisi ve rolü vardır.] Kazakistan toplumunda derinleşen farklılaşmanın ana işaretleri gelir düzeyi ve güçtür. Kazakistan Cumhuriyeti'nde sosyoloji biliminin oluşumunda ve gelişmesinde Felsefe Doktoru Profesör N. Aitov'un çalışmaları da önemli bir rol oynamıştır. Etno-bölgesel kültürel temas sorunlarının araştırılmasında Murat Tacin'in çalışmalarının büyük bir önemi vardır. Kazakistan'da 130 civarında farklı etnik topluluk var-

¹⁵ KAU Komisyon, *Kazakhstanskoye obshchestvo i sotsiologiya novyye realii i novyye idei: Materialy I Kongressa sotsiologov Kazakhstana, 17-18 maya 2002 g.* (Almaty: Kazak Universiteti, 2002), 440.

¹⁶ Yesim Garifolla, "Institutstionalizatsiya sotsiologii v Kazakhstane", *Almanah, Almanac, Al'manakh*, ASK./ (Nur-Sultan: KISI pri Prezidente RK, Assotsiatsiya sotsiologov Kazakhstana, 2021), 27.

dır. Bu haliyle Kazakistan'ın kozmopolit milletlerarası yaşama tecrübesi son derece önemlidir. Bu çok kültürlü ve çok milletli yapı bazen sorunlara yol açmaktadır. %45 civarındaki Rus nüfusu ülkeyi hem içte hem de dış politikada derinden etkilemektedir. Almatı'ya evlenme yahut iş yeri açmak maksadıyla yeni gelen Çinliler de nüfusu az olan ülke için oldukça önemsenmesi gereken bir durumdur. Bu da göç ve etnik yapılarla kaynaşma vs. bir dizi sorunsalı ortaya çıkarmaktadır. Tacin, bu sorunu çözüme yollarının genellikle bölgelerdeki dil politikasının yeniden yapılandırılmasına bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Sovyet zamanında yaygın olarak kullanılan Rusça bu milletleri birbirine bağlıyordu. Kazakça üzerinden bölgedeki Kıpçak ve diğer Türki unsurlar rahatça anlaşabilmektedir. Özellikle Güney Kazakistanlılar bu konuda Kazakça konuşulması gerektiğini sürekli dile getirmektedir. Kuzeyde ise Rusça daha geçerli bir dildir.

Ülke daha yeni bağımsızlığını kazandığı yıllarda K. Gabdullina'nın editörlüğünde veya onun katılımıyla şu yayınlar neşredildi:¹⁷ "Sosyoloji" (1994); "Emek Sosyolojisi" (1995); "Sosyoloji" (1997); "Emek Sosyolojisi" (1997), "Sosyolojide Okumaları" (1998); "Sözlük-Sosyoloji El Kitabı" (1999). "Sosyoloji" (1999); "Kazakistan ve Modern Dünya" (2001), "Hukuk Sosyolojisi" (2003); "Toplum: İlerleme ve Gerileme" (2003); "Hukuk Sosyolojisi Çalıştayı" (2004); "Uygulamalı Sosyoloji" (2004) vs. Sosyoloji bilimi doktoru S. Seidumanov, "Kazakistan'da Çok Partili Bir Sistemin Oluşumu: Siyasi ve Sosyolojik Analiz" adlı çalışmasında, Kazakistan'ın hala siyasi seçkinlerin oluşum aşamasında olduğuna inanmaktadır. Kanapia Gabdullina, İşçi Kolektifi Köyü; Köy-A, 1990/ Kazahstanskogo Sela'nın Kaderi Köy, 1994/ Sosyoloji ve Köy Sosyal Hayatı, 1996 gibi köy sosyolojisine dair çalışmaları da vardır. Bunlardan başka; Sergey Vasilyeviç Harçenko'nun "Toplumun Sosyal Ruh Hali ve Ego Oluşumunu Etkileyen Faktörler", Yermukhan Raisuly Raisov'un "Çalışma Sosyolojisi" ile "Ekososyoloji", Gulnapis Orynbasarovna Abdikerova'nın "Kazak Toplumunun Modernleşmesi Bağlamında Kişiliğin Sosyolojik Sorunları", Bayan Smagambet'in "Çok Uluslu Çalışma Gruplarında Lider ve Astları Arasındaki İlişkiler", Dinara Kairbekovyna Kazymbetova'nın "Sosyolojik Araştırmanın Bir Nesnesi Olarak Gençlerin Sapkın Davranışları" (Kazak gençleri arasındaki şiddet sorunsalı ele alınmıştır.), Bakhtiyar Abilkhayruly Aldashov'un "Kazakistan Nüfusunun Büyümesinde Etnodemografik Sorunların Sosyal Yönü", "Piyasa Ekonomisinde Yaşam Kalitesi", Bakyt Darменова'nın "Kazakistan Tarımında İşgücü Kaynaklarının Oluşumu ve Kullanımının Sosyo-Ekonomik Sorunları", Bakytzhan Abdiruly Sagintaev'in "Kentsel ve Kırsal Nüfusun Yaşam Standartlarının Karşılaştırılması", Dina Bakytzhanovyna Abylkaşova "Kazakistan'daki Göç Süreçlerinin Karşılaştırmalı Analizi" son dönemde göze çarpan sosyoloji yapıtlarıdır.

¹⁷ Gabdullina Kanapia Gabdulovna, Erişim tarihi: 18.02.2024, https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30100324&pos=1;-16#pos=1;-16.

Sonuç

Kazakistan'da sosyoloji bilimi henüz yeni olup emekleme aşamasındadır. *Türk Dünyası Birliği* sadece jeoekonomi, jeopolitik ve uluslararası ilişkiler ile siyaset üzerinden oluşturulamaz. *Birleşik Türk Devletleri*'nin kurulması için Türkistan'da yaşayanları hem bizim hem de onların bizi iyi tanımaları gerekmektedir. Kuru hamaset yerine buradaki toplumlar ile ortak sosyoloji projeleri hazırlanmalıdır. Sosyoloji toplumları tanıma bilimidir. Ortak bir toplumbilim ise "aynileşme" yahut "yakınlaşma" ile ilişkili kavramlardır. Türk Dünyası Birliği'nin bir muheyyelat olmaması için ikili ilişkilerde Doğu-Batı modernleşme deneyiminin ve geleneğinin (özellikle dinsel birliktelik şuuru) çok iyi anlaşılması ve çözümlenmesi gerekmektedir. Bunun için ortak yaşayan bir sosyoloji geliştirmeliyiz. Kültürel ve bilimsel yakınlaşma birlikte çalışmayla/çalışmalarla olur. Bizdeki sosyoloji geleneği Türkistan'dakinden çok daha eskidir. [Dünyadaki ikinci en eski sosyoloji kürsüsünün İstanbul Üniversitesi'nde açılmış olduğunu unutmayalım.] Sosyoloji; toplumun oluşum, işleyiş ve gelişme yasalarının bilimidir. Sosyoloji olguları, süreçleri, ilişkileri, bireylerin faaliyetleri, sosyoloji grupları, sosyolojideki rolleri, durumları ve davranışları, örgütleri ile kurumlarını inceler. Ne yazık ki bu alandaki ortak çalışmalar saydıklarımız dışında yok denecek kadar azdır. Bu azlığın sebebi gerçekten birbirimizi tanımaya yönelmediğimiz ile ilintilidir. Türkiye ile Türk dünyası arasındaki "dilde, fikirde ve işte birlik" anlayışı gerçekte iki toplumun birbirini tanımasıyla bir ütopya olmaktan kurtulacaktır. Sosyolojik birlik tek devlet olma düşüncesinin zihinlere/ zihniyete yerleşmesine yardımcı olacaktır. İşte o zaman idealizmden gerçeğe yüzümüzü çevirmiş oluruz.

Sosyoloji ilginç ve pratik olarak faydalı bir bilimdir. Toplumda ve insanlar arasında neler olup bittiğini, toplumsal değişimlerin nasıl uygulandığını ve yaşamdaki çeşitli dönüşümlerin sonucunun ne olacağını bilme fırsatı verir. Sosyoloji bilimi, toplumun hedeflerini ve ilgi alanlarını ve bu konudaki tahminlerini araştırarak, net bir şekilde anlayarak onun ilerlemesine yardımcı olur. Sosyoloji tamamen kavramsal bir bilim olmasa da öncelikle diğer sosyal bilimlerde başarıyla kullanılan güçlü bir ampirik temele dayanır. Bir diğer açıdan da kendisi de sosyal uygulamalar için güvenilir bir teorik temeldir. Şu anda Kazakistan'da işgücü piyasasında ekonomistler, avukatlar ve psikologların yanı sıra sosyologlara da artan bir talep vardır. Bunun bir nedeni de Kazakistan'ın çok kültürlü bir etnik yapısının olmasından kaynaklanmaktadır. Eğer ekonomi, hukuk ve psikolojik bilimler Sovyet döneminde bile yeterince gelişmişse, sosyoloji Modern Kazakistan için nispeten genç bir bilimdir. Kazakistan'da sosyoloji bilimi diğer BDT ülkelerine göre biraz daha geç bir dönemde oluşmuştur.¹⁸ Sosyoloji, şimdi Kazakistan'da yeni bir egemen devlet koşullarında gelişmektedir. Kazakistan'da sosyoloji biliminin uygulama taleplerinin dünya standartlarının gerisinde kalmasında, nitelikli personel, sosyo-ekono-

¹⁸ T. B. Nurgalimova, D. K. Mamitkanov, "Qazaqstanda Alewmettanw Gılımınıñ Kalıptaswı", 1-2, 2020, <https://stud.kz/referat/show/96207>.

mik bilgi, ders kitaplarının ve eğitim araçlarının yetersizliğine rağmen sosyolojinin kurumsallaşması hızla devam etmektedir. Onun temek argümanı, sosyolojinin yalnızca ilgili mesleki eğitim alanları için olmadığı, yükseköğretim kurumlarından mezun olan binlerce genç sosyoloji uzmanlık eğitiminin konusu haline gelmiştir. Geleceğin Kazakistan toplumunda özel bir konuma sahip olacak mevcut öğrenciler sadece seçtikleri alanda profesyonel olarak eğitilmelidir.¹⁹ Aynı zamanda sosyal olarak nitelikli, sosyal organizasyonun ve sosyal değişimlerin gelişim yasalarını bilen ve bu alanda uzmanlaşmış olmalıdır. Böylece sosyoloji talebelerinin sosyal analiz becerileri artacaktır. Türkistan sosyolojisinin gelişmesi Kazakistan'daki sosyolojik gelişmeyle yakından ilişkilidir. Anadolu Türklüğü ile Orta Asya Türklüğünün yakınlaşması sosyolojik çalışmalara da bağlıdır. Bu yüzden iki ülke sosyologlarının deneyimlerini paylaşmaları ve ortak çalışmalar yapmaları son derece önemlidir. Gelecekte Türk Dünyası Birliği'nin daha mündemec ve gerçekçi hale gelmesi Türkistan'da yaşayan Türkler ile Anadolu'da yaşayan Türklerin birbirlerini yakından tanımalarına bağlıdır. Ortak çalışmaların yapılmasının bu birlikteliğe pozitif bir katkı sağlayacağı şimdiden düşünülebilir. Ortak Türklüğün yolu ortak sosyoloji ve siyaset yapılmasından geçmektedir.

Kaynaklar

- Ahmet Yesevi Üniversitesi. “*Sosyoloji Bölümü*”. Erişim tarihi: 23 Şubat 2023. <https://www.ayu.edu.tr/sosyoloji>.
- Akimovich, Rogachev Anatoly. *Ispol'zovaniye trudovyykh resursov sela*. Almaty: Kaynar, 1970.
- Al-Farabi atındağı Qazaq Ulittiq Unıversiteti. “*Kafedra'nın Tarihi*”. Erişim tarihi 22 Şubat 2023. <https://www.kaznu.kz/kz/3066/page/>.
- ASK. “Structure.” Erişim tarihi: 22.02.2023. <https://ask-aleumettanu.kz/en/company/structure.php> “Association of sociologists of Kazakhstan”.
- Ayagan B. G, ve Kenes Biekenov. Umbetzhonovich, *Kazakhstan Natsional'naya Entsiklopediya*, Tom. I, Almaty: Qazaq Enciklopediyası, 2004.
- Biekenov, K, ve M. Sadırova. *Alewmattanwdiñ Tüsindirme Sözdigi*. Almaty: Sözdik-Slovar, 2007.
- Erkal, E. Mustafa. “II. Türk Dünyası Sosyologları Kurultayı.” *Istanbul Journal of Sociological Studies*, sy. 38 (Ağustos 2011): 1-9. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/100874>.
- Gabdullina Kanapia Gabdulovna. Erişim tarihi: 18.02.2024. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30100324&pos=1;-16#pos=1;-16.
- Garifolla, Yesim. “*İnstitusionalizatsiya sotsiologii v Kazakhstane*”. in *Akademiki Akademii sotsiologii Kazakhstana: Almanah, Al'manakh, Almanac*, ASK. Edt. Z. K. Shaukenova. Nur-Sultan: KISI pri Prezidente RK, Assotsiatsiya sotsiologov Kazakhstana, 2021.
- KAU Komisyon. “*Kazakhstanskoye obshchestvo i sotsiologiya novyye realii i novyye idei: Materialy I Kongressa sotsiologov Kazakhstana*.” Almaty. 17-18 may 2002 g. Almaty: Kazak Universiteti, 2002.
- NLRK. “*The National Library of the Republic of Kazakhstan*”. Elektrondı Katalog. Erişim tarihi: 24 Şubat 2023. <https://www.nlr.kz/>.
- Nurgalimova, T. B. ve D. K. Mamitkanov. “Qazaqstanda Alewmattanw Gılımının Kalıptaswı”. <https://stud.kz/referat/show/96207>.
- Shaukenova Z. K. (edt). *Akademiki Akademii sotsiologii Kazakhstana: Almanah, Al'manakh, Almanac*, ASK. Nur-Sultan: KISI pri Prezidente RK, Almaty: Assotsiatsiya sotsiologov Kazakhstana, 2021, 12-188.
- Tacin, Murat. *Sotsiologiya v Kazakhstane: Entsiklopedicheskoye İzdaniye*. Almaty: Ask, 2022.

¹⁹ Nurgalimova ve Mamitkanov, “Qazaqstanda Alewmattanw”, 3.

Extended Abstract

Turkish World Society Studies: Sociology of Kazakhstan

In this article, the young/new Kazakh sociology tradition will be discussed and analyzed within the scope of Turkish World society studies. Sociology/ "Aleumetanu" (ictimaiyat) science has started to develop in Kazakhstan since the 1950s-60s. The first sociology department was opened at the Kazakh National University named Al-Farabi in Almaty in 1988. Farabi is a philosopher who was born and raised in Turkestan (Otrar City). The works of "Medinet-il Fâzıla" (Virtue City) and "Kitâb-ül Siyâset il-Medeniye" (Book of City Politics) are important works in terms of urban sociology and political sociology. Therefore, the sociological tradition in Kazakhstan can actually be traced back to the ninth century. The intellectual atmosphere in Turkestan was severely interrupted, especially during the time of the USSR. Until the 1990s, sociology in the Soviet era was mostly developed within the framework of the Marxist School and researches were conducted in this direction. We can say that the real breakthrough of Kazakh sociology started after gaining its independence. The sociology of Kazakhstan has undergone a transformation, primarily according to the basic liberal reforms initiated by the state and society. With this change, not only the Kazakh society structure; sociological structural/installation understanding and the course of development have also undergone a transformation.

The Sociology Cafe [Department] of the "Al-Farabi Kazakh National University" has a history of 35 years. The department is proud of the names of famous scientists and sociologists. The institutionalization of Sociology education in Kazakhstan is directly related to the establishment of the Department of Sociology in 1988. The reason for the establishment of the department before independence was the need for the necessary experts to study the structure of the multilingual and multinational society of Kazakhstan. Academic teachers at the Faculty of Philosophy and Political Science were mostly superficially interested in the social issues of Kazakhstan. The university had found it appropriate to open an individual cafe for the qualitative improvement of the professional education of specialists interested in the field of sociology. From the first years of establishment, the department teachers had started to conduct research that benefited from the deep and systematic mastery of analytical social information, modeling and forecasting methods of sociology. In between 1988-1992, the first chairman and founder of the department was Doctor of Economic Sciences, Professor Rogachev Anatoly Akimovich. While he was here, he wrote "The Use of Rural Labor Resources" from the perspective of economic sociology. In 1992-1993, Professor Umirzakova Tamara Azenovna, a Doctor of Economics, again headed the department. In 1993, Professor Biekenov Kenesly Umbetzhanyuly, was called to the cafe and appointed, he headed the sociology department for about 10 years. These teachers, who laid the main foundations of the department during the USSR period, were well-known economic-sociologists in Kazakhstan at the time. These three Teachers had written articles with the consciousness of working together not only in the field of sociology, but also in other fields of social sciences. They were not only interested in the sociology of Kazakhstan, but also made contributions to the early stages of the formation of Turkestan sociology with neighboring autonomous communities. These sociologists, who are well educated, are talented people who are rich in pedagogical experience and, most importantly, love humanity.

B. K. Umbetzhanyuly is a scientist who has made great contributions to the formation of the Kazakh school of sociology in Kazakhstan. In 1968, he received a degree of specialization with his thesis on "The role of the industrial collective in the formation of workers' political consciousness". He became a doctor of science with the thesis "Methodological and

sociological analysis of the leader's political culture". Biekenov has signed many studies examining political sociology, the functioning of social institutions, social structure and social processes in modern society. Biekenov is an important sociologist who preferred to study social policy from the point of view of state activities. Biekenov has more than 200 articles, 6 monographs, 8 books. These include; Institutionalization of sociology in Kazakhstan (2006), Scientific status of language sociology in Kazakhstan (2007), Economic sociology (2002), Fundamentals of sociology (2002), Migration of the Russian-speaking population from Kazakhstan to Russia (1999), Sociology of public opinion (2001), Explanatory sociology dictionary (2007), etc. his work should be especially mentioned. The author, who is one of the responsible persons of the project named "Cultural Heritage" of Kazakhstan, has recently prepared the work named "Anthology of World Sociology" consisting of 10 volumes in 2004, he participated in the first Congress of the Union of Sociologists of the Turkic World, and in 2005 he participated in the Foundation of Sociologists of Turkic-Speaking Countries. in 2008's.

Nariman Abdrakhmanuly Aitov, a noble member of the Academy of Social Sciences of the Republic of Kazakhstan, is one of the leading representatives of Russian and Kazakh sociology. At the same time, Aitov, one of the founders of the Ufa sociology school, conducts studies evaluating the development theory of regional planning, social design and social planning. Sociologist Nariman Bey is the author of more than 300 scientific studies. More than 24 of them are in the scientific monograph genre. Among the sociologists of the CIS countries, Aitov was the first to study the social structure of Kazakh society in 1964 and put forward the problem of social displacement. Dec. He was also the first to express and prove the idea about the variability of a person's socio-occupational status. In his work "Socialism and Equality", published in 1987, Aitov introduced a new perspective on the problems of equality and inequality in the era of socialism. Aitov described the doctrine of the regional social planning system in more than 50 works. Aitov is a scientist who studies the problem of settlement of urban/ rural residents, confirms settlement relations as a special type of social relationship. His works include; The fate of the Kazakh village, Transitional society, the social structure of those living in the CIS countries, Market sociology, The foundations of sociology, the equality of the unequal, the sociology of education, etc. it is worth remembering. In his work "Settlement Relations", the scientist presented a radical research model about the methods and types of settlement relations management. Aitov's main field of study is the sociology of labor. It was Aitov who suggested the need to study the social consequences of technical progress from a sociological point of view and found various methods in this regard. In his works, he focuses on the topics of technical progress and labor personnel movement, good and bad workers, factors affecting workers' attitudes towards work.

Other important sociologists in the current sociology of Kazakhstan are; Mansiya Sapargalivna Sadyrova. Her works are dedicated to the social and professional mobility of intellectuals, unemployment and poverty, migration, current problems of industrial and innovative development. Among his books, "Social And Professional Mobility Of Intellectuals", "Intellectuals In The Social Development Of Society", "Social Structure Of Society", "Sociology Of Poverty", "Sociology Of Kazakhstan At The Beginning Of The Century", "Economic Sociology" are important. The writer is also a "Member of the Association of Sociologists of Kazakhstan". since 2008, Professor Gulmira Serikvyna Abdiraymova, Doctor of Sociology, has been the head of the Department of Sociology. Other important teachers in the Sociology department of Farabi University include; Agenov Matipulla Salahadinovich, Uteshev Sarsembay Karasavich, Akmambetov Galikhan Galimgalievich and Zhanazarova Zaure Zholdasbekovna. We can count.

EKLER

Kazakistan Otrar'lı (Farab) Büyük Filozof ve İçtimaiyatçı Ebu Nasr el-Farabi'nin Bir Minyatürü.
Kaynak: <https://www.dmy.info/farabi-kimdir/> Erişim Tarihi: (09.10.2023).

Kazak Ulusal Devlet Üniversitesi önündeki Ebu Nasr El Farabi anıtı (Almatı) Kaynak: <https://egemen.kz/article/219008-almatyda-al-farabi-ortalyghy-kitapkhany-ashyldy> Erişim Tarihi: (09.10.2023).